ΠΑΝΔΩΡΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΔΙΣ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ.

ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ

Α. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ, Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ, κλπ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ.

ΑΠΟ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1859 ΜΕΧΡΙΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1860.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ.

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. ΠΑΥΛΙΔΟΥ.

1860.

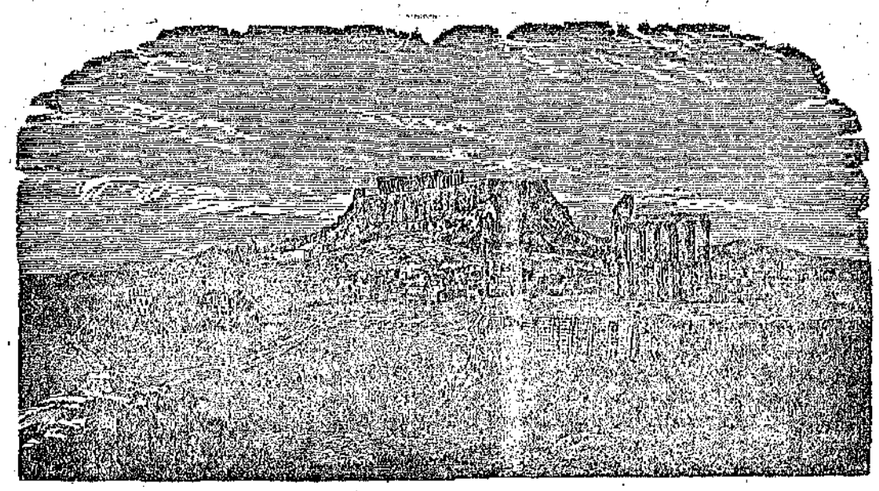

ΠΑΝΔΩΡΑ.

1 ΙΟΥΝΙΟΥ, 1859. ΤΟΜΟΣ Γ. ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 221.

ΠΕΡΙ ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΙΑΣ

παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντινοῖς

καὶ

ΠΕΡΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ.

Ὑπὸ

Π. ΚΑΛΛΙΓΑ.

(Συνέχ. Ἴδε φυλλάδ. 220.)

Δ'.

Ἐκθέσαντες τὴν κατάστασιν τῶν ἐναπογράφων καὶ τὴν πρὸς τὸ φορολογικὸν σύστημα σχέσιν αὐτῶν, ἀπεφύγομεν τὴν ἔρευναν, πότε καὶ ἐκ τίνων αἰτίων προῆλθεν ὁ τοιοῦτος θεσμός, διὰ τὸ σκοτεινὸν τοῦ πράγματος. Περὶ τούτου ἴσως πορισθῶμεν μικρόν τι φῶς ἐρευνῶντες, πῶς μετέπιπτέ τις εἰς τὴν τάξιν ἐναπογράφου, διότι, ὡς εἴδομεν, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐξέλθῃ ἐξ αὐτῆς. Ἡ ἔρευνα αὕτη θέλει συντελέσει πρὸς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τοῦ ὅλου θεσμοῦ.

Κατὰ τὰς ῥητὰς τῶν νόμων διατάξεις ἐγίνετό τις ἐναπόγραφος ἐκ γενετῆς, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὠνομάζετο καὶ Originarius (α) Ὅστις τοιοῦτος ἐγεννᾶτο ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς ἐναπογράφων, ἦτο καὶ αὐτὸς ἐναπόγραφος. Ἀμφιβολία ὑπῆρχεν, ὅτε εἴτε ὁ πατὴρ, εἴτε ἡ μήτηρ δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, καὶ ἰδοὺ περὶ τούτου τί ἀπαντῶμεν.

Ὁ ἐκ πατρὸς ἐναπογράφου καὶ ἐκ μητρὸς δούλης τικτόμενος ἠκολούθει τὴν κατάστασιν τῆς μητρός (β).

Τὸ αὐτὸ συνέβαινεν, ὅτε ὁ μὲν πατὴρ ἦτον ἐλεύθερος, ἡ δὲ μήτηρ ἐναπόγραφος (γ).

Πολλάκις παρήλλαξεν ἡ νομοθεσία περὶ τῆς τύχης τοῦ τικτομένου ἐκ πατρὸς ἐναπογράφου καὶ μητρὸς ἐλευθέρας. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκήρυξε τὸ τέκνον ἐλεύθερον καὶ τὸν γάμον ἄκυρον (δ). Κατόπιν μετέβαλε πάλιν γνώμην ὁ Ἰουστινιανός (ε).

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Ἰουστῖνος Β', καὶ Τιβέριος, δὲν παρεδέχθησαν τὴν ὅλως τελευταίαν διάταξιν (ς), ἀλλὰ τὴν πρὸ αὐτῆς, ὅτι τὰ τοιαῦτα τέκνα δὲν καταλιμπάνουν τὸ χωρίδιον τῆς γεννήσεως, καὶ ἐργάζονται ἐν αὐτῷ.

Κατὰ φυσικὸν λόγον προεβλήθη καὶ τὸ ζήτημα

(α) L. 11. C. de agric. (11, 47).
(β) L. 21. C. αὐτ.
(γ) L. 16, 21, 24. C. αὐτ.
(δ) L. 24. C. αὐτ. Νεαρὰ 22. κεφ. ιδ'.
(ε) Νεαρὰ 162 κεφ. β'. ἐν ἔτει 539. Constit. de adscript. ἐν ἔτει 540.
(ς) Νεαραὶ 8 καὶ 12 ἐν τῇ ἐκδόσει Ζαχαρίου.

περὶ τῶν τέκνων ἐκ γονέων ἐναπογράφων μέν, ἀλλ' ἀνηκόντων εἰς διάφορα κτήματα, εἰς ποῖον τῶν κτημάτων ταῦτα ἀνήκουν. Καὶ πρῶτον ἐκανονίσθη, ὅτι ὁ κύριος τῆς μητρὸς λαμβάνει τὸ τρίτον μέρος τῶν τέκνων (α). Κατὰ μεταγενεστέραν διάταξιν πάλιν αὐτὸς λαμβάνει ὅλα τὰ τέκνα (β). Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ διάταξις μετεβλήθη δι' ἑπομένης, ὅτι ἕκαστος τῶν δύο κυρίων λαμβάνει ἴσον ἀριθμὸν τέκνων, καὶ ὅταν οὗτος εἶναι περιττὸς, ὁ κύριος τῆς μητρὸς λαμβάνει ἓν τέκνον περιπλέον (γ). Ὡς εἰκάζει ὁ *Κουϊάκιος* ἡ Νεαρὰ 157 ἀγνώστου ἔτους, καθ' ἣν ὁ δεσπότης τοῦ πατρὸς λαμβάνει καὶ τὴν μητέρα καὶ τὰ τέκνα, ὑπῆρξεν ὅλως τοπικὴ καὶ δὲν ἴσχυσε.

Καὶ ταῦτα περὶ γεννήσεως, καθ' ἣν προϋποτίθεται κατάστασις γονέων ἐναπογράφων. Ἀλλ' ἐρωτᾶται, ἂν ἐξ ἐλευθέρας καταστάσεως μετέπιπτέ τις εἰς κατάστασιν ἐναπογράφου, καὶ τοῦτο συνέβαινε διὰ *παραγραφῆς* μετὰ τριακονταετίαν ὅλην ἐνοικήσεως ἐπὶ τοῦ κτήματος καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει διαμονῆς (δ).

Κατὰ Οὐαλεντινιανὸν Γ' καὶ διὰ *συμβολαίου* γίνεταί τις ἐναπόγραφος, εἴτε ἀνὴρ, εἴτε γυνή, ἂν συνάμα γίνῃ ἐνώπιον δικαστηρίου δήλωσις, καὶ τὸ ἐκλέγον τοιαύτην κατάστασιν πρόσωπον νυμφευθῇ μετ' ἄλλου τῆς αὐτῆς τάξεως (ε). Τοῦτο συνεπικυροῖ ὁ Ἰουστινιανὸς λέγων, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀμφισβητήσεως καταστάσεως ἐναπογράφου, ὡς μέσον ἀποδείξεως χρησιμεύει καὶ τὸ συμβόλαιον, οὐχὶ ὅμως μόνον, ἀλλ' ὅταν συμπίπτῃ συγχρόνως σύμφωνος σημείωσις τῶν φορολογικῶν βιβλίων ἢ ἐνώπιον δικαστηρίου ὁμολογία (ς).

Περὶ διαλύσεως ὅμως τοιούτου συμβολαίου δὲν γίνεται λόγος, οὔτε εἶναι δυνατόν, κατὰ τὰ ἐκτεθέντα νὰ δεχθῶμεν μεταβολὴν καταστάσεως δι' ἰδιωτικῆς θελήσεως ἐναντίον τοῦ δημοσίου συμφέροντος κατὰ τὸ φορολογικὸν σύστημα.

Περὶ ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας διὰ παραγραφῆς γίνεται λόγος, συμπληρουμένης ὑπὲρ μὲν τῶν ἀνδρῶν μετὰ τριακονταετίαν, ὑπὲρ δὲ τῶν γυναικῶν μετὰ εἰκοσαετίαν (ζ). Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς κατήργησε ῥητῶς τὴν διὰ παραγραφῆς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας (η).

Ἐντελῶς σιωπᾷ ἐν τῷ αὐτῷ νόμῳ ὁ Ἰουστινιανὸς περὶ τῆς διὰ παραγραφῆς μεταβολῆς δεσπότου, ἥτις ἄλλοτε ἦτον ἐνδεχομένη κατὰ τὴν προμνησθεῖσαν καὶ καταργουμένην διάταξιν, ἀλλὰ παραδέχεται προγενεστέραν διάταξιν, καθ' ἣν οὔτε κατ' αὐτοῦ τοῦ πωλήσαντος ἐναπόγραφον ἄνευ τοῦ κτήματος χωρεῖ παραγραφή (θ).

(α) L. 1. Th. de inq (5, 10).
(β) L. 3. C. ut nemo (11, 53).
(γ) Νεαρ. 162 κεφ. γ'. Νεαρ. 156.
(δ) L. 18. 23 § 1. C. de agr. (11, 48). Βασ. ΝΕ'. ά. 18.
(ε) Nov. Valent. tit. 3.
(ς) L. 22 pr. C. de agric. (11, 47).
(ζ) L. 1. C. Th. de inq (5, 10).
(η) L. 23 pr. C. de agr. (11, 47).
(θ) L. 7. αὐτ.

Ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγίνετό τις ἐναπόγραφος, οὐδὲν ἐξάγομεν περὶ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ὁ θεσμὸς οὗτος ἀνεφάνη καὶ πῶς προῆλθεν εἰς φῶς, ἀλλὰ προφανῶς βλέπομεν, ὅτι τὰ αἴτια ταῦτα, ὁποῖα καὶ ἂν ἦσαν, ἅπαξ ἐπέφερον τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν μὴ προβάντα περαιτέρω, διότι οὔτε διὰ συναλλάγματος ὑπῆρχεν ἡ εὐχέρεια νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς τὴν τάξιν ἐναπογράφου, οὔτε ἡ παραγραφὴ ἦτο σύντομος· καθαυτὸ λοιπὸν ἡ γέννησις διέμεινεν ὡς τὸ κύριον μέσον πρὸς ἀπόκτησιν τῆς μὴ ἐπιζήλου καταστάσεως ἐναπογράφου.

Βέβαιον εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εὑρίσκομεν τὸν περὶ ἐναπογράφων θεσμὸν ἐν πλήρει ἀκμῇ καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν, ὡς δηλοῦν ὅλαι αἱ μνησθεῖσαι διατάξεις ἀποτεινόμεναι εἰς ἁπάσας τὰς ἐπαρχίας, Γαλλίας, Ἰταλίας, Ἰλλυρίας, Θράκης, Παλαιστίνης.

Ἐν τοῖς Πανδέκταις ἐν τούτοις οὐδὲν ἴχνος ἀπαντᾶται, διότι αἱ λέξεις Inquilinus καὶ Colonus παρὰ Ῥωμαίοις ἐδήλουν καὶ τὸν μισθωτόν, καὶ περὶ αὐτοῦ κάλλιστα ἐξηγοῦνται αἱ τρεῖς ἀμφίβολοι ῥήσεις (α). Ἂν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἤκμαζεν, ὡς μετέπειτα, ἡ κατάστασις τοῦ ἐναπογράφου, πολλὰ ἤθελον πραγματευθῆ οἱ Νομοδιδάσκαλοι, καὶ δὲν περιωρίζετο ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις τὰ πλεῖστα περιέλαβεν ἐν Κώδηκι καὶ πλεῖστα αὐτὸς ἐνομοθέτησε, ν' ἀπανθίσῃ ἐν Πανδέκταις ταῦτα μόνα τὰ ἐλάχιστα καὶ ἀμφίβολα. Ὡσαύτως οὐδὲν ἀποδεικνύει ἡ μαρτυρία τοῦ Οὐάῤῥωνος (β) λέγοντος, ὅτι ἡ τῶν ἀγρῶν ἐπιμέλειά γίνεται εἴτε διὰ δούλων, εἴτε δι' ἐλευθέρων. Καὶ οἱ ἐλεύθεροι, ἢ ἐργάζονται ἐν τῷ ἰδίῳ κτήματι ἕκαστος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ πένητες, ἢ ἐπὶ μισθῷ, ὡς εἶναι καὶ οἱ λεγόμενοι obaerarii (operarii) ἐν Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ καὶ Ἰλλυρίᾳ. Ὁ *Κουϊάκιος* (γ), συνδυάζων τὴν ῥῆσιν ταύτην πρὸς τὰς μνησθείσας τῶν Πανδεκτῶν, ὑπώπτευσε περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐναπογράφων, ἄλλοτε operarii καλουμένων· ἀλλ' ὁ συνδυασμὸς αὐθαίρετος καὶ ἡ λέξις τοῦ Οὐάῤῥωνος ἀμφίβολος, ὁμιλοῦντος ἀναντιῤῥήτως περὶ ὑπομισθίων ἐλευθέρων liberi mercenarii).

Περὶ τῶν αἰτίων, ἐξ ὧν προῆλθεν ἡ κατάστασις τῶν ἐναπογράφων ἴσως πιστευτὸς εἶναι ὁ *Σαλβιανὸς* (δ), καί τοι συγγράψας κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος, λέγων ὅτι ἐκ τοῦ μεγάλου βάρους τῶν ἐγκτητικῶν φόρων κατέφυγον ὑπὸ τὴν προστασίαν μεγαλοκτημόνων, ὡς εἰς ἄσυλον, γινόμενοι ἐναπόγραφοι αὐτῶν (fundos majo rum expetunt et coloni divitum fiunt).

Περὶ αὐτοῦ τοῦ ὑπερόγκου βάρους τῶν ἐγκτητικῶν φόρων ὁμιλεῖ καὶ ὁ *Ἀμμιανὸς* (XVI, c. 5), ὡς καταθλίβοντος τοὺς ἀδυνάτους, ἐνῷ οἱ δυνατοὶ εἶχον τὰ μέσα τῆς ὑπεκφυγῆς (ε).

(α) L. 112. pr, de leg (30). L. 17§ 7 de excus. (27, 1). L. 4 § 8 de cens. (50, 15).
(β) Varro de re rust. I. c. 17.
(γ) Ad L. 112 de leg. I.
(δ) De guberna. Dei V. c. 8, 9.
(ε) Savigny Zeitschr. VI a. 314.

Ἀλλὰ πιστεύομεν, ὅτι μόνον τὸ ὑπέρογκον βάρος τῶν φόρων δὲν ἐπαρκεῖ, νὰ ἐξηγήσῃ φαινόμενον τοιοῦτο, καθότι τὸ φορολογικὸν σύστημα κατόπιν δὲν ἀνεκουφίσθη· ἀλλ' ἐν τούτοις αἴφνης βλέπομεν παύουσαν τὴν αἰτίαν, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ τῶν ἐναπογράφων κατάστασις.

Μᾶλλον νομίζομεν, ὅτι πρέπει ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ φορολογικὸν σύστημα, ὁποῖον ἐπὶ τέλους ὠργανίσθη, εἰς ὃ βεβαίως συνετέλεσε καὶ ὁ ὄγκος τῶν φόρων.

Πότε ἔγινεν ἐπαχθὲς καὶ ὑπέρογκον τὸ φορολογικὸν σύστημα, εἶναι ἤδη ἐξεταστέον, πρὸς γνῶσιν ὡς ἔγγιστα τοῦ χρόνου, καθ' ὃν εἰσήχθη ἡ κατάστασις τῶν ἐναπογράφων.

Περὶ τὰ τέλη τῆς δημοκρατίας ἡ Ἰταλία ὅλη ὡς μετέχουσα ἰσοπολιτείας ἦτον ἀπηλλαγμένη ἐγκτητικῶν καὶ κεφαλικῶν φόρων κατὰ τὸ jus Italicum (α), ὅλαι δὲ αἱ ἐπαρχίαι ἦσαν ὑποτελεῖς, ἑκάστη κατὰ ἴδιον τρόπον. Περὶ τῶν διαφορῶν αὐτῶν λέγει ὁ Κικέρων (in Verr. III c 6) ὅτι, πλὴν τῆς Σικελίας, αἱ μὲν ἀποδίδουν κατ' ἐνιαυτὸν ἅπαξ ὡρισμένον φόρον (vectigal stipendiarium), ἄλλαι δὲ ποσοστὸν (δέκατον, ἢ ἄλλο τι) ἐκ τῶν τυχαίων προϊόντων, κατ' ἔτος ἐκτιθέμενον εἰς πλειοδοσίαν παρὰ τῶν τιμητῶν (censoria locatio). Ἐν Σικελίᾳ πάλιν τὰ εἴδη ταῦτα τῶν φόρων, κατὰ τόπους παρήλλασσον, ἐνῷ καὶ μέρος αὐτῆς ὑπῆρχεν ἀσυντελές.

Ἐπὶ Αὐγούστου φαίνεται ἐγένετο ἡ πρώτη ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς ὁμοιομόρφου συστήματος φορολογίας ἐγκτητικῆς ἐπὶ τῇ βάσει ἰσοτελοῦς διανομῆς τῆς γῆς. Πλὴν τῆς μαρτυρίας τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἐν κεφ. β'. περὶ δόγματος Καίσαρος Αὐγούστου πρὸς ἀπογραφὴν ἁπάσης τῆς οἰκουμένης, ὑπάρχουν καὶ μεταγενέστεροι βεβαιοῦντες περὶ τούτου ὡς ὁ *Κασσιόδωρος* (III. 52). Augusti siquidem temporibus orbis Romanus agris divisus censuque descriptus est, ut possessio sua nulli haberetur incerta, quam pro tributorum susceperat quantitate solvenda (β).

Περὶ τῆς Γαλλίας τότε ἀναγραφείσης ἔχομεν πλείστας μαρτυρίας (γ) καὶ ἠθέλομεν δώσει πίστιν εἰς αὐτάς, ἂν δὲν ἦτο λίαν δυσχερὲς νὰ λάβῃ πέρας ἐπὶ τῆς βασιλείας Αὐγούστου τὸ ἔργον γενικῆς ἀναγραφῆς τῆς γῆς, τουτέστι καθ' ὅλην τὴν ἀπέραντον Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν πρὸς ἰσόνομον φορολογίαν, καὶ δὲν ὑπῆρχε περὶ τῆς μήπω συμπληρώσεως αὐτοῦ ἄλλη σπουδαία μαρτυρία, πολλῶν χρόνων μεταγενεστέρα.

Ὁ *Ὑγῖνος*, ζήσας ἐπὶ Τραϊανοῦ, λέγει ὅτι ἐπ' αὐτοῦ τινὲς ἐπαρχίαι ἀποδίδουν ἐκ τοῦ προϊόντος ὡρισμένον μέρος, αἱ μὲν τὸ πέμπτον, αἱ δὲ τὸ ἕβδομον, αἱ πλεῖσται ὅμως ἤδη ὑπόκεινται εἰς χρηματικὸν φόρον, κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἐδάφους, ὥστε ἀναλόγως τῶν ἰδιοτήτων τοῦ κτήματος ἐπίκειται τέλεσμα ἐπὶ ὡρισμένης ἐκτάσεως (ad modum ubertatis per singula jugera). Μεταξὺ τῶν ὑπαχθεισῶν ἤδη εἰς τὸ νέον φορολογικὸν σύστημα ἐπαρχιῶν ἀπαριθμεῖ καὶ τὴν Ἀσίαν, ἥτις ἐπὶ Κικέρωνος ἔδιδε ποσοστὸν ἐκ τῶν προϊόντων (α).

Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου τὸ ἐπὶ Αὐγούστου καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας προβληθὲν ὁμοιομόρφου φορολογίας τῆς γῆς σύστημα ἔγινε τῳόντι γενικόν, διότι ἐν τοῖς Πανδέκταις αὐτὰ μόνον εἶναι γνωστόν, καὶ δύω ὁμοειδεῖς φόροι ἀπανταχοῦ εἰσπράττονται, τὸ ἐδαφικὸν τέλεσμα (agri tributum) καὶ τὸ κεφαλικὸν τέλος (tributum capitis) παρὰ τῶν ἀκτημόνων (β), ἁπάντων δὲ τούτων ὑπῆρχεν ἐλευθέρα ἡ Ἰταλία (jus Italicum).

Ἀπολύτως ἐλευθέρα παντὸς φόρου δὲν ἦτον οὔτε αὐτὴ ἐν τούτοις, ἀλλὰ μικρόν τι συνεισέφερεν εἰς προϊόντα, καὶ διὰ τοῦτο ἐλέγετο Italia annonaria, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν Ῥώμην καὶ τὴν περὶ αὐτὴν χώραν, Italia urbicaria, καὶ ταύτης τῆς συνεισφορᾶς ἀπηλλαγμένας (γ).

Τὸ jus italicum περιελάμβανε συνάμα καὶ τὸ αὐτοδιοίκητον τῶν πόλεων, πλὴν τῆς ἀπαλλαγῆς ἐδαφικοῦ καὶ κεφαλικοῦ τέλους, καὶ ἐνίοτε παρὰ τῶν Αὐτοκρατόρων ἐδίδετο τὸ προνόμιον τοῦτο εἰς πόλεις ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας, χάριν ἰδιαιτέρας εὐνοίας (δ), ἐνίοτε ὅμως ἐδίδετο μέρος αὐτῶν τῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ μόνη ἡ ἀτέλεια κεφαλικοῦ, ἢ ἐδαφικοῦ τέλους δὲν περιελάμβανε τὸ jus Italicum (ε).

Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ὅμως ἐπῆλθε νέα τάξις πραγμάτων, διότι τετραχῶς διῃρέθη ἡ Αὐτοκρατορία, καὶ ἡ Ἰταλία μετὰ τῆς Ἀφρικῆς ἀπενεμήθη εἰς τὸν Μαξιμιανόν. Οὗτος μὴ ἔχων ἄλλοθεν πόρους κατέστησε τὴν Ἰταλίαν ὑποτελῆ κατὰ τὸ αὐτὸ φορολογικὸν σύστημα (ς). Ἔκτοτε πλέον τὸ jus Italicum δὲν ἐφηρμόζετο εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλ' εἰς ἄλλας πόλεις, αἵτινες διετήρουν τὸ μὴ ἀφαιρεθὲν προνόμιον. Περὶ τῆς Ἰταλίας οὕτω πως φορολογουμένης ἔχομεν πολλὰς διατάξεις (ζ) ἐκφαρτυρούσας τὴν στέρησιν ἀτελείας, ἥτις ὅμως πάντοτε διετήρησε τὸ τῆς Ἰταλίας ὄνομα (jus Italicum), καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἦτον ἐν χρήσει μέχρις Ἰουστινιανοῦ, ἀφοῦ ἐν ταῖς Πανδέκταις ἀπεμνημονεύθη. Αἱ διατάξεις ὅμως αὗται περὶ ἐπανειλημμένων κουφισμῶν συγχρόνως ἀποδεικνύουν, πόσον ἡ Ἰταλία κατεπιέσθη φορολογουμένη.

Ἡ ἐποχὴ τῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσαγωγῆς ὁμοιομόρφου φορολογίας τῆς γῆς συστήματος, μικρὸν πρὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, συμπίπτει πρὸς τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν εὑρίσκομεν ἀπανταχοῦ ἐπικρατοῦσαν τὴν

(α) L. 8. § 7. de cens (50,15).
(β) Ὥρα καὶ Isidori Orig. V. 36.
(γ) Livii Epit. lib. 134. Δίων Κασσ. ΝΓ'. 22. Tacit. Ann. I. 33.

(α) Hyginus de limit. c. 198.
(β) L. 4. § 2. L. 8. § 9. de cens (50,15).
(γ) Salmasius ad Trebell Poll. 30. tyrann. C. 23, Gothofr, ad L. 9. C. Th. de ann. Savigny Zeitschr. VI c. 356.
(δ) L. 8. pr. de cens (50,15).
(ε) L. 8. § 7. αὐτόθι.
(ς) Aurel. Victor de Caes. C. 39.
(ζ) L. 2, 4, 7, 12. C. Th. de indulg. (11,28).

τῶν ἐναπογράφων κατάστασιν, ἤτις, ὡς εἴπομεν, αἰφνιδίως ἔλαβεν ὕπαρξιν, διότι μετὰ ταῦτα δὲν βλέπομεν ἀνοικτὴν τὴν εἴσοδον ἐξ οἰκείας θελήσεως εἰς τὴν τῶν ἐναπογράφων τάξιν. Ἡ πίεσις τῶν φρόνων τὴν ὁποίαν ὁ Λύρφλιος Βίκτωρ ἀποκαλεῖ ὑπέρμετρον, συνετέλεσε βεβαίως τὰ μέγιστα, εἰς τὸ νὰ γεννηθῇ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ τοιαύτη τάξις ἀνθρώπων εἰς μόνην τὴν γεωπονίαν ἐπιτηδείων, ἀλλ' αἴφνης στερηθέντων πάσης κτήσεως διὰ τῆς καταναγκαστικῆς ἐκποιήσεως πρὸς ἀπότισιν τῶν καθυστερούντων. Ἐν τοιαύτῃ ἀπορίᾳ κατέφευγον πρὸς τοὺς μεγαλοκτήμονας καὶ δυνατοὺς καὶ συνῆπτον συμφωνίας τοιαύτας, ὁποίας εἴδομεν κρατούσας ἐπὶ τῶν ἐναπογράφων. Μὴ θέλων ὁ νομοθέτης νὰ ταράξῃ τὰς νέας ταύτας σχέσεις ὑποταγῆς, ἀφοῦ διὰ τοῦ φορολογικοῦ συστήματος ἔγινε παραίτιος αὐτῶν, σιωπηλῶς τὰς παρεδέχθη καὶ τέλευταῖον τὰς καθιέρωσε διὰ τῶν διατάξεων, περὶ ὧν πρὸ ὀλίγου ἐγένετο λόγος.

Δὲν εἶναι προφανές, ὅτι ἐνταῦθα συνυπαντήθη τὸ συμφέρον τῶν μεγαλοκτημόνων καὶ τοῦ φορολογοῦντος δημοσίου, ἐκείνων μὲν διὰ νὰ ἔχουν γεωργοὺς ἐν τάξει δούλων ἄνευ περιοδικῆς ἀνανεώσεως τῶν περὶ καλλιεργείας συμφωνιῶν, ἀλλ' ἀσφαλιζομένων διὰ τοῦ σταθεροῦ καὶ ἀμεταβλήτου κανόνος, τοῦ δὲ δημοσίου πάλιν διὰ νὰ ὑπάρχῃ ἀξιόχρεως ἐγγυητὴς διὰ τὸν κεφαλικὸν φόρον τῶν ἀκτημόνων, μὴ περιπλανωμένων καὶ ἐπιζητουμένων ἑκάστοτε πρὸς ἀπότισιν αὐτοῦ; Ὡς ἐκ τούτου δικαιούμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ διανεμητικὸν σύστημα τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου κατὰ ὡρισμένην ἔκτασιν τῆς γῆς συνδυαζόμενον πρὸς τὸν δουλικώτατον καὶ ὀλέθριον κεφαλικὸν φόρον συνετέλεσεν εἰς τὴν δουλείαν τῆς γεωργικῆς τάξεως, ὁποίαν μόνος ὁ ἄσπλαγχνος δεσποτισμὸς δύναται ν' ἀναβλέψῃ μετ' ἀδιαφορίας.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἐναπογράφου Inquilini, Coloni, ταυτόσημον πρὸς τὸ τῶν μισθωτῶν, συμφωνεῖ κάλλιστα πρὸς τὴν παραγωγὴν ταύτην τοῦ θεσμοῦ. Τὸ ἄλλο ὄνομα Originarii σημαίνει τὸ πατροπαράδοτον τῆς καταστάσεως, καὶ πάλιν ὡς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος ὀνομάζονται *γεωργοί* (rustici), ἡ δὲ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸ φορολογικὸν σύστημα, ἐξ οὗ προέβη καὶ ὁ θεσμός, δηλοῦται διὰ τοῦ ὀνόματος censiti, πάροικοι, καὶ adscriptitii, ἐναπόγραφοι, διότι ὡς ἀκτήμονες ἐχρεώστουν κεφαλικὸν τέλος σημειούμενον πρὸς εἴσπραξιν ἐπὶ τῆς μερίδος τοῦ κτήματος, ἐν ᾧ ἦσαν ἐμπεπηγμένοι. Τῇ ἀληθείᾳ ὅμως ἦσαν, ὅπως καὶ αὐτοὶ οἱ νόμοι ἐπὶ τέλους λέγουν, δοῦλοι τῆς γῆς (servi terrae), ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται, ὅτι ἡ καταγωγὴ αὐτῶν ἦτο δουλική, διότι τοιαύτη δὲν ἦτον ἡ τύχη τῶν ἀπελευθέρων.

Ἐξ ὧν γινώσκομεν, ἓν μόνον παράδειγμα ὑπάρχει ἐναπογράφων γινομένων τοιούτων δι' αἰχμαλωσίας. Ἐν ἔτει 409 οἱ Αὐτοκράτορες Ὀνώριος καὶ Θεοδόσιος, ὑποτάξαντες τοὺς Σκύθας, ἐπέτρεπον εἰς τὸν βουλόμενον νὰ λάβῃ ἐναπογράφους ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ὅμως ἐν Θράκῃ καὶ Ἰλλυρίᾳ (susceptos non alio jure quam colonatus) (α). Ἂν ἐκ τοιαύτης αἰτίας ἐγεννᾶτο ὁ θεσμός, δὲν ἤθελεν ὑπάρχει τοῦτο τὸ μόνον ἴχνος, καθ' ὃ μάλιστα προϋπετίθετο γνωστὸς ὁ θεσμὸς καὶ ὡς ἐκ τοῦ τίτλου, ἐν ᾧ κεῖται ἡ διάταξις, πιθανῶς σκοπὸν εἶχε τὴν πρὸς ὄφελος τῶν στρατιωτῶν μόνων παραχώρησιν τοιούτων δοριαλώτων ἐναπογράφων. Μᾶλλον λοιπὸν πιστεύομεν, ὅτι χάριν ἀσφαλεστέρας εἰσπράξεως τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἐπεβλήθη εἰς τὸν τράχηλον τοῦ γεωργοῦ τοιοῦτος ζυγός, οἷον ὁ κατακτητὴς ἐπιβάλλει εἰς τὸν δορίκτητον.

Ε'.

Πολλάκις ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῶν Νεαρῶν οὐδὲν ἢ μικρόν τι ἐνεωτέρισεν, ἐνῷ ἐν αὐταῖς συστηματικῶς περιέλαβεν ὁλοκλήρους θεσμοὺς συναρμολογῶν τὰς προυπαρχούσας διατάξεις, σποράδην κειμένας (β).

Πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν γενικῆς ἀνακεφαλαιώσεως καὶ εὐσυνόπτου ἐκθέσεως πολλῶν συμπολιτευομένων διατάξεων, ἴσως δὲ καὶ χάριν τῆς ἑλληνίσεως αὐτῶν, ἐξέδοκε τὴν Νεαρὰν 128, ἐν ᾗ σαφῶς ἐξηγεῖ ὅλον τὸν μηχανισμὸν τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου. Διὰ τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ λαμβάνομεν τὸ ἐνδόσιμον πρὸς γενικωτέρας σκέψεις, ὅπως προβῶμεν μετὰ ταῦτα εἰς τὴν μέχρι τέλους τοῦ βυζαντινοῦ βασιλείου κατάστασιν.

Καθ' ἕκαστον ἔτος, τὸν Ἰούλιον ἢ Αὔγουστον, προσδιορίζεται τῆς μελλούσης ἐπινεμήσεως, τουτέστι τοῦ ἐπιόντος φορολογικοῦ ἔτους, τὸ εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπιβάλλον μέρος ἁπάντων τῶν φόρων, ἤτοι ἡ μερικὴ διατύπωσις τῶν συντελειῶν. Ὁ γενικὸς οὗτος προϋπολογισμὸς τῶν ἐσόδων ὑποδιαιρεῖται εἰς μερικοὺς προϋπολογισμοὺς κατ' ἐπαρχίαν, καὶ ἴσως τοῦτο νεωτερίζεται, ὅτι δὲν ἀπόκειται εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν αὐτὴ μόνη νὰ διανείμῃ τὸ ἐπιβάλλον εἰς τοὺς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ συντελεῖς, ἀλλ' ἡ διανομὴ αὕτη μέχρι τοῦ ἐσχάτου φορολογουμένου γίνεται παρὰ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας.

Διὰ τοῦτο ἐν ἑκάστῃ μερικῇ διατυπώσει (τουτέστιν ἐν ἑκάστῳ ἐπαρχιακῷ προϋπολογισμῷ τῶν ἐσόδων) προσδιορίζεται τί ὀφείλεται, εἴτε ἐν εἴδει, εἴτε ἐν χρυσίῳ, ὑπὲρ ἑκάστου ἰούγου (jugum), τουτέστι ἀνὰ ἑκάστην φορολογικὴν μονάδα (caput, ζυγόν, ζυγοκεφαλήν), εἰς ἃς ἰσομέτρως διαιρεῖται ἡ ἔκτασις τῆς γῆς, περὶ αὐτῶν δὲ ὡς ταυτόσημον μεταχειρίζεται τὸ ἴουγα, *οὐίλλων* (ἰουλίων), ἢ *κεντουρίων*, ἢ ὅπως ἄλλως ὀνομάζονται.

Δὲν εἶναι ἐντούτοις ἄλλος ὁ ἐν χρυσίῳ καὶ ἄλλος ὁ ἐν εἴδει φόρος ἐκ περιουσίας, ἀλλ' ὁ αὐτός, ὡς δηλοῖ ἡ ἐν τῇ μερικῇ διατυπώσει συγχρόνως προστιθεμένη διατίμησις τῶν εἰδῶν, καθ' ἣν τοῦτέστιν ὁ προτιμῶν ἀντὶ χρυσίου δίδει εἴδη, ἢ πάλιν προσκαλεῖται νὰ δώσῃ εἴδη πρὸς διατήρησιν τοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν συνωνήν, περὶ ἧς ἀνωτέρω διελάβομεν.

(α) L. 3. C. Th. de bon. mil (5,4).

(β) Ὁ Προκόπιος Ἀνεκδ. ΙΔ' λέγει· « Ὅπως δὴ ἅπαντα » νεώτερά τε καὶ αὐτοῦ ἐπώνυμα εἴη. »

Προσέτι προσδιορίζεται εἰς ποίαν δημοσίαν ἀποθήκην εἰσφέρονται τὰ εἴδη, ἢ εἰς τίνα ἐπαρχίαν δίδονται, ἢ πόσα αὐτόθι δαπανῶνται.

Αἱ μερικαὶ αὗται διατυπώσεις ἀποστέλλονται ἀμέσως εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν καὶ ἐντὸς τοῦ Σεπτεμβρίου ἢ Ὀκτωβρίου μηνὸς προτίθενται πρὸς δημοσίευσιν εἰς ἑκάστην πόλιν καὶ εἰς τοὺς αἰτοῦντας δίδονται τὰ ἴσα (ἀντίγραφα), ὥστε ἀκριβῶς νὰ γινώσκουν οἱ συντελεῖς, τί ὀφείλουν.

Οἱ τυχὸν καταβληθέντες φόροι ἐπὶ τῇ βάσει προηγουμένων διατυπώσεων (δηλαδὴ ληξάσης χρήσεως) καταλογίζονται εἰς τὴν ἐνεστῶσαν ἐπινέμησιν.

Ἡ εἰς χρυσὸν καταβολὴ γίνεται *κατὰ τοὺς καιροὺς τοὺς ὡρισμένους*, ἤτοι, ὅπως προηγουμένως εἴδομεν, τὴν ά Ἰανουαρίου, τὴν ά Μαΐου, καὶ τὴν ά Σεπτεμβρίου εἰς τρεῖς ἴσας δόσεις καὶ περὶ τούτων ὡς γνωστῶν οὐδὲν λέγει ὁ Ἰουστινιανός.

Αἱ ἀποδείξεις τῆς καταβολῆς τοῦ φόρου (ἀποχαὶ ἀμεριμνίαι) πρέπει νὰ σημαίνουν ῥητῶς, τὴν ποσότητα τῶν χρημάτων καὶ τῶν εἰδῶν, τὴν ποσότητα τῶν ἰούγων, ἤτοι ζυγοκεφαλῶν, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων πρὸς ἔλεγχον.

Ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ φορολογουμένου κτήματος χρησιμεύουν αἱ δημόσιαι ἀπογραφαὶ (κτηματολόγια), ὧν ὑπάρχουν φύλακες ὑποχρεούμενοι εἰς ἐμφάνισιν αὐτῶν, ἐν ἐλλείψει δὲ τούτων προφέρουν οἱ Ἐπίσκοποι τὰς ἀπογραφάς.

Καὶ ταῦτα περὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ φόρου, κατ' ἔτος γινομένης. Ἴσως νομίσει τις, ὅτι πρόκειται περὶ μόνου ἐγκτητικοῦ φόρου, ἀλλὰ συνεχωνεύθη καὶ τὸ κεφαλικὸν τέλος, διότι, ὡς εἴπομεν, ἐν μὲν ταῖς πόλεσιν ἔπαυσεν, ἐν δὲ τοῖς ἀγροῖς ἐσημειοῦτο ἐπὶ ἑκάστου κτήματος τὸ κεφαλικὸν τέλος τῶν ἐν αὐτῷ ἐργαζομένων, εἴτε ἐναπογράφων, εἴτε δούλων, εἴτε μισθωτῶν· περὶ τούτου δὲ περιέχει τὴν ἀπόδειξιν τὸ κεφ. ιδ' τῆς Νεαρᾶς.

Περὶ τῆς εἰσπράξεως πάλιν κανονίζει ἡ Νεαρά, ὅτι εἶναι ἀμέσως ὑπεύθυνοι πρὸς τὸ κεντρικὸν ταμεῖον οἱ ὀφείλοντες τὴν εἴσπραξιν ἄρχοντες, πολιτευόμενοι (curiales), ἐξάκτωρες, βίνδικες, κανονικάριοι. Οἱ κανονικάριοι πέμπονται πρὸς εἴσπραξιν τῶν καθυστερούντων, ἅμα δὲ δὲν εἶναι ἐπιτήδειοι ἀντικαθίστανται, οὔτε στέλλεται πλέον ἐξπελλευτής, ὁ δὲ κανονικάριος λαμβάνει, λόγῳ τῆς περιοδείας τὰ νενομισμένα. Οὐδεμία ὅμως προσθήκη ἐπιτρέπεται λόγῳ ἀποστολῆς τῶν χρημάτων ἢ τῶν εἰδῶν, τὰ λεγόμενα *παρακομπικά*.

Πρὸς ἀκριβεστέραν διαχείρισιν ἀπαγορεύει ὁ Ἰουστινιανός, νὰ εἶναι οἱ αὐτοὶ ἄρχοντες τοπάρχαι (magistratus), ὡς οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι, καὶ τοποτηρηταὶ ἐπάρχων, ὡς διοικητικοί, ἢ στρατηγίδος ἀρχῆς, ὡς στρατιωτικοί.

Οὔτε ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς ἀπαιτητὰς τοῦ δημοσίου ν' ἀναμιγνύωνται εἰς τὰς τῶν πόλεων διαχειρίσεις. Περὶ αὐτῶν φροντίζουν αἱ δημοτικαὶ ἀρχαί. Τουτέστιν ὁ Ἐπίσκοπος, οἱ πρωτεύοντες καὶ οἱ κτήτορες (possessores) προβάλλουν τὸν *πατέρα* τῆς πόλεως, τὸν σιτώνην καὶ ἄλλους τοιούτους διοικητάς, κατ' ἔτος δὲ ὁ Ἐπίσκοπος μετὰ πέντε πρωτευόντων ἐξελέγχουν τοὺς λογισμούς, οὔτε ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς δημοσίους ἐλεγκτὰς (σκρινιάριοι τῶν ἔργων ὑπὸ τῶν πραιτωρίων ἐπάρχων τελοῦντες) νὰ ζητήσουν περὶ τῆς διαχειρίσεως ταύτης λόγον.

Ὁ φορολογούμενος, ἐν ἀπορίᾳ εὑρισκόμενος, καταδεικνύει τοὺς ἰδίους ὀφειλέτας πρὸς καταδίωξιν, ἀλλ' ὅστις καταλιμπάνει τὴν ἰδιοκτησίαν, μὴ δυνάμενος ν' ἀποτίσῃ τοὺς φόρους, στερεῖται αὐτῆς διὰ τῆς λεγομένης *ἐπιβολῆς*, καθόσον τοῦτέστι τὸ κτῆμα τοῦτο, μεθ' ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ γεωργῶν, τῶν χρημάτων αὐτῶν, καὶ ἐνθηκῶν, καὶ καρπῶν, καὶ ζώων, δίδεται εἰς τοὺς ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ἀναγεγραμμένους, δηλ. ὁμόκωνα ἢ ὁμόδουλα κτήματα κεκτημένους, ἐν ἐλλείψει δὲ τούτων παραδίδεται εἰς τοὺς ὑπευθύνους διὰ τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου ἄρχοντας καὶ λοιπούς, παρ' ὧν ὅμως πάλιν τ' ἀναλαμβάνουν οἱ ἐγκαταλείψαντες ἀποδίδοντες τὰ καταβληθέντα καὶ ἀποζημιούμενοι διὰ τὴν ἐλάττωσιν, ἢ φθοράν (α).

Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ὁ ἑξῆς κύκλος ἐγίνετο, διὰ νὰ φθάσουν οἱ φόροι εἰς τὸ κεντρικὸν ταμεῖον. Διὰ τῆς ἐπινεμήσεως ἐνομοθετοῦντο κατ' ἔτος παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ προσδιωρίζοντο αἱ μερικαὶ διατυπώσεις, στελλόμεναι εἰς τοὺς ὑπάρχους παρ' ὧν διευθύνοντο εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν ἐπαρχιῶν πρὸς δημοσίευσιν. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν τῶν διατυπώσεων εἰσέπραττον τοὺς φόρους οἱ ἄρχοντες τῶν πόλεων, ἢ οἱ πολιτευόμενοι, διὰ τῶν ὑποδεκτῶν (exactores vindices), ἐπὶ ἀποδείξει πέμποντες αὐτοὺς εἰς τοὺς ἐκλήπτορας τῶν ὑπάρχων, παρ' ὧν ἐστέλλοντο εἰς τὸν κόμητα τῶν Δαργιτιώνων μετὰ τοῦ φορολογικοῦ καταλόγου (β). Ἐξ αὐτῶν τῶν καταλόγων προέκυπτον τὰ καθυστερήματα βεβαιούμενα παρὰ τῶν ταβουλαρίων (γ), καὶ πρὸς εἴσπραξιν αὐτῶν ἐστέλλοντο οἱ κανονικάριοι.

Ταῦτα τὰ κυριώτερα τῆς Νεαρᾶς κεφάλαια, ἐν ᾗ σπουδαιοτάτη τις ἔλλειψις ἀναφαίνεται, περὶ ἀναθεωρήσεως τῆς ἀναγραφῆς τῶν κτημάτων. Αὕτη εἴδομεν ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνεται ἅπαξ ἐντὸς δεκαπενταετίας, καθ' ἣν συμπληροῦται ἡ ἰνδικτίων. Ἐκ τῆς ἀποσιωπήσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ ἀναθεωρήσεως περιοδικῆς ἐν τοιαύτῃ Νεαρᾷ, καθ' ἣν ὅλον τὸ σύστημα τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου ἀνακεφαλαιοῦται, ἔπεται τὸ συμπέρασμα, ὅτε ἔπαυσε νὰ ἦναι ἐν χρήσει. Ἔτι μᾶλλον ὑποστηρίζεται ἡ εἰκασία αὕτη, καθόσον διὰ τοῦ γενικοῦ νόμου παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοῦ προσδιορίζεται ἡ μερικὴ διατύπωσις ἑκάστης ἐπαρχίας, πόσας τουτέστι ζυγοκεφαλὰς περιέχει ἑκάστη, καὶ τί ἐπίκειται εἰς αὐτάς, εἴτε λόγῳ τῆς ἐκτάσεως τῶν κτημάτων, εἴτε λόγῳ τῶν ἐν αὐτοῖς προσώπων, τῶν ὀφειλόντων κεφαλικὸν τέλος.

(α) Προκόπ. Ἀνέκδ. ΚΓ', σ'.

(β) L. 1. C. de can. (10, 23).

(γ) L. 27. C. Th. de susc. (12, 6).

Ἀλλ' ὁ διὰ νόμου προσδιορισμὸς τοῦ παρ' ἑκάστου κτήματος εἰδικῶς ὀφειλομένου φόρου καθιστᾷ ἀπαράδεκτον πᾶσαν ἔνστασιν τοῦ ἰδιοκτήμονος, καὶ οὐδεμία ἀλλοίωσις τῆς καταστάσεως τῶν κτημάτων ὑπόκειται εἰς ἐκτίμησιν. Τοιοῦται ἀλλοιώσεις εἶναι ἐνδεχόμεναι, εἴτε διότι ἡ ποιότης τοῦ κτήματος μεταβάλλεται ἐκ φυσικῶν λόγων, ἢ ἐκ κακῆς διαχειρίσεως, εἴτε διότι μέρος τοῦ κτήματος ἐκποιεῖται, εἴτε διότι ἄλλως κανονίζονται τὰ ὅρια αὐτοῦ, εἴτε πρὸ πάντων διότι λόγῳ κληρονομίας γίνεται κατακερμάτισις. Ἐνῷ καὶ τὰ κεφαλικὰ τέλη τοῦ ἐν τῷ κτήματι ἐργαζομένου σημειοῦνται ἐπὶ τῆς μερίδος αὐτοῦ, ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων τούτων, δι' οἱαδήποτε αἰτίας, καθιστᾷ τὸν φόρον ὑπερβολικὸν μέχρις ἀναψηλαφήσεως πρὸς διόρθωσιν σύμφωνον πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Περὶ ὅλων τούτων οὐδὲν διατάττει ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι ἅπαξ ἐδέχθη τὴν ὑπάρχουσαν ἀπογραφὴν ὡς ἀμετάτρεπτον καὶ στερεότυπον, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς ἐκανόνιζε τὸ ποσοστὸν δι' ἑκάστην φορολογικὴν μονάδα (ἰοῦγον).

Ἀλλ' αὗται αἱ ἀπογραφαί, ὅσον ἀκριβεῖς ὑποτεθοῦν, ὅτε κατὰ πρῶτον ἐγένοντο, περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ περιεκτικότητος (τῶν ἰούγων) ἑκάστου κτήματος καὶ τῆς ποιότητος αὐτοῦ, ἐντὸς ὀλίγου ἔμελλον ν' ἀπέχουν τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῶν κτημάτων.

Ἀντὶ διανεμητικοῦ συστήματος ἐγκτητικοῦ φόρου, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ εὑρίσκομεν τοιουτοτρόπως πάγιον φόρον. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο διττὸς διώκεται σκοπός, καὶ τὸσυμφέρον τοῦτέστι τῆς ἐπικρατείας, ἀσφαλιζομένης περὶ τοῦ ποσοῦ τοῦ εἰσπρακτέου φόρου, ὡς μὴ ἐξαρτωμένου πλέον ἐκ τυχαίας εὐφορίας ἢ ἀφορίας· καὶ τὸ συμφέραν τοῦ φορολογουμένου, μὴ ὑποκειμένου εἰς παντοίας καταπιέσεις πρὸς βεβαίωσιν τοῦ φόρου, ὅστις διὰ νόμου ὁρίζεται ἀνὰ ἕκαστον κτῆμα. Ἀλλ' ἅμα δὲν παρακολουθεῖ τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ κτήματος ἡ διόρθωσις τῆς κτηματικῆς ἀπογραφῆς, εἶναι ἐπόμενον ὅτι ὡς ἐκ τῆς δυσαναλογίας τοῦ φόρου τὸ κτῆμα ἐγκαταλιμπάνεται, καὶ ἰδοὺ διατί ἐπενοήθη ἡ ἐπιβολή, καθ' ἣν δίδεται τὸ κτῆμα εἰς τὸν ὁμόκηνσον, καὶ ἐν ἐλλείψει αὐτοῦ εἰς τοὺς ὑπευθύνους περὶ τῆς ἀκριβοῦς εἰσπράξεως τοῦ φόρου.

Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῶν φθοροποιῶν ἀποτελεσμάτων ὡς ἐκ τῆς κακῆς ἐφαρμογῆς τοῦ φορολογικοῦ συστήματος. Ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ κεφαλικοῦ τέλους μετὰ τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου προῆλθεν ἡ δουλικὴ κατάστασις τοῦ ἐναπογράφου. Ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς ἀναθεωρήσεως, διὰ τὸ ἄνισον βάρος τῶν φόρων πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων, προῆλθεν ἡ ἐγκατάλειψις αὐτῶν καὶ ἡ βαθμιαία ἐρήμωσις τῆς χώρας. Τὸ ἐπινόημα δὲν εἶναι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλ' ἀρχαιότερον (α), ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴ στερηθῇ τὸ δημόσιον ταμεῖον ὡς ἐκ τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανός, ἀντὶ νὰ γνωρίσῃ τὸ ὀλέθριον καὶ ἀνεπαρκὲς τοιαύτης θεραπείας, ἀνέπτυξε τὸ σύστημα τῆς ἐπιβολῆς καὶ μετὰ τὴν Νεαρὰν 128 ἐπανέρχεται ἀκριβέστερον κανονίζων περὶ αὐτῆς καὶ προχωρῶν πρὸς τοὺς ἐγγυτέρους συγγενεῖς, πρὶν ἀναγκάσῃ τοὺς ὁμοκήνσους εἰς παραδοχὴν τοῦ ἐγκαταλελειμμένου, μεθ' οὓς ἔρχονται οἱ διὰ τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου ὑπεύθυνοι (α).

Οὔτε διὰ τῆς ἐπιβολῆς ἐν τούτοις ἀπέφυγον τὰ καθυστεροῦντα, καὶ ἀμέσως μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ὁ Ἰουστῖνος ἐν ἔτει 566 συγχωρεῖ εἰς τοὺς ὑποτελεῖς τὰ μέχρι τῆς 8 ἐπινεμήσεως (ἤτοι 560) ἐλλείμματα, καίτοι εὑρίσκων βαρὺ τὸ δημόσιον χρέος καὶ τὸν στρατὸν ἐν ἀπορίᾳ τῶν ἀναγκαίων, καθ' ὃν χρόνον πανταχόθεν ἐπετίθεντο οἱ βάρβαροι. Ἀλλ' ἡ ἐξάντλησις τῶν ὑποτελῶν ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον, ὥστε ἡ ἀπαίτησις καθυστερούντων ἔμελλε νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν εἴσπραξιν νέων ἐπινεμήσεων.

Μετὰ δέκα περίπου ἔτη ὁ Τιβέριος ἐξ αἰτίας τῆς πολυτρόπου φθορᾶς τῶν κτήσεων μὴ ἐπαρκούσῶν εἰς τοὺς φόρους, καίται ἀναγκαίου πρὸς συντήρησιν στρατοῦ διὰ τοὺς συχνοὺς πολέμους, συγχωρεῖ τὰ ἐλλείμματα μέχρι τῆς ἄρτι παρελθούσης πέμπτης ἐπινεμήσεως, καὶ ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ἰσομέτρως μειοῖ τοὺς φόρους, συμποσουμένης τῆς μειώσεως εἰς τὸ ποσὸν τοῦ φόρου ἀκεραίου ἐπινεμήσεως (integrum unum canonem).

Ἐκ τούτου προκύπτει, ὅτι καίτοι κατ' ἔτος ἐκτατταμένης τῆς ἐπινεμήσεως, ἡ αὐτὴ πάντοτε ἐπανελαμβάνετο. Τοῦτο προῆλθεν ἴσως, διότι διὰ τὰς προκειμένας ἀνάγκας ἀπῃτεῖτο ὁ ἀνώτατος ὅρος τοῦ φόρου, ὅστις ἔφθασεν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε πέραν αὐτοῦ δὲν ἠδύναντο νὰ προχωρήσουν.

Ὁ φόρος ὅμως οὗτος ἐπεβάρυνε πρὸ πάντων τοὺς ἀγροὺς καὶ καθαυτὸ τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἥτις, ἐμπεπηγμένη εἰς τὴν γῆν, ἐχρεώστει νὰ παρέξῃ εἰς τὸν κύριον αὐτῆς καὶ τοὺς φόρους καὶ πλεόνασμά τι, ὡς πρόσοδον τῆς κυριότητος. Ὁσάκις ἐκ τῆς ἀφορίας, ἢ ἐξ ἄλλης αἰτίας, ἐπιδρομῆς πολεμίων, ἢ καταστρεπτικοῦ συμβάντος, οὐδὲν ἀπέφερεν ἡ γῆ, ὁ κύριος αὐτῆς, ὡς ἐγγυητὴς τῶν καθυστερουμένων φόρων, κατελίμπανε τὸ αἴτιον τοῦ χρέους του, ὅτε ἐγένετο ἡ ἐπιβολή, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωργικὴ τάξις τότε, οὐδενὸς ὑπάρχοντος κυρίου, μεχρισοῦ γίνῃ ἡ ἐπιβολή, ἠδύνατο νὰ πράξῃ τὸ αὐτό, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξερημοῦτο ἡ χώρα.

Ὁ Προκόπιος (β) διηγεῖται, ὅτι μετὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα πολλῶν συγκλητικῶν καὶ εὐδαιμόνων ἐδημεύθησαν τὰ κτήματα, ἀλλὰ κατόπιν προσχήματι φιλανθρωπίας ἀπεδόθησαν εἰς αὐτοὺς τὰ *φόρου πικροῦ καὶ βαρυτάτου ὑποτελῆ*, τὰ ὁποῖα κατέστησαν αὐτοὺς ἔτι δυστυχεστέρους. Ὅσον ὑπερβολικὰ ὑποτιθέμενα τοιαῦτα τοῦ Προκοπίου διηγήματα πρὸς ἀμαύρωσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ πρᾶγμα ὅμως τῆς ἀνίσου ἐπιβολῆς τοῦ φόρου διαμένει ἀναμφισβήτητον.

(α) L. 1 — 17 C. de omni agro (11,58).

(α) Νεαραὶ 166, 168. (β) Ἀνέκδ. ΙΒ'.

Ὁ πάγιος φόρος ἔχει βεβαίως αὐτὸ τὸ ἀπαίσιον ἀποτέλεσμα, ἅμα εἶναι δυσανάλογος, ν' ἀποστερήσῃ ἐπὶ τέλους τὸν κύριον τοῦ κτήματος, ἐξ οὗ δὲν ἀποφέρει οὗτος τὸ διὰ τοὺς φόρους ἀπαιτούμενον ποσὸν καὶ πλεόνασμά τι διὰ τοὺς κόπους πρὸς παραγωγὴν τοῦ φόρου.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἐξασφαλίσεως τοῦ γεωπόνου ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου ἐντελῶς ματαιοῦται, ἅμα ὁ ὄγκος αὐτὸς τοῦ φόρου εἶναι τοσοῦτον καταθλιπτικός, ὥστε οὐδεὶς ἑκουσίως ἀναδέχεται τὴν ὑποχρέωσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ μάλιστα προτιμᾷ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ αὐτῆς τῆς ἰδιοκτησίας.

Ἡ ἐπαιτθητῶς προβαίνουσα ἐξερήμωσις τῆς χώρας ἦτον ἐν τούτοις αἰτία σπουδαίας μερίμνης, διότι ἐπὶ τέλους τὸ ποσὸν τῶν φόρων ἐλαττοῦτο, αἱ δὲ πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ εἰσπραχθησομένου φόρου ἐγγυήσεις ἐματαιοῦντο.

Πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐξερημώσεως ἐπὶ τέλους τὰ πράγματα ἐδίδαξαν, ὅτι ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ γίνουν προστατευτικαὶ διατάξεις ὑπὲρ τῆς γεωργικῆς τάξεως, ἀλλὰ καὶ αὗται πρὸς ἕνα σκοπὸν ἔτεινον, ἀνελευθέρου προσηλώσεως τοῦ γεωργοῦ ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἡ ἀρχαιοτέρα τοιούτου εἴδους, εἰς ἡμᾶς γνωστή, διάταξις εἶναι ἡ περὶ *μητροκωμιῶν*. Λέοντος καὶ Ἀνθεμίου, καθ' ἣν, ὅπου οἱ χωρικοὶ εἶναι ἰδιοκτῆται ὡρισμένης περιφερείας, δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐκποίησις γῆς πρὸς ἐξωτικὸν καὶ πᾶσα τοιαύτη πρᾶξις ἀκυροῦται (α).

Ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης προκύπτει, ὅτι προϋπῆρχον αἱ μητροκωμίαι ὡς ἐξαίρεσις τοῦ κανόνος, ὅτι οἱ γεωργοὶ ὡς ἐπιτοπλεῖστον ἐν τάξει ἐναπογράφου ἐργάζονται ὑπὲρ τοῦ μεγαλοκτήμονος, αὐτοὶ δὲ οἱ Αὐτοκράτορες ἠθέλησαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν κατάστασιν τῶν μητροκωμητῶν, ὥστε νὰ μὴ ὑποπέσουν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν μεγαλοκτήμονος (hoc adjiciendum necessario nostra putavit humanitas).

Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις, ἣν ἔδωκαν εἰς τὸ θέμα τοῦτο οἱ Αὐτοκράτορες, ἐμφαίνει τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ κατὰ τὴν πολιτικὴν σύνεσιν ἐκείνων τῶν χρόνων.

Καὶ κατ' ἄλλον τρόπον φαίνεται ἀνακουφιζομένη ἡ τύχη τῶν γεωργῶν, διὰ τῆς διατάξεως ὅτι ὁ ἐναπόγραφος, ἅμα οἱουδήποτε ἐλαχίστου κτήματος φαίνεται κάτοχος ἐκ τῶν φορολογικῶν βιβλίων, ἀπαλλάσσεται τοῦ κεφαλικοῦ τέλους ὡς ἀποδίδων ἐγκητικὸν φόρον (β). Τοῦτ' αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν Νεαρᾷ 127 κεφ. ιδ'. « Ἀλλὰ καὶ » εἰ συμβαίνει γεωργούς τινι προσήκοντας ἢ ἐναπο» γράφους *ἰδίαν ἔχειν κτῆσιν*, ἐκείνους ὑπὲρ αὐτῆς » τῆς *δημοσίας* εἰσπράττεσθαι συντελείας, τοῦ δε» σπότου αὐτῶν μηδεμίαν ὄχλησιν ὑπὲρ αὐτῶν ὑ» πομένοντος » κτλ. Βασ. ΝΣΤ'. τή 12. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνταῦθα μᾶλλον προσέχει εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ δεσπότου ἀπό τε τοῦ κεφαλικοῦ τέλους τοιούτου ἐναπογράφου καὶ ἀπὸ τῆς εὐθύνης τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου διὰ τὴν παρὰ τούτου κατεχομένην κτῆσιν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διατάξεως προφανῶς εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἐναπογράφου.

Ἐκ τῶν μετέπειτα διατάξεων τῶν αὐτοκρατόρων προδηλότερος γίνεται ὁ σκοπὸς αὐτῶν νὰ ἐμποδίσουν τὴν εἰς τὰς μητροκωμίας εἰσχώρησιν δυνατῶν, διὰ τῆς δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς αὐτῶν κατ' ὀλίγον ἀποκτώντων ὁλόκληρον τὴν περιφέρειαν τῆς κώμης καὶ καθιστώντων τοὺς μητροκωμήτας ἐναπογράφους.

Ἐντεῦθεν ὁρμώμενος ὁ Ῥωμανὸς καὶ οἱ συναυτοκράτορες ἐν ἔτει 922 εἰσάγουν τὸν περὶ προτιμήσεως νόμον ἐπὶ γενικωτέρᾳ βάσει, ἢ ἐκείνης τοῦ Λέοντος (ἐν Νεαρᾷ 116), τιθέμενοι πρόνοιαν καὶ τῶν ὑποτελῶν ἅμα καὶ τῶν δημοσίων φόρων. Εἰς τὴν βαθμολογίαν τῆς προτιμήσεως τῶν ἀναμίξ συγκειμένων συγγενῶν, τῶν συμπεπλεγμένων κοινωνῶν, τῶν μόνον ἀναμεμιγμένων ξένων, τῶν συμπαρακειμένων *ὁμοτελῶν* καὶ τελευταῖον τῶν συναπτῶς ἡνωμένων, προσθέτουν οἱ Αὐτοκράτορες οὗτοι ἀπαγόρευσιν αὐστηρὰν κατὰ τῶν δυνατῶν, ὥστε καθ' οἱονδήποτε τρόπον, εἴτε ἐκ διαθήκης ἢ ἐκ δωρεᾶς ν' ἀπακτήσουν γῆν παρὰ τῶν εὐτελεστέρων, ὧν δὲν εἶναι συγγενεῖς, εἴτε δι' ἀγοραπωλησίας ἢ ἀνταλλαγῆς, ἐν τοῖς χωρίοις ἢ ἀγριδίοις, ἔνθα δὲν ἔχουν ἴδια κτήματα. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ἐκποιεῖ τὸ δημόσιον, προτιμῶνται οἱ κτήτορες καὶ ἐν ἐλλείψει αὐτῶν δύνανται ν' ἀγοράσουν οἱ δυνατοί. Πᾶσα ἐντούτοις κατὰ παράβασιν τῶν ἀπαγορεύσεων τούτων ἀπόκτησις ἰσχυροποιεῖται διὰ δεκαετοῦς παραγραφῆς (α).

Πρὶν αὕτη παρέλθῃ, παρεμπεσόντος λιμοῦ ἐν ἔτει 928, ὅτε ἀντὶ μικρῶν χρημάτων ἐπώλησαν πολλοὶ τὰ ἴδια κτήματα, ὁ Ῥωμανὸς καὶ οἱ συναυτοκράτορες θεσπίζουν περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἀκυροῦντες ὅλας τὰς γενομένας πωλήσεις, ὥστε νὰ μὴ ἐγκαταλείψουν οἱ ἐξ ἀνάγκης πράξαντες αὐτὰς τὰς ἰδίας οἰκήσεις. « Ἡ γὰρ τῶν τοιούτων (τῶν » δυνατῶν) ἐπικράτεια προσώπων καὶ τῶν πενή» των τὴν πολλὴν ἐπηύξησε ταλαιπωρίαν, τῷ πλή» θει τῶν οἰκετῶν, τῶν μισθαρνούντων, τῶν ἄλλως » ἐπιτρεχόντων καὶ συνόντων, τὰς ἐπαναστάσεις, » τὰς διώξεις, τὰς ἀγγαρίας ἐπάγουσα κτλ. — ἡ » γὰρ τῶν πολλῶν κατοίκησις πολλὴν δείκνυσι τῆς » χώρας τὴν ὠφέλειαν, τὴν τῶν δημοσίων συνεισφο» ράν, τὴν τῶν στρατιωτικῶν λειτουργημάτων συν» τέλειαν κτλ. » (Νεαρὰ 5).

Οὔτε τὸ πρόσταγμα τοῦτο ἤρκεσεν ἐντούτοις, διότι ὁ συνυπογράψας αὐτὸ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος μετὰ δεκαετίαν περίπου, ἤτοι ἐν ἔτει 947, αὐστηρότερον νομοθετεῖ, τὸ ἐνδόσιμον λαμβάνων ἐκ τῆς γενομένης ἐν τῷ θέματι τῶν Θρακησίων παρὰ τῶν δυνατῶν καὶ ὑπερεχόντων παραβιάσεως. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης οὔτε τὸ τίμημα

(α) L. I. C. non licere (11, 55) Βασ. ΝΕ'. Ε'. 1.

(β) Ὅρα τὴν ἑρμηνείαν Savigny Zeitschr. VI σ. 333 ἀνασκευάζοντος τὴν Γοδοφρέδον.

(α) Σύλλ. Γ'. Νεαρὰ 2 ἐκδ. Ζαχαρίου.

ἀποδίδει εἰς τοὺς ἀγοράσαντας κτήματα παρ' εὐτελεστέρων (Νεαρὰ 6). Ἀλλὰ διεσώθη καὶ τὸ εἰς τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν ἀπευθυνθὲν ἀντίτυπον (α) φέρον ἰδίως « Περὶ τῆς πενίας καὶ ἀπορίας τοῦ » λαοῦ τοῦ θέματος τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῆς τῶν » δυνατῶν κατ' αὐτῶν τυραννίδος κτλ. » Ἐν τέλει τῆς διατάξεως βλέπομεν τὸν σύνδεσμον τῆς *μητροκωμίας*, ἢ *κωμητούρας* ὡς λέγεται, καθ' ὃν οἱ συγχωρῖται προτιμῶνται, ὑποχρεούμενοι ὅμως ὡς πρὸς *ἰδιοσύστατα κτήματα*, τὰ ἐν τοῖς σκαρετικοῖς χάρτοις τοιοῦτέστιν ἀναγεγραμμένα ὡς αὐτοτελῆ, ἢν' ἀποκτήσουν αὐτὰ ὁλόκληρα ἢ ν' ἀπέχουν, ὥστε καθαυτὸ προτιμῶνται εἰς τὰ κλασματικὰ (β), ἤτοι τὰ ἀποσπώμενα μέρη ἐκ τοιούτου κτήματος. Ὁ νεώτερος Ῥωμανὸς ἐπιτρέπει εἰς τοὺς ἐξελασθέντας ἀγοραστὰς καὶ μὴ λαβόντας τὸ τίμημα, ὅτε ὠφείλετο ἡ ἀπόδοσις αὐτοῦ, κάρπωσιν τῆς γῆς ἐπὶ δέκα ἔτη τὸ πολὺ πρὸς ἀποζημίωσιν (γ), κατὰ τὰ λοιπὰ διατηρῶν τὰ προνενομοθετημένα (Νεαρὰ 5).

Κατ' ἄλλον τρόπον ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς εὐθύνει τὴν στάθμην τῆς δικαιοσύνης, τὴν ὁποίαν νομίζει μάλιστα, ὅτι κρατεῖ τόσον ἰθυτενῆ, ὅσον ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου. Κατ' αὐτὸν τὰ τῶν πενήτων καὶ στρατιωτικῶν ἀγοράζουν πένητες καὶ στρατιωτικοὶ καὶ τὰ τῶν δυνατῶν οἱ δυνατοί, ὥστε πένητες καὶ δυνατοὶ εἶναι δύο ἐκ θεοῦ διακεχωρισμέναι τάξεις, διατηροῦσαι ὅσην ἅπαξ ἔλαχον ἐκτασιν ἐπὶ τῆς γῆς (Νεαρὰ 20). Ἂν οἱ δυνατοὶ ὑπερβάντες τὸ ὅριον ἔκτισαν κολύτιμα οἰκήματα ἐπὶ τῆς ἀποκτηθείσης παρὰ πενήτων γῆς, δὲν ἀποδίδουν αὐτήν, ἀλλὰ τὸ ἀντάξιον (Νεαρὰ 21). Τὴν παρὰ τοῦ Λυτοκράτορος τούτου εἰσαγομένην τεσσαρακονταετίαν πρὸς *κατάργησιν πάσης τοιαύτης φύσεως ἀμφισβητήσεως* ἀνατρέπει κατόπιν ὁ Βασίλειος Πορφυρογέννητος. Ἐν γένει ὁ Λυτοκράτωρ οὗτος εἶναι ἐχθρὸς τῆς παραγραφῆς καὶ ἀνατρέχει ἀποκαθιστῶν τοὺς πένητας μέχρι τῆς ἐποχῆς Ῥωμανοῦ τοῦ γέροντος (δηλ. μέχρις ἔτους 935 περίπου). διὰ τῆς ἐν ἔτει 996 διατάξεως καὶ οὔτε τοὺς ὑπὸ τῶν χωρικῶν *μονασάντων* ἀφορισθέντας τόπους παραδέχεται ὡς μοναστηριακοὺς καὶ ὑπαγομένους εἰς τὸν Ἐπίσκοπον. Ὡς παράδειγμα τῆς ἀναδρομικῆς ταυτης ἀποκαταστάσεως μνημονεύει τὸν *Φιλοκάλην*, ἐκ πένητος πλουτήσαντα καὶ διαδοχικῶς γενόμενον ἑβδομαδάριον, κοιτωνίτην καὶ πρωτοβεστιάριον καὶ κατὰ μικρὸν κατασχόντα ὅλον τὸ χωρίον, ἐξ οὗ κατήγετο. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς διαβὰς διὰ τοῦ χωρίου τούτου μετονομασθέντος προαστείου, κατεδάφισε τὰ οἰκήματα τοῦ Φιλοκάλου καὶ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς χωρικοὺς τὰς ἰδίας κτήσεις (Νεαρὰ 29).

(α) Witte in calca. ἀνέκδ. ed Heimb, II. σ. 273.

(β) Κατὰ Ἀρμεν. Γ'. γ'. 115 καὶ Πεῖραν Β'. β'. μετὰ τετρακεσίων παύει ἡ προτίμησις ἐπὶ κλασματικῶν τόπων, ὡς πωλουμένων παρὰ τοῦ δημοσίου κατὰ τὴν Νεαρὰν 2 περὶ προτιμήσεως. μεθ' ἧς συνεδυάσθη ἡ τετρακεσία παραγραφὴ ὑπὲρ τῶν ἀποκτώντων παρὰ τοῦ δημοσίου

(γ) Ἴσως αὐτὰ εἶναι τὰ τῶν ἀποκεκινημένων κατὰ Νεαρὰν 61 Ἐρ. Κομνηνοῦ περὶ ἧς κατωτέρω.

Ὅλαι αἱ τοιαῦται διατάξεις εἶναι τεκμήριον τῆς ἀκρατήτως προβαινούσης ἐρημώσεως τῆς χώρας καὶ τῆς αὐξανούσης πενίας, συνάμα δὲ καὶ τῆς ἀγνοίας τῶν πρὸς θεραπείαν μέσων. Ὡς ἐκ τούτου βλέπομεν τὸν νομοθέτην βαδίσαντα τὰς ἐκ διαμέτρου ἐναντίας ὁδοὺς πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τῶν γεωπόνων. Πρῶτον ἀπηλευθέρωσε τοῦ κεφαλικοῦ τέλους τὸν ἐναπόγραφον τελοῦντα τὰ ἐδαφικὰ τελέσματα τοῦ κατεχομένου παρ' αὐτοῦ κτήματος. Ἀφοῦ ὅμως τὸν ἀποκατέστησεν ἀνεξάρτητον καὶ ἐσχημάτισε τὰς μητροκωμίας, ἀπηγόρευσε τοὺς δυνατούς, νὰ εἰσέλθουν εἰς αὐτάς, φοβούμενος τὴν ὑπεροχὴν τῆς δυνάμεως αὐτῶν πρὸς νέαν ὑποδούλωσιν τῶν ἀπελευθερωθέντων, μὴ βαθμηδόν, δι' ἐκποιήσεως πρὸς αὐτὸν τῆς γῆς, ὑποδουλωθοῦν πάλιν γινόμενοι ἐναπόγραφοι αὐτοῦ. Καὶ ἡ πρόνοια αὕτη προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἀπαγορεύονται οἱ δυνατοὶ ν' ἀγοράσουν παρὰ πενήτων καὶ ἐναλλάξ.

Εἶναι ἀξιοπερίεργον, ὅτι μετὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα, τὸ ὄνομα τῶν ἐναπογράφων ἐκλείπει, ὀνομαζομένων εἰς τὸ ἑξῆς παροίκων.

Εἶναι προφανές, ὅτι βαθμιαίως πολλοὶ ἀπηλευθερώθησαν, καθόσον ἐξέλιπον οἱ κύριοι, τοὺς ὁποίους ἀντικατέστησαν, συναποτελέσαντες μητροκωμίας. περὶ ὧν τοσαύτην ἔλαβον πρόνοιαν οἱ Λυτοκράτορες.

Τοιαύτης ἀπελευθερώσεως τρόπος ἐμφαίνει τὴν κατάθλιψιν καὶ αὐτῶν τῶν δυνατῶν διὰ τῆς πιέσεως τῶν ἐγκτητικῶν φόρων, προτιμησάντων τὴν παραίτησιν τῶν ἰδίων κτημάτων, ὁσάκις δὲν ἐπήρκουν εἰς ἀπότισιν τῶν κεφαλαιουμένων.

Πῶς ἐγίνετο ἡ κατάλειψις, εἴδομεν διὰ τῆς ἐπιβολῆς καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ ἐναπογράφου ἀπὸ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, ὅτε ἰδίῳ ὀνόματι ἐσημειοῦτο ὁ τῆς κατεχομένης γῆς ἔγγειος φόρος. Ἡ ἀπελευθέρωσις τοιουτοτρόπως συνέβη ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, ἐξ ἧς ἡ ὑποδούλωσις, διὰ τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου. Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦτέστι τοῦ κεφαλικοῦ τέλους καὶ τοῦ ἐγκτητικοῦ προέκυψεν ἡ τάξις ἐναπογράφων, καὶ πάλιν διὰ τῆς σημειώσεως τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου εἰς τὄνομα τοῦ ἐναπογράφου ἀπηλλάχθη οὗτος τοῦ κεφαλικοῦ τέλους καὶ ἔπαυσε νὰ ἦναι ἐναπόγραφος.

Ἀλλ' ἡ κατάστασις τῶν ἐναπογράφων, καί τοι διαμείνασα, φαίνεται ἀλλοιωθεῖσα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ βασιλικὰ πολλαχοῦ μνημονεύουν τοὺς ἐναπογράφους, ἐνῷ ἡ Ἐκλογή, ὁ πρόχειρος Νόμος καὶ ἡ Ἐπαναγωγὴ ἐντελῶς σιωποῦν. Ἄλλα ἴχνη ὑπάρχουν ἐν διατάξει τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, ὅστις ἀπαγορεύει τὴν κατοχὴν στρατιώτου *ἐν παροίκου λόγῳ*.

Παρ' Ἀρμενοπούλῳ Γ'. ἡ 10 ὁ ἐπὶ τριακονταετίᾳ μισθωτὸς γεωργὸς οὔτε φεύγει, οὔτε ἀποδιώκεται, ἀλλ' ἡ κατάστασις αὐτοῦ δὲν ἦτο καθαυτὸ ἡ τοῦ ἐναπογράφου, ὡς ἐμφαίνει ἡ Πεῖρα ΙΕ'. β'. α Ὅτι παροίκους εὑρισκομένους ἀδιακόπως νεμηθέν» τας τὰ τῆς παροικίας αὐτῶν τόπια καὶ τὸ πά» κτον διδόντας ἐπὶ τριακονταετίᾳ, ὁ *Βέστης* ἔλε» γεν, μὴ ἔχειν τὸν δεσπότην ἰσχὺν ἐκδιώκειν αὐ» τοὺς, δακοῦσι γὰρ οὗτοι ὡς *δεσπόται* τῶν τόπων » διὰ τῆς χρονίας νομῆς, ἀνάγκην δὲ ἔχουσι πα» ρέχειν τὸ πάκτον ».

Διὰ τοῦτο ἴσως ἐν Ἐκλογῇ (ΙΓ'. α) καὶ ἐν Ἐπαναγωγῇ (Γ'. β') ὁρίζεται νὰ μὴ γίνωνται μισθώσεις ἐπέκεινα τῶν 29 ἐτῶν.

Ἡ Πεῖρα ἀνήκει εἰς τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ Γ' ὁ Κοσμᾶς ὁ Μάγιστρος ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Γέροντος, διὰ ψήφου διαστέλλων κάλλιστα τὴν μίσθωσιν, τὴν ἐμφύτευσιν καὶ τὴν παροικίαν, λέγει, ὅτι ὁ πάροικος ἀναχωρῶν δὲν δύναται νὰ ἐκποιήσῃ τὸν παροικικὸν τόπον καὶ τὰ ἐπικτισθέντα, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν δεσπότην τῆς γῆς, ἂν ὅμως πράξῃ τοῦτο πάροικος μονῆς, αὕτη μετὰ τεσσαρακονταετίαν ἀνεπερώτητον οὐδὲν ἔχει δικαίωμα (α). Κατὰ τὸ ἀρχαιότερον δίκαιον, ὡς εἴδομεν, οὔτε ὁ πάροικος ἠδύνατο νὰ φύγῃ, οὔτε διὰ παραγραφῆς νὰ βεβαιωθῇ ἡ παρ' αὐτοῦ ἐκποίησις.

Ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Μ. Σπηλαίου ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς γίνεται λόγος περὶ τριῶν τάξεων κτημάτων, ἤτοι περὶ μετοχίου « μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ » παροίκων, προσκαθημένων τε καὶ ἐξαλειμματι» κῶν ὑποστάσεων ». Οἱ πάροικοι εἶναι βεβαίως τοιοῦτοι γεωργοὶ ἀποδίδοντες τὸν ἀνέκαθεν κανόνα, ἐνῷ προσκαθήμενοι εἶναι οἱ μὴ ἀποκτήσαντες τοιοῦτον δικαίωμα πραγματικόν, ἐξαλειμματικαὶ δὲ ὑποστάσεις, ἢ ἐξαλειμματικαὶ γαῖαι, εἶναι αἱ στερούμεναι παντὸς οἰκήτορος, διότι μέχρι τῆς ἐξαλείψεως τοῦ ἐσχάτου αὐτῶν ἄλλοτε δὲν ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ ἰδιοκτησίαν ἐξωτικὸς ἐν μητροκωμίᾳ (β).

Οἱ ἐναπόγραφοι λοιπὸν ἔγιναν ἢ ἐλεύθεροι χωρικοί, ἢ ἐμφυτευταί· ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας αἱ γαῖαι ἐξερημώθησαν καταστᾶσαι ἐξαλειμματικαί.

Ἂν ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν παροίκων ἠλαττώθη, δὲν ἐξέλιπον οὗτοι ὅλως, οὐδὲ ἡ κατάστασις αὐτῶν πολὺ διέφερε τῆς τῶν ἐναπογράφων.

Ἐπὶ Πατριάρχου Ἀθανασίου ἐν ἔτει 1305 ἔγινε συνοδικὴ ἀπόφασις κυρωθεῖσα παρ' Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, ἔχουσα οὕτω (γ)·

Ὅταν ἀποθνήσκουν ἄπαιδες, ἄνδρες ἢ γυναῖκες (πάροικοι), δὲν πρέπει νὰ γίνεται ἡ κληρονομία αὐτῶν τοῦ δημοσίου (τὸ ἀδιωτίκιον), ἢ τῶν εἰς παροικίαν ἐχόντων αὐτούς, ἀλλὰ τὸ τρίτον δίδεται εἰς τὸν δεσπόζοντα τὸ κτῆμα (τῇ δεσποτείᾳ), τὸ τρίτον εἰς μνημόσυνα (τῷ ἀπελθόντι), καὶ τὸ ἕτερον τρίτον εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον (τῷ ζῶντι), ἢ ἐν ἐλλείψει αὐτοῦ εἰς τοὺς γονεῖς, ἢ εἰς τοὺς ἀδελφούς. Μὴ ὑπαρχόντων τοιούτων, τὸ ἥμισυ δίδεται εἰς μνημόσυνα καὶ τὸ ἥμισυ εἰς τὸν δεσπόζοντα τὴν γῆν. Αὕτη ἡ παρ' Ἀρμενοπούλῳ τριμοιρία (δ), ἀντικατασταθεῖσα εἰς τὰς περὶ χρηματίου (peculium) τῶν ἐναπογράφων διατάξεις, περὶ ὧν προηγουμένως ἐλαλήσαμεν.

(α) Lounclav. JGR, II σ. 166. (β) Πεῖρα ΙΕ'. ι. Τὰ τῶν ἐξαλειφθέντων χωριτῶν Ἀρμεν. Γ'. γ'. 115.

(γ) Ὅρα Ζαχαρίου Νεαρὰς Χυλλ. Ε'. Νεαρὰ 26. Ἀρμενόπουλον Χαϊμβάχου σ. XXII.

(δ) Ἀρμεν. Ε'. ἡ, 9, 95.

Οἱ πάροικοι οὗτοι ἦσαν ἀναγεγραμμένοι πάντοτε ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις ὡς προκύπτει ἐκ πολλῶν χρυσοβούλλων, καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς, ἔτους 1331, ἐν ᾧ ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὀνομαστὶ ἀναφέρει ὅλους τοὺς παροίκους αὐτῆς (α). Ἐνῷ παρέχει ἀτέλειαν εἰς τὴν μονὴν ὁ Λυτοκράτωρ, ῥητῶς μνημονεύει περὶ τοῦ κεφαλικοῦ τελέσματος (κεφαλαίου, κεφαλατικευόντων), καὶ λόγῳ αὐτοῦ καὶ μόνου φαίνεται ὅτι ἐγίνοντο ἐνίοτε ἀναθεωρήσεις, ἢ διότι προσετίθεντο νέοι πάροικοι (δι' ἀπογραφικῆς ἀποκαταστάσεως), ἢ διότι ἐξέλιπον οἱ ὑπάρχοντες (ἀπογραφικὴ ἀναθεώρησις).

Ὡς πρὸς τὰ κτήματα αὐτά, τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ἐπιβάλλουσαν τοῦ φόρου ἀναλογίαν, δὲν εὑρίσκομεν μνείαν ἀναθεωρήσεως, ἀλλ' ἐν τοῖς βιβλίοις τοῦ φόρου ἐσημειοῦτο καὶ ὁ κύριος, καὶ λόγῳ αὐτοῦ συνέβαινον ἀναθεωρήσεις.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Κομνηνὸς ἐφιλοτιμήθη νὰ δώσῃ ἀτέλειαν εἰς τὰς μονάς, διὰ νὰ ἔχῃ τοὺς στρατιώτας τοῦ Χριστοῦ συμμάχους κατὰ τῶν ὁρωμένων καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν τῆς βασιλείας. Τοῦ πρώτου αὐτοῦ χρυσοβούλλου, ἐν ἔτει 1146, διεσώθη μόνη ἡ ἐπιγραφὴ (β). Ἐκ τοῦ δευτέρου ὅμως ἐν ἔτει 1158 σαφῶς προκύπτει (γ), ὅτι τὰ μοναστήρια δὲν ἔπαυον διενοχλούμενα, διότι αἱ κτήσεις δὲν ἦσαν ὅλαι ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν ἀναγεγραμμέναι ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀντεποιεῖτο αὐτὰ τὸ δημόσιον, διδομένης διαγνώσεως παρὰ τοῦ δημοσίου ἀναγραφέως. Εἶναι μάλιστα πιθανόν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀτελείας τὰ μοναστήρια εὕρισκον λίαν ὠφέλιμον τὴν ἀπόκτησιν κτημάτων καὶ πολλὰ οἰκειοποιήθησαν. Ἀφειδῶς ἐν τούτοις παρέχει ὁ Λυτοκράτωρ τὴν ἀτέλειαν ἐφ' ὅλων ὅσα κατέχουν ὅπως δήποτε, εἴτε καλῶς, εἴτε κακῶς, « κἂν ἀπὸ κλασμά» των ὦσι, κἂν ἀπὸ συμπαθειῶν, ἢ ἀποκεκινημέ» νων, ἢ ὁλοπτώτων, ἢ ἀπὸ ταπεινῶν τελουμένων » διαρίων, ἢ ἀπὸ ταπεινῶν κλασματισθέντων, ἢ » καὶ δυνατοῖς διαπραθέντων, ἢ τούναντίον, ἢ ἐξ » ὀρθώσεων κακῶς γεγονυιῶν διαπράσεων, κἂν ἐν » ἄλλοις τόποις ὁρισθέντα δωρηθῆναι, ἐν ἄλλοις » παρεδόθησαν, κτλ.

Αὐτὰ κυρίως ἦσαν τὰ ἐλαττώματα τῆς κατοχῆς μὴ συμφωνούσης πρὸς τὰ δημόσια βιβλία, ὅτε τοῦτέστιν ἐξ ἰδιοσυστάτου κτήματος ἀποσπάσθη κλάσμα, ἢ προσετέθη εἰς αὐτό, ὅτε ἀφέθη ἀτελὲς (ἀπὸ συμπαθειῶν), ἢ ὅτε κτῆμα ἐγκατελείφθη (ἀποκεκινημένων, ἢ ὁλοπτώτων), ἢ ἔγινε παράβασις τῶν περὶ ταπεινῶν καὶ δυνατῶν διατάξεων.

Ἐφ' ὅλων τούτων, καθόσον δὲν ἀνεγράφησαν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ δημόσιον, καὶ τῶν ἐν χρυσοβούλλοις μνημονευομένων, εἴτε ἔχουν παροίκους, εἴτε εἶναι αὐτούργια (τουτέστιν ἄνευ παροίκων) δίδεται πᾶ-

(α) Σύλλ. Ε'. Νεαρὰ 44. Ἐκδ. Ζαχαρίου.

(β) Χρυσόβουλλον τὸ κατὰ τὸν Ἰούλιον μῆνα τῆς Θ'. Ἰνδ. τοῦ ς'. Ἰνδ. ἔτους γεγονὸς, καὶ διοριζόμενον μὴ βλάπτεσθαι τὰ μοναστήρια ἐκ τοῦ ἴσως χωλύειν κατά τι τὰ προσόντα τούτοις δικαιώματα.

(γ) Σύλλ. Δ'. Νεαρὰ 61. Ἐκδ. Ζαχαρίου.

σα ἀτέλεια, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἀναγραφέα, ἢ προκαθήμενον σεκρέτου, ἢ ἐξισωτὴν ἀναγραφὴ αὐτῶν, καπνολογία (τοῦτέστι καταμέτρησις τῶν οἰκιῶν), ἀναζήτησις μέτρων γῆς, ἢ παροίκων ποσότητος. Πρὸς τοῦτο ὅμως γίνονται πρακτικὰ τῶν ἤδη κατεχομένων παρὰ τῶν μονῶν ἀκινήτων καὶ παροίκων, ὥστε ὅσα ἐπέκεινα τούτων κατόπιν εὑρεθοῦν, ὑπόκεινται εἰς τὸ κοινὸν δίκαιον. Αὐτῶν δὲ πάλιν τῶν πρακτικῶν διετάχθη ἡ ἐγκατάστρωσις δι'εἴδησιν ἐν τοῖς γενικοῖς σεκρέτοις (α).

Μετὰ ἓν ἔτος ὁ αὐτὸς Αὐτοκράτωρ ἀπένειμεν εἰς τὰς μονὰς καὶ ἐκεῖνα τὰ κτήματα, περὶ ὧν ἐδόθη παρὰ τῶν ἀναγραφέων διάγνωσις ὡς δημοσίων (β).

Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ἐμμ. Κομνηνὸς ἀνεκάλεσε τὰς διατάξεις ταύτας (γ), οὐδὲν φαίνεται ὠφεληθεὶς ἐκ τῶν συμμάχων τούτων κατὰ ὁρωμένων καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐν ἔτει 1181 ἀποκατέστησε πάλιν τὰς διατάξεις τοῦ Ἐμμανουὴλ (δ).

Ὁ αὐτὸς Ἐμμανουὴλ ἐφιλοτιμήθη ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ἱερεῖς τοῦ κεφαλικοῦ τέλους, ἀλλ' ὥρισεν ἀκριβῶς, ποία ἦτον ἡ ἐλάττωσις τοῦ φόρου ἑκάστου κτήματος ὡς ἐκ τῆς ἀφέσεως ταύτης (διὰ τὴν δοχὴν τῶν συμπαθηθέντων (ε) τελεσμάτων αὐτῶν ὥστε εἰς τὸ ἑξῆς μὴ αὐξάνεσθαι ταῦτα). καὶ ἐπὶ τέλους κηδόμενος, νὰ μὴ ἀπογράφωνται ὅλως οἱ ἱερεῖς ἐφ' οἱωνδήποτε κτημάτων, εἴτε προσωπικῶν (λαϊκῶν), εἴτε ἐκκλησιαστικῶν, εἴτε μοναστηριακῶν (ϛ). Εὕχομεν ἰδεῖ, ὅτι ἄλλοτε κληρικοὶ δὲν ἦσαν ἐξῃρημένοι.

Ἐνῷ βλέπομεν τὸ αὐτὸ φορολογικὸν σύστημα ἐπικρατοῦν μέχρι τέλους, αὐτὸ ὁ δι' αὐτοῦ καθιερούμενος τῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ φόρου τρόπος ἔχει τι καθ' ἑαυτὸν ἐπιλήψιμον, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ ἐρήμωσις προβαίνει καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξαλειμμματικῶν γαιῶν αὐξάνει, εἶναι ἐπόμενον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ κυριωτέρα πίεσις προῆλθεν ἐκ τῆς παραλείψεως τῆς περιοδικῆς ἀναθεωρήσεως τῶν φορολογικῶν σημειώσεων.

Ἧττον εὐχερεστέρα ἡ κρίσις ἡμῶν, ἂν ἐγνωρίζαμεν, ποία ἡ ἔκτασις τῆς φορολογικῆς μονάδος (ἰοῦγον) καὶ ποῖος ἐπέκειτο ἑκάστοτε εἰς αὐτὸν φόρος. Ἀλλὰ τούτου οὐδὲν ἴχνος σώζεται, ὥστε καταφεύγομεν εἰς ἄλλας εἰκασίας, ὅπως εὕρωμεν συμπέρασμα ἐξηγοῦν τὴν προβαίνουσαν παρακμὴν καὶ τὸν γογγυσμόν, ὅτι τὸ βάρος τῶν φόρων: Οὐ κοῦφον οὐδ' εὐάγκαλον, οὐδ' ἐλαφρὸν βαστάσαι (ζ).

(Ἔπεται συνέχεια.)

(α) Ἐν ἔτει 964 ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀπηγόρευσε νὰ δωρῶνται κτήματα εἰς μονὰς καὶ Ἐκκλησίας, διότι ὅσα εἶχον ἔμενον ἄργά, ἀλλ' εἶπε νὰ δίδωνται οἰκίαι, βάες· πύρια, ἐπίσης δὲν ἐπέτρεψε δι' ἀφιερώσεως κτημάτων νὰ συνιστῶνται νέα μοναστήρια. Ζυλλ. Γ' Νεαρὰ 19 ἔκδ. Ζαχαρίου.

(β) Ὅρα Βαλσ. ἐνιῇ ἔκδ. Ποτλῆ καὶ Ῥάλλη Β' σ. 568.

(γ) Αὐτ. σ. 603.

(δ) Ζυλλ. Α' Νεαρὰ 81 ἔκδ. Ζαχαρίου.

(ε) Ὅ ἐστιν ἀφεθέντων.

(ϛ) Βαλσαμ. ἔκδ. Ποτλῆ καὶ Ῥάλλη Β'. σ. 570.

(ζ) Μανασσῆς στίχ. 4507.

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΑΛΩΣΙΣ

ΤΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1453.

Κατὰ τὰς ἀρχικὰς πηγὰς συγγραφεῖσα ὑπὸ

Α. Δ. ΜΟΡΔΑΜΑΝΝΟΥ.

—ooo—

(Συνέχ. Ἴδε φυλλάδ. 219, καὶ 220.)

Πρὸ ἓξ ἤδη μηνῶν ὁ Αὐτοκράτωρ προορῶν τὴν ἐπαπειλουμένην ἔναρξιν τοῦ πολέμου προπαρεσκεύασε τὰ πρὸς ἄμυναν, προστάξας πάντας τοὺς περὶ τὴν χώραν οἰκοῦντας νὰ μετοικήσωσιν ἐν τῇ πόλει, καὶ νὰ ἀποταμιεύσωσι τοὺς συγκομισθέντας κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο καρποὺς καὶ τὸν ἐν ταῖς ἁλωνίαις συλλεχθέντα σῖτον.

Ἐν τοσούτῳ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ φρουρίου προέβαινε τελειουμένη, καὶ τῶν μὲν τειχῶν τὸ πλάτος ἦτο 22—25 ποδῶν, τῶν δὲ πύργων τὸ ὕψος 60 καὶ ἡ στέγη αὐτῶν ἐκ μολύβδου· ὠνόμασαν δὲ αὐτὸ οἱ μὲν Τοῦρκοι *Βογὰζ Κεσσὲρ*, ἤτοι τομέα τοῦ πορθμοῦ ἢ κεφαλοκόπτην, οἱ δὲ Ἕλληνες *Λαιμοκοπεῖον*. Σήμερον ὅμως καλεῖται *Ῥουμελὶ Χισσαρὶ* ἤτοι Πύργος τῆς Ῥούμελης. Ὁ Σουλτάνος ἔθεσεν ἐν αὐτῷ φρουρὰν ἐκ 400 ἀνδρῶν, ὠνόμασε τὸν Φερουζ Βέην φρούραρχον, καὶ προσέταξεν αὐτὸν ἵνα εἰσπράττῃ ὡρισμένον τινα φόρον ἐκ τῶν εἰσπλεόντων καὶ ἐκπλεόντων πλοίων· ἐν περιστάσει δὲ ἀρνήσεως νὰ καταποντίζῃ αὐτὰ πυροβολῶν ἐκ τοῦ φρουρίου, καὶ ἂν ἀνήκωσιν εἰς τὴν Γένουαν, τὴν Ἐνετίαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Θεοδοσίαν, τὴν Τραπεζοῦντα, τὴν Ἀμισόν, τὴν Σινώπην ἢ καὶ εἰς Τουρκικὰς χώρας. Πρὸς ἐνέργειαν δὲ τοῦ προσταχθέντος ἐτέθησαν ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν παραλίαν πύργου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Χαλὶλ Πασᾶ, χάλκινα καννόνια βάλλοντα λιθίνους σφαίρας ἑξακοσίων λιτρῶν μεγέθους (α). Τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Δούκα ἐπιβεβαιοῦσιν αἱ καὶ μέχρι τοῦ νῦν κείμεναι περὶ τὸν πύργον λίθινοι σφαῖραι, περιφέρειαν ἔχουσαι ὀκτὼ σπιθαμῶν καὶ βάρος 450 λιτρῶν (β).

Τὴν 28 Αὐγούστου ἀναχωρήσας ὁ Σουλτάνος ἐκ τοῦ Βοσπόρου κατεστρατοπέδευσε μετὰ 50,000 στρατιωτῶν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα διέμεινε τρεῖς ἡμέρας κατασκοπῶν τὰ τείχη, τὰς τάφρους, τοὺς πύργους, κτλ. ἐντεῦθεν δὲ ἀπῆλθε τὴν 1 Σεπτεμβρίου εἰς Ἀδριανούπολιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Τουρκικὸς στόλος ἀπάρας ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου κατέπλευσε τὴν 6 Σεπτεμβρίου πρὸ τῆς Καλλιπόλεως (α). Τὴν δὲ 1 Ὀκτωβρίου ἀπέστειλεν ὁ Μωάμεθ τὸν Κοτζὰ Τουρχὰν Βέη μετὰ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ Ἀχμὲτ καὶ Ὀμὲρ καὶ πολυαρίθμου στρατοῦ ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας εἰς Πελοπόννησον ἵνα ἐμποδίσωσι τοὺς ἐκεῖ ἡγεμονεύοντας Δεσπότας Δημήτριον καὶ Θωμᾶν νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν τῆς ἀπειλουμένης πόλεως καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν. Οἱ Τοῦρκοι, κυριεύσαντες ἐξ ἐφόδου τὴν Κόρινθον καὶ τὰς ἐν τῷ Ἰσθμῷ χώρας, προέβησαν διὰ τῆς Ἀρκαδίας, Τεγέας, Μαντινείας πρὸς τὴν Μεσσήνην καὶ Ἰθώμην φονεύοντες καὶ ἀπάγοντες αἰχμαλώτους τοὺς κατοίκους. Μετὰ δὲ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Νεοπολιγνίου, ἐπολιόρκησεν ὁ Τουρχάνης τὸ Σιδηροπολίγνιον, ὅπερ ἀντέστη γενναίως· ἐπειδὴ δὲ ἡ διάβασις τοῦ ὅλου στρατοῦ διὰ τῶν ὀρέων τῆς Μεσσηνίας ἦτο ἀδύνατος, ἔδωκε τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἀχμὲτ μέρος ἵνα ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τοῦ Δεσπταρίου. Τοῦτο μαθόντες ὁ Δημήτριος καὶ ὁ Θωμᾶς ἔπεμψαν λάθρα τὸν Ματθαῖον Ἀσὰν μετὰ στρατοῦ ἵνα ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ· ἀπέθη δὲ κατ' εὐχὴν τὸ ἐπινόημα, διότι ὁ Ἀχμὲτ ἡττηθεὶς κατὰ κράτος συνελήφθη καὶ ἀπήχθη αἰχμάλωτος εἰς Σπάρτην πρὸς τὸν Δημήτριον (β).

Ὅτε δὲ ὁ Μωάμεθ ἠσχολεῖτο ἐν τῷ Βοσπόρῳ εἰς κατασκευὴν τοῦ Ῥουμελὶ Χισσαρί, ἦλθε πρὸς αὐτὸν Οὔγγρος τεχνίτης καννονίων Ὀρβὰν τοὔνομα, ζητῶν παρ' αὐτῷ ἐργασίαν. Ὁ Ὀρβὰν εἶχε πρότερον ἤδη ζητήσει ἐργασίαν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, καὶ διέμεινε μάλιστα ἐπί τινα χρόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐργαζόμενος· ἀλλ' ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ διότι ἡ ἀντιμισθία αὐτοῦ οὐ μόνον ἐλαχίστη ἦτο, ἀλλὰ καὶ ἀτάκτως ἐχορηγεῖτο, ἴσως διότι ἐνόησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅτι ὁ Ὀρβὰν, ἀνήκων μᾶλλον εἰς τὴν τάξιν τῶν συνήθων ἐργατῶν ἐστερεῖτο ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ὅπως τοῦτο ἐγένετο δῆλον ἀκολούθως κατὰ τὴν ἐν τῷ στρατοπέδῳ διαμονὴν αὐτοῦ.

Ὁ Σουλτάνος ἀμέσως ἀπεδέχθη τὸν προσελθόντα, καὶ διέταξε νὰ δώσωσιν αὐτῷ ἀμέσως ἐνδύματα, τροφὴν καὶ πλουσίαν ἀντιμισθίαν. Ἐρωτηθεὶς δὲ ἂν ἠδύνατο νὰ κατασκευάσῃ καννόνιον ἐκσφενδονίζον λίθους παμμεγέθεις πρὸς καταστροφὴν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεκρίθη· « Δύναμαι εἰ βούλει κατασκευάσαι χωνείαν ὅσον τὸ μέγεθος τυγχάνει τῆς δεικνυομένης μοι πέτρας· ἐγὼ γὰρ τὰ τείχη τῆς πόλεως ἀκριβῶς ἐπίσταμαι· οὐ μόνον γὰρ ἐκεῖνα ἀλλὰ καὶ τὰ Βαβυλώνια τείχη ὡς χοῦν λεπτυνεῖ ἡ παρὰ τῆς χωνείας τῆς ἐμῆς ἀφεθεῖσα πλὴν ἐγὼ τὸ πᾶν τοῦ ἔργου ἀπαρτίσω, τὴν δὲ βολὴν οὐκ ἐπίσταμαι οὐδὲ συντάσσομαι. » Ὁ δὲ Σουλτάνος εἶπε· « Κατασκεύασόν μοι τὴν χωνείαν, περὶ δὲ τῆς βολῆς τοῦ λίθου αὐτὸς ὄψομαι. » Ἐνῷ δὲ παρεσκεύαζεν ὁ τεχνίτης τὸν τύπον, συνεκομίσθη ἡ ἀναγκαία ὕλη, μεθ' ἧς κατασκευασθὲν ἐντὸς τριῶν μηνῶν τὸ καννόνιον, ἐτέθη ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου φρουρίῳ (α).

Ἀφέντες τὸν Σουλτάνον ἐν Ἀδριανουπόλει ὅπου διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος ἐξωπλίζετο προπαρασκευαζόμενος πρὸς τὸ κολοσσιαῖον ἐπιχείρημα, ἐρευνήσωμεν ἀκριβέστερον τὴν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἴπομεν ἐν προοιμίῳ ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ, μετὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ συνομολογηθεῖσαν ἕνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν, ἐζήτησατο τὴν βοήθειαν τοῦ Πάπα· συγχρόνως δὲ ἐζήτησε καὶ τὴν ἀποστολὴν ἀνδρὸς δυναμένου νὰ καταπραΰνῃ τὰ πνεύματα, καὶ διὰ τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν ὁπαδῶν ἑκατέρας τῶν ἐκκλησιῶν νὰ ἐπικυρώσῃ πράγματι τὴν κατὰ τύπον γενομένην ἕνωσιν. Ὁ πάπας Νικόλαος Ἑ εὐστόχως ἐξελέξατο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὸν Καρδινάλιον Ἰσίδωρον, Ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Κιόβου ἐν Ῥωσσίᾳ, Ἕλληνα τὸ γένος. Ἐὰν ἡ ἕνωσις δὲν κατωρθώθη, βεβαίως δὲν ὑπῆρξεν ὁ Καρδινάλιος αἴτιος. Ὁ Ἰσίδωρος ἀφίκετο εἰς Χίον ἐπὶ μεγάλου Γενουηνσίου πλοίου ἄγων καὶ πεντήκοντα ἄνδρας, οὓς ὁ Πάπας ἔστελλεν εἰς βοήθειαν τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ περιεμένετο καὶ ἕτερον πλοῖον διευθυνόμενον εἰς Θεοδοσίαν. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἐν ᾧ οἱ ἐν τῷ πλοίῳ ἔμποροι ἀπεβίβαζον καὶ ἐπώλουν τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν ἐξωνούμενοι ἕτερα καὶ διευθετοῦντες τὰ τῆς ἐμπορίας αὐτῶν, ὁ Ἰσίδωρος ἐστρατολόγησεν ἐκ τῆς νήσου 150 ἔτι Καθολικούς, ὥστε προσήγαγε 200 ἐν ὅλῳ ἐπικούρους τῷ Αὐτοκράτορι· μετ' αὐτῶν δὲ συνηριθμεῖτο καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μιτυλήνης Λεονάρδας, ὅστις ἐγκατέλιπεν ἡμῖν ὑπόμνημα περὶ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅτε δὲ ἦλθε καὶ τὸ περιμενόμενον πλοῖον ἀπέπλευσαν ἀμφότερα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καταπλεύσαντα περὶ Νοέμβριον μετὰ χαρᾶς ὑπεδέχθη ὁ αὐτοκράτωρ (β).

Κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν μῆνα κατέπλευσαν καὶ ἄλλα ὀκτὼ πλοῖα ἐκ Κρήτης φέροντα ἐφόδιον πρὸς τὴν πόλιν οἶνον Μονεμβασίας (γ).

Τὴν 10 Νοεμβρίου εἰσέπλευσαν εἰς τὸν Βόσπορον δύο εὐμεγέθη ἐνετικὰ πλοῖα ἐκ Θεοδοσίας προερχόμενα, ὧν ἐναυάρχει ὁ Ἱερώνυμος Μορεσίν. Ἐνῷ δὲ παρέπλεον τὴν ἄκραν τοῦ Ῥουμελὶ Χισσαρί, οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τοῦρκοι προσεκάλεσαν τὸν πλοίαρχον νὰ προσορμισθῇ, καὶ ἰδόντες ὅτι δὲν ὑπήκουσεν ἐπανέλαβον τὸ πρόσταγμα. Ὁ πλοίαρχος ἐπλησίασε σμικρόν τι, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ φρουρὰ ἀπῄτει νὰ προσορμισθῇ ἐντελῶς ἤρξατο πυροβολοῦσα καὶ καννονοβολοῦσα κατὰ τῶν πλοίων, καὶ ἐρώνυσέ τινας ἐκ τοῦ πληρώματος· τοῦτο ἰδὼν ὁ πλοίαρχος ἔδειξεν ὅτι ὑπακούει. Ὅθεν κατέπαυσε τὸ πῦρ· ἀλλ' ἅμα παρατηρήσας ὁ πανοῦργος Ἐνετὸς ὅτι τὰ πλοῖα ἦσαν ἐκτὸς τῆς βολῆς τῶν καννονίων, ἀναπετάσας

(α) Δούκας σελ. 246.—Ν. Βάρβαρ. σελ. 2.—Χαίρονλλαχ. σελ. 59.—Χαλκοκονδ. σελ. 446.

(β) Πολὺ μετὰ ταῦτα μετεχειρίσθησαν μάρμαρον, κατ' ἀρχὰς δὲ ἐγένετο χρῆσις τοῦ γλαυκοῦ ἢ μέλανος τιτανώδους λίθου, ὅστις εἶναι ἓν τῶν συστατικῶν τοῦ ἐδάφους, καὶ οὕτινος ἡ εἰδικὴ βαρύτης, λαμβανομένου τοῦ μέσου ὅρου κατὰ τὰ ἐπὶ διαφόρων τεμαχίων γενόμενα πειράματα, εἶναι ὡς 3. Ὅθεν σφαῖρα ἐκ τοιούτου λίθου ζυγίζει 800 λίτρας.

(α) Φραντζῆς σελ. 235, 236 — Ν. Βάρβαρ. σελ. 2.

(β) Φραντζῆς σελ. 236.—Χαλκοκονδ. σελ. 447.

(α) Δούκας σελ. 247. 248.—Χαλκοκονδ. σελ. 447, 448.

(β) Λεονάρδ. ὁ Χίος.—Δούκας σελ. 252.—Ν. Βάρβαρ. σελ. 3.

(γ) Ν. Βάρβαρ. σελ. 3.

τὰ ἱστία εἰσέπλευσεν εὐτυχῶς εἰς τὸν λιμένα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα ἡ ἄφιξις αὐτοῦ ἐνέπλησε τοὺς πάντας χαρᾶς (α).

Τὸν κίνδυνον τοῦτον δὲν ἠδυνήθη δυστυχῶς νὰ διαφύγῃ ὁ Ἐνετὸς πλοίαρχος Ἀντώνιος Ῥύτζος. Καμίζων ἐκ τοῦ Εὐξείνου Πόντου φορτίον κριθῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν παρέπλεε τὴν 26 Νοεμβρίου τὸ φρούριον, ὅπου πρὸ μικροῦ εἶχε τοποθετηθῆ τὸ μέγα τοῦ Ὀρβάνου καννόνιον, ὅπερ ἐπέπρωτο νὰ δοκιμασθῇ κατὰ πρῶτον ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Ῥύτζου. Ἀρνηθέντος δὲ τοῦ πλοιάρχου νὰ συστείλῃ τὰ ἱστία, ἡ μὲν ναῦς κατεποντίσθη διὰ μιᾶς καὶ μόνης βολῆς, ἐκεῖνος δὲ καὶ οἱ τριάκοντα ναῦται ἐπιβάντες ἀκατίου, ἐξῆλθον ἐν τῷ αἰγιαλῷ, πλὴν ἅμα προσορμισθέντες συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἀπήχθησαν δέσμιοι πρὸς τὸν Σουλτάνον διαμένοντα τότε ἐν Διδυμοτείχῳ (Δημοτικοῖς). Μετὰ δεκατεσσάρων ἡμερῶν αἰχμαλωσίαν ὁ μὲν πλοίαρχος ἀνεσκολοπίσθη, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Σουλτάνου, ὁ δὲ σκριβανέλλος ἤτοι πηδαλιοῦχος, νέος τὴν ἡλικίαν, καλούμενος Μαΐστρι, ἀπήχθη εἰς τὸ σεράϊον τοῦ Σουλτάνου, ἐκ δὲ τῶν ναυτῶν τινὲς μὲν ἀπελευθερωθέντες ἐπέμφθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἄλλους δὲ ἀποκεφαλίσαντες ἀφῆκαν ἀτάφους. Τοὺς νεκροὺς αὐτῶν εἶδε μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ ἱστοριογράφος Δούκας ἐπανερχόμενος ἐκ Λέσβου, ὅπου ἀπεσταλη πρεσβευτὴς παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἅμα μαθὼν ὁ Ἱερώνυμος Μινῶτος, πρόξενος τῆς Ἐνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ πλοιάρχου Ῥύτζου καὶ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ, ἀπέστειλε τὸν Φαβρούζιον Κόρνερ πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἵνα κατορθώσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν· πλὴν ὡς ἀφικόμενος βραδέως δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ αὐτοὺς ἐκ τοῦ θανάτου, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τῶν πλοίων τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου. Ὁ Γαβριὴλ Τρεβιζάνος ἐναυάρχει δύο πλοίων, ὧν τὸ ἕτερον ἐτέθη ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Ζαχαρίου Κριόνι· ἀμφότερα δὲ ἐστέλλοντο πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ὡς ἐπικουρία παρὰ τῆς Ἐνετίας, καὶ ἡ ἄφιξις αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρξε μία τῶν ἀφορμῶν τοῦ πολέμου μεταξὺ Σουλτάνου καὶ Ἐνετίας (β).

Τὴν 2 Δεκεμβρίου ἦλθεν ἐκ Τραπεζοῦντος εἰς Βόσπορον τὸ εὐμέγεθες ἐνετικὸν πλοῖον τοῦ Ἰακώβου Κόκου. Ἐνῷ δὲ παρέπλεε τὸ φρούριον, περιεζώσθη ὑπὸ δώδεκα λέμβων ἀποσταλεισῶν ἐκεῖθεν. Ὁ πλοίαρχος Κόκος οὐδόλως ἀντέστη, ἀλλὰ συνδιελέχθη φιλικῶς μετὰ τοῦ ὁδηγοῦντος τὰς λέμβους φιλοδωρήσας μάλιστα αὐτόν. Ἀλλ' οὗτος ἔρριψε πλήρης θυμοῦ τὸ ὕδωρ ὡς λίαν εὐτελὲς εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὸ φρούριον ἵνα αἰτήσῃ παρὰ τοῦ φρουράρχου τὴν ἄδειαν ὅπως συλλάβῃ τὸ πλοῖον. Ὁ πλοίαρχος Κόκος ἠκολούθησεν αὐτὸν ἀμέσως προσποιούμενος ὅτι ἐσκόπει νὰ προσορμήσῃ πλησίον τοῦ φρουρίου· ἀλλ' ὅτε ὁ ὁδηγῶν τὰς λέμβους ἀπῆλθε πρὸς τὸν φρούραρχον, τὸ πλοῖον ἐπανέλαβεν ἀκωλύτως τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἐχαιρέτισε τρὶς διὰ σαλπίσματος τὴν ἐν τῷ πύργῳ φρουράν, καὶ διευθύνθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἰσέπλευσε τὴν 4 Δεκεμβρίου (α).

Ἐν τούτοις ὁ Αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ Καρδιναλίου Ἰσιδώρου ἠσχολοῦντο εἰς τὸ Ἑνωτικόν, ἤτοι τὴν ἕνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν, περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὴν ἐπιτυχίαν. Καὶ ὁ μὲν Αὐτοκράτωρ ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸ ἀληθὲς συμφέρον τοῦ κράτους ἠναγκάζετο ὅπως σώσῃ αὐτὸ νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ἕνωσιν ὑπὸ οἱουσδήποτε ὅρους, εἰς δὲ τὸν Καρδινάλιον Ἰσίδωρον ἔξαρχον τοῦ Πάπα τοῦτο μόνον ἀπέκειτο, ἡ ἀκριβὴς ἐκπλήρωσις τῶν ἐν τῷ Οὐατικανῷ δοθεισῶν αὐτῷ ἐντολῶν. Τούτου ἕνεκα τὸ Ἑνωτικὸν δὲν εἶχε χαρακτῆρα ἀληθοῦς ἑνώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν, μετ' ἀμοιβαίαν συναίνεσιν καὶ συνδιαλλαγὴν καὶ ἀμοιβαίας παραχωρήσεις πρὸς ἐξάλειψιν τῶν περὶ τὰ δόγματα διαφορῶν, ἀλλὰ μᾶλλον μεταβολῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας εἰς ῥωμαϊκήν. Ἡ Ῥώμη ἀπῄτει ἀπόλυτον ὑποταγήν, καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον ἔπεμψε τοὺς πεντήκοντα στρατιώτας. Καὶ τῳόντι ἀφοῦ σύμπασα ἡ Εὐρώπη, πλὴν τινῶν ἐξαιρέσεων, ἀνεγνώριζε τὴν πνευματικὴν αὐτῆς κυριαρχίαν, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀφορμὴ ἵνα πέμψῃ μείζονα ἐπικουρίαν ἢ ἵνα ἐνδώσῃ ἐξ ἀνάγκης ἀπέναντι τοῦ ἀτυχοῦς Βυζαντίου.

Τί πλέον τούτου ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Κωνσταντῖνος; Τὴν 12 Δεκεμβρίου ἑορτάσθη ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ τὸ Ἑνωτικόν, καὶ ὁ καθολικισμὸς ἀνεκηρύχθη ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ μέγας ἀριθμὸς αὐλικῶν καὶ ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἀξιώμασιν ἀπεδέξαντο τὸν καθολικισμόν. Πλείω τούτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπαιτήσῃ τις, διότι οὔτε ὁ Αὐτοκράτωρ ἦτον ἡ ὑπερτάτη κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας ὡς ὁ Πάπας, οὔτε ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία συγχωρεῖ μεταβολὰς περὶ τὸ δόγμα. Λίαν ἀσυνέτως (δ) ἐπολιτεύθη ἡ Ῥώμη διὰ τῶν ἀκαίρων αὐτῆς ἀξιώσεων, καὶ οὐδόλως ἀνταξίων τῆς ἀποσταλείσης ἐπικουρίας, διότι οὔτω ἡ ἕνωσις συνομολογηθεῖσα ἕνεκα προσκαίρου ἀνάγκης, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ μεταβαλλομένων τῶν περιστάσεων, ὡς τοῦτο εὐθὺς ἐγένετο δῆλον. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρων αὐτῶν τῆς κοινωνίας κλάσεων ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ Ἑνωτικοῦ, ὁ δὲ μέγας Δοὺξ Λουκᾶς Νοταρᾶς ὡμολόγησεν ὅτι προτιμότερον ἦν αὐτῷ νὰ ἴδῃ ἐν τῇ πόλει τουρκικὴν τιάραν ἢ ῥωμαϊκὴν μίτραν. Ἔκφρασις ἥκιστα μὲν προσήκουσα εἰς αὐτὸν πρωθυπουργὸν ὄντα τοῦ ἀναγνωρίσαντος τὴν ἕνωσιν Αὐτοκράτορος, καταδεικνύουσα ὅμως τὴν πεποίθησιν αὐτοῦ τε ὡς ἁπλοῦ πολίτου Ἕλληνος καὶ πλείστων ὅσων συμπολιτῶν αὐτοῦ καὶ ὁμοδόξων· διότι

(α) Ν. Βάρβαρ. σελ. 3.
(β) Ν. Βάρβαρ. σελ. 2.—Δούκας σελ. 248.

(α) Ν. Βάρβαρ. σελ. 5.
(β) ΣΗΜ. ΠΑΝΔΩΡΑΣ. Ἐγκληματικῶς μᾶλλον· διότι ἡ Ῥώμη ἔπραξε τότε πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ ἄθλιοι Τοῦρκοι, οἱ λέγοντες πρὸς τοὺς ἀγομένους εἰς θάνατον· « Ἀπαρνήθητε τὴν θρησκείαν ὑμῶν καὶ γίνατε μουσουλμάνοι· εἰν θέλετε νὰ σωθῆτε »

ἢ πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνθρονισθεῖσα ἐπί τινα χρόνον ῥωμαϊκὴ μίτρα οὕτω πως ἐκυβέρνησεν, ὥστε ἡ ἕνωσις οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτον ἀνέφικτος, ἀλλ' ἴσως οὐδέποτε εἰς τὸ μέλλον θέλει κατορθωθῆ (α).

Ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς ἐπέζησεν ἵνα ἴδῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν τουρκικὴν τιάραν καὶ ἐκτιμήσῃ αὐτὴν κατ' ἀξίαν· ἀλλὰ μὴ σπεύδωμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν μεταγενεστέρων γεγονότων. Πλὴν τούτου ὁ ἐνθερμότερος ἀντίπαλος τοῦ Ἑνωτικοῦ ἦτον ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος Σχολάριος, ἐκ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Παντοκράτορος, τὰ μάλιστα ἐπὶ παιδείᾳ διακρινόμενος μεταξὺ τῶν κληρικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Γρηγόριος ἐντὸς τοῦ κελλίου αὐτοῦ κεκλεισμένος ἐξέφρασεν ἐγγράφως γνώμην (ὅπως σήμερον ὁ Σεὶχ οὐλ Ἰσλὰμ) τὴν ἑξῆς·

« Ἄθλιοι Ῥωμαῖοι, εἰς τί ἐπλανήθητε, καὶ ἀπεμακρύνατε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠλπίσατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει ἐν ᾗ μέλλει φθαρῆναι, ἐχάσατε καὶ τὴν εὐσέβειάν σας. Ἴδεώς μοι κύριε· μαρτύρομαι ἐνώπιόν σου ὅτι ἀθῶος εἰμὶ τοῦ τοιούτου πταίσματος. Γινώσκετε, ἄθλιοι πολῖται, τί ποιεῖτε; Καὶ σὺν τῷ αἰχμαλωτισμῷ, ὃς μέλλει γενέσθαι εἰς ὑμᾶς, ἐχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον καὶ ὡμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν. Οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῇ κρίνεσθαι. »

Τοιαῦτα καὶ τούτων ὅμοια πολλάκις ἔγραψε κηρύξας αἱρετικοὺς τὸν Ἅγιον Θωμᾶν τὸν Ἀκῖνον καὶ τὸν Δημήτριον Κωδώνην. Τὴν γνώμην δὲ ταύτην συνωμολόγει ἅπας ὁ κλῆρος, ἰδίως δὲ οἱ ἱερομόναχοι καὶ αἱ καλογραῖαι. Καὶ τῳόντι παραδεχόμενοι τὴν γνώμην τοῦ Δούκα, ὅστις χρησιμεύει ὡς ὁδηγὸς ἡμῶν περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἐποχῆς ταύτης, νομίζομεν ὅτι οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων, οὐδὲ τοῦ Αὐτοκράτορος αὐτοῦ ἐξαιρουμένου, ἐπίστευσέ ποτε ὅτι ἡ ἕνωσις τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἦτο δυνατή, καὶ πάντες ἐθεώρουν τὴν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ συνομολογηθεῖσαν ἕνωσιν κωμῳδίας παράστασιν. Τινὲς μάλιστα ἔλεγον ἀνυποστόλως πρὸς τοὺς μεμφομένους αὐτοὺς διὰ τὴν συμμετοχήν· « Ὅταν ἀπαλλαχθῶμεν τῶν ἐχθρῶν οἵτινες πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἀπειλοῦσιν ἡμᾶς, θέλετε ἐννοήσει τὴν ἀληθῆ ἡμῶν διάνοιαν. » Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν πολιτῶν, καί τοι τὴν γνώμην τοῦ Γρηγορίου Σχολαρίου καὶ Λουκᾶ Νοταρᾶ ἀποδεχόμενον, δὲν ἐτόλμα πλὴν τινων εὐαρίθμων νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι προετίμων νὰ περιπέσωσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Λατίνων, οἵτινες ὡσαύτως ἐπίστευον εἰς Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἢ τῶν Τούρκων.

Ὁ χυδαῖος ὅμως καὶ ἀγροῖκος λαὸς ἐξαγριωθεὶς ἐπὶ τούτῳ διέτρεχε θορυβωδῶς τὰς ἀγυιὰς τῆς πόλεως « ἀναθεματίζων τοὺς ἑνωτικούς, πίνων εἰς πρεσβείαν τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος, καὶ παρακαλῶν αὐτὴν τοῦ γενέσθαι προστάτις καὶ ἀῤῥωγὸς τῆς πόλεως, ὥς ποτε κατὰ τοῦ Χοσρόου καὶ τοῦ Χαγάνου καὶ κατὰ τῶν Ἀράβων, οὕτω καὶ νῦν κατὰ τοῦ Μεχεμέτ, » καὶ ἀναβοῶν· « τὴν γὰρ Λατίνων οὔτε βοήθειαν οὔτε τὴν ἕνωσιν χρῄζομεν, ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν ἡ τῶν ἀζυμιτῶν λατρεία » (α).

Ἐν τούτοις οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν ἠσχολοῦντο μόνον εἰς θεολογικὰς ἔριδας, ἀλλὰ καὶ εἰς σύντονον προπαρασκευὴν τῶν διὰ τὸν ἐπικείμενον πόλεμον ἀπαιτουμένων. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐτελέσθη ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἡ ἑνωτικὴ λειτουργία, μετὰ τὴν ἀποπερατώσιν αὐτῆς ὁ Αὐτοκράτωρ, ὁ Καρδινάλιος Ἰσίδωρος, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Λεονάρδος ὁ Χῖος καὶ μετ' αὐτῶν πολλοὶ ἐκ τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν ἐπισήμων ἐμπόρων τῆς πόλεως, ἀπεφάσισαν ἵνα ἐμποδίσωσι τὴν ἀπόπλευσιν τῶν ἑνετικῶν πλοίων (δύω μεγάλων καὶ δύω μικρῶν), συμφωνήσαντες τὰ δέοντα μετὰ τῶν πλοιάρχων ὅπως χρησιμεύσωσι ταῦτα πρὸς ὑπερασπισιν τὴν πόλεως· τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἀπῆλθον πρὸς τὴν ναυαρχίδα τοῦ Ἀλόϊ Διέδου ὅ τε Καρδινάλιος Ἰσίδωρος, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Λεονάρδος, ὁ Ἐνετὸς πρόξενος, πολλοὶ ἐκ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ αὐτοκράτορος, οἱ Ἐνετοὶ ἔμποροι καὶ ὁ Γαβριὴλ Τρεβιζάνος, ἵνα ὑποβάλωσι τὰς περὶ τούτου προτάσεις. Ἀν καὶ τὰς προτάσεις αὐτῶν ὑπεστήριζεν ὁ πρόξενος, ὅμως ὁ Ἀλόϊς Διέδος

(α) Ἡ μεταξὺ Λατίνων καὶ Ἑλλήνων διαίρεσις διατηρεῖται ἐν ἰσχύϊ μέχρι τῆς σήμερον, ὡς ἀποδείκνυται ἐκ διαφόρων περιστάσεων. Οὐδεὶς ἐκ τῶν Καθολικῶν Ἑλλήνων συμμετέσχε τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰ ἔτη 1821—1829· λέγεται μάλιστα ὅτι οὗτοι ἐχρησίμευσαν ὡς κατάσκοποι παρὰ τοῖς Τούρκοις. Πλῆθος ἄπειρον νέων ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ ἰδίως ἐκ Τήνου ἔρχονται εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ὡς ὑπηρέται ἀποκτήσωσι μικράν τινα περιουσίαν· οἱ δὲ τοῦ καθολικοῦ δόγματος γίνονται μετὰ σπουδῆς βαγιάδες, διαβήτηγυνες οὕτω πάντα μετὰ τῆς πατρίδος δεσμόν. Νομίζουσι δὲ ἑαυτοὺς ὑβρισθέντας ἐάν τις ἀποκαλέσῃ αὐτοὺς Ἕλληνας, καὶ διαμαρτυρόμενοι ἐναντίον τῆς ἐπωνυμίας ταύτης ἀποκαλοῦσιν ἑαυτοὺς Καθολικούς. Τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν, τὴν Ἑλληνικήν, ἀναγινώσκουσι γεγραμμένην διὰ λατινικῶν στοιχείων ἀγνοοῦντες ἐντελῶς τὰ ἑλληνικά. Ἀλλὰ καὶ οἱ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας Ἕλληνες τρέφουσι φανερὸν μῖσος ἐναντίον τῶν Καθολικῶν ἀποκαλοῦντες ἑαυτοὺς συμπατριωτῶν ἀποκαλοῦντες Κ α τ τ ο λ ύ κ ο υ ς.

(α) Δούκας σελ. 253, 259, 263, 264.—Ν. Βάρβαρ. σελ. 3, 4, 5.—Λεονάρδ. Χίου σελ. 86. Τὴν ἕνωσιν τῆς ἑνώσεως τῶν δ' ἐκκλησιῶν γενομένην στάσιν ἀναφέρουσι μόνον ὁ Δούκας καὶ Λεονάρδος ὁ Χῖος, αἱ δὲ λοιπαὶ πηγαὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐδεμίαν τούτου μνείαν ποιοῦνται. Ὁ Δούκας ἐγεννήθη ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν Γενουηνσίων καὶ καθ' ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ διέμεινεν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν· ὅθεν, ἂν καὶ ἐν γένει ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ οὐδόλως παρεκτρέπεται εἰς ὑπερβολάς, εἶναι ὅμως λίαν πιθανὸν ὅτι παριστόρησαν τοιαῦται περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὧν μάλιστα οὐδεὶς μάρτυς αὐτόπτης ἐγένετο. Ὅτι δὲ ἡ διάτηρις αὐτοῦ δὲν εἶναι πιθανὴ ἐξάγεται ἐκ τῶν ἑξῆς· Λέγει τοῖς ἄλλοις διηγεῖται ὅτι εἶδε καλογραῖαν ἀποδεχθεῖσαν τὸν Ἰσλαμισμόν, φαγοῦσαν κρέας, ἐνδυθεῖσαν ἱμάτια τουρκικὰ καὶ θύσασαν τῷ Προφήτῃ. Ἀλλ' αὐτὴ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὴν ἅλωσιν, καὶ πιθανόν, ὡς ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τούτου εἰκάζομεν, ὅτι τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῇ πρὸ τῆς ἁλώσεως, ἐγένετο μετὰ ταύτην. Ὁ συγγραφεὺς τῆς Σακαΐκ διηγεῖται (σελ. 50 ἐκ δεξιῶν) ὅτι τεσσαράκοντα ἱερεῖς τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀπεδέχθησαν κρυφίως πρὸ τῆς ἁλώσεως τὸν Μωαμεθανισμόν, ἐξ δὲ ἐξ αὐτῶν διεσώθησαν μέχρι τῆς ἁλώσεως. Ὁ Καϊρουλλὰχ διηγεῖται· ὅτι τὸ πλῆθος καταφυγὸν κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ, ἠφανίσθη περὶ πρωτοκαθεδρίας. Τοιαῦτα ληρήματα οὐδὲ κἂν λόγου εἶναι ἄξια.

ἐδίστασε ν' ἀποδεχθῇ αὐτὰς λέγων, ὅτι κατὰ τὰς παρὰ τῆς Γερουσίας ὁδηγίας δὲν ἠδύνατο νὰ διαμείνῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει πλέον τῶν δέκα ἡμερῶν μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος ἐλευσομένων πλοίων, καὶ ὅτι ἐάν ποτε ἐμποδίσωσιν αὐτὸν νὰ ἐμβάλῃ ἐν τοῖς πλοίοις τὸ φορτίον, θέλει ἀποπλεύσει ἀμέσως καὶ ἄνευ τούτου τὴν αὐτὴν νύκτα εἰς Ἐνετίαν.

Τὴν ἐπαύριον (14 Δεκεμβρ.) σύναθροισθέντες εἴκοσι καὶ εἷς Ἐνετοὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Θεοτόκου (ἐν τῷ Φόρῳ) ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ προξένου, ἐξελέξαντο ἐπιτρόπους τὸν Νικόλαον Ἰουστινιανὸν καὶ Φαβροῦζον Κόρνερ, ἐντειλάμενοι αὐτοῖς ἵνα συσκεφθῶσι περὶ τῶν πρακτέων καὶ ἐνεργήσωσι τὰ δοκοῦντα αὐτοῖς χρήσιμα. Οὗτοι δὲ ἀπεφάσισαν νὰ κατάσχωσι τὰ πέντε πλοῖα πρὸς ὑπερασπισιν τῆς πόλεως, ὑποχρεουμένου τοῦ αὐτοκράτορος νὰ καταβάλῃ τὰς πρὸς διατροφὴν τοῦ πληρώματος δαπάνας, καὶ νὰ πληρώσῃ αὐτοῖς κατὰ μῆνα 400 δουκάτα. Ὑπεβλήθησαν δὲ καὶ εἰς ποινὴν 3,000 δουκάτων οἵτε τῶν τριῶν μεγάλων, ὡς καὶ οἱ τῶν μικρῶν πλοίαρχοι εἴποτε παραβῶσι τὰ συναμολογηθέντα. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἔμποροι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ Α. Διέδου, ἐὰν ἐμμένων εἰς τὴν γνώμην αὐτοῦ ἀπέπλευσεν ἄνευ φορτίου, καὶ κατελίμπανεν αὐτοὺς τε καὶ τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν εἰς τοὺς ἐκ τοῦ πολέμου κινδύνους. Ὁ πρόξενος καὶ οἱ πλοίαρχοι Διέδος καὶ Τρεβίζαν ἔσπευσαν νὰ ἀναγγείλωσι τῇ Γερουσίᾳ τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Καὶ οὕτω διέμειναν τὰ πλοῖα πρὸς βοήθειαν τῆς πόλεως (α).

Τὴν 26 Ἰανουαρίου 1453 ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Γενουήνσιος Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς μετὰ δύο πλοίων, ὧν τὸ μὲν 1200, τὸ δὲ 800 τόνων χωρητικότητος, φέρων καὶ ἑπτακοσίους Γενουηνσίους. Ἡ ἐπικουρία αὕτη ἦτο ἡ ἀξιολογωτέρα τῶν παρὰ τῆς Εὐρώπης ἀποσταλεισῶν τῇ ἐπικειμένῃ πόλει. Ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις ἐγνώριζε τὸν Ἰουστινιανόν, ἀπεδέξατο αὐτὸν μετὰ χαρᾶς, καὶ ἐτίμησεν ἀναδείξας ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, καὶ ὑποσχεθεὶς αὐτῷ τὴν νῆσον Λῆμνον μετὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (β). Ἐν τοσούτῳ καὶ τοι τοῦ πολέμου κηρυχθέντος παρήγχετο ὁ χειμὼν ἄνευ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ οἱ μὲν ἐξ ἀνατολῆς στρατοὶ τοῦ Σουλτάνου κατεῖχον τὰ περίχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐμποδίζοντες πᾶσαν ἐπιδρομὴν τῶν Ἑλλήνων· οὗτοι δέ, ἐλευθέρας οὔσης τῆς θαλάσσης, ἐπιβάντες τὸν Φεβρουάριον τῶν πλοίων αὐτῶν (γ) ἐποιήσαντο ἐπιτυχεῖς τινας ἐπιδρομάς, προσλάσαντες ἄχρις Κυζίκου, κειμένης ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ὄχθης τῆς Προποντίδος. Ἐκ δὲ τῶν Τούρκων οὓς ᾐχμαλώτευσαν λεηλατοῦντες τὰ πρὸς τὸν αἰγιαλὸν χωρία, τοὺς μὲν ἐφόνευσαν τοὺς δὲ ἀπαγαγόντες ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπώλησαν (α). Τὴν νύκτα τῆς 26 Φεβρουαρίου ἀπέπλευσαν κρυφίως ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἑπτὰ πλοῖα, ἓξ μὲν ἐκ Κρήτης ἓν δὲ ἐνετικὸν ὅπως διασωθῶσιν ἐκ τῶν κινδύνων τοῦ πολέμου, κομίζοντα καὶ ἑπτακοσίους φυγάδας.

Ἐπειδὴ δὲ μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας οὐδεμία νέα ἐπικουρία ἀφίκετο, διακόπτοντες τὴν διήγησιν ἴδωμεν πόσας δυνάμεις καὶ ποίους πόρους εἶχεν ὁ Κωνσταντῖνος ἀναλαμβάνων τὸν ὕστατον τοῦτον ἀγῶνα. Ὁ Αὐτοκράτωρ διέταξε τὸν πιστὸν αὐτοῦ φίλον, τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Φραντζῆν, ἵνα αἰτήσας κατάλογον τῶν ὑφ' ἕκαστον ἀρχηγὸν εὑρισκομένων στρατιωτῶν ἀπαριθμήσῃ αὐτοὺς καὶ ἀνακοινώσῃ αὐτῷ τὸ ποσόν. Ὁ δὲ Φραντζῆς ἐκτελέσας τὴν ἐντολήν, εὗρεν ὅτι ὁ ὅλος στρατὸς συνεκροτεῖτο ἐξ 7,000 ἀνδρῶν τεσσάρων μὲν καὶ ἐννεακοσίων ἑβδομήκοντα τριῶν Ἑλλήνων, συμπαραλαμβανομένων καὶ τῶν μοναχῶν καὶ τῶν ἐθελοντῶν, δύο δὲ χιλιάδων ἀλλοδαπῶν. Δακρύων ἀνήγγειλε τὴν εἴδησιν ταύτην ὁ Φραντζῆς τῷ αὐτοκράτορι, ὅστις παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ τηρήσῃ τὸ ἀπόκρυφον. Πλείονας αὐτῶν ἄνδρας ἦτον ἀδύνατον νὰ πορισθῶσι, διότι ἡ Πελοπόννησος ἐξαντλήσασα τὰς δυνάμεις αὐτῆς διὰ διηνεκῶν πολέμων, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἐπικουρίαν ἠδύνατο ν' ἀποστείλῃ. Ὁ Αὐτοκράτωρ λοιπὸν ἠναγκάσθη νὰ συγκροτήσῃ τὸν στρατὸν ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν δυνάμεων ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἥτις, ἐὰν ἀναλογισθῇ τις ὅτι τὴν σήμερον ἔτι (1856) ἐκτεινομένη ἀπὸ τῶν δύο ὀχθῶν τοῦ Βοσπόρου μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου περιέχει 800 000 μόνον κατοίκων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ παρέξῃ ἀξιόμαχον δύναμιν μείζονα τῶν 5000 ἀνδρῶν. Μόνον ὀλίγαι τινές, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Φραντζῆς, οἰκογένειαι μετηνάστευσαν πρὸ τοῦ πολέμου. Ἐκ δὲ τῶν ἀλλοδαπῶν, οἱ μὲν ἦσαν Γενουῆται, οἱ δὲ Ἐνετοὶ (μετὰ Κρητῶν), οἱ δὲ Ῥωμαῖοι, καὶ τινες Ἱσπανοὶ καὶ Τοῦρκοι.

Ἡλοῖα εἶχεν ἡ πόλις 26 ἐν συνόλῳ, ὧν πέντε μὲν ἦσαν ἐκ Γενούης, πέντε δὲ ἐξ Ἐνετίας, τρία ἐκ Κρήτης, ἓν ἐξ Ἀγκῶνος, ἓν ἐξ Ἱσπανίας, καὶ ἓν ἐκ Γαλλίας, τὰ δὲ λοιπὰ ἀνῆκον τῷ Αὐτοκράτορι· πλὴν δὲ τούτων ὑπῆρχον ἐν τῷ λιμένι καὶ τινα μικροτέρου μεγέθους, ἅτινα ὅμως ἐξωπλίσθησαν (δ).

Ἡ κυριωτέρα τῆς πόλεως δύναμις ἦν τὰ τείχη καὶ οἱ πύργοι, περιβάλλοντα καὶ τὰς τρεῖς αὐτῆς πλευράς. Ἰδοὺ ἡ περιγραφὴ αὐτῶν ἐξ ἰδίας αὐτοψίας.

(α) N. Βάρβαρ. σελ. 5—11.—Δούκας σελ. 265.—Φραντζῆς σελ. 238.

(β) N. Βάρβαρ. σελ. 13.—Δούκας σελ. 265.—Φραντζῆς σελ. 241.

(γ) Ἐξ ὧν εἰκάζεται ὅτι τὸ λείψανον τοῦτο τῆς αὐτοκρατορίας, καί τοι ἐν δεινοῖς τὰ μάλιστα εὑρισκόμενον περιστάσεσι, δὲν εἶχεν ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον διαφθορὰ ὅπως αἰσχροκερδῶς πωλήσῃ ἐν στόλον αὐτοῦ.

(α) Δούκας σελ. 259.—N. Βάρβαρ. σελ. 3.

(β) Ὁ N. Βάρβαρος καὶ ὁ Γ. Φραντζῆς λέγουσιν ὁμοφώνως ὅτι ἐκ Κρήτης ἦσαν 3 πλοῖα· ὁ πρῶτος ἀναφέρει ἐν σελ. 50. ταῦτα ὀνομαστί·

Sor Zuan Venier de Candia de botte 800, el. Filamati de Candia de botte 800, el Guro de Candia de botte 700.

Ὁ δὲ λέγει ἐν σελ. 238. « ἐκ τῆς Κρήτης τρεῖς, ἐκ τῆς πόλεως λεγομένης Χάνδακ ἡ μία καὶ αἱ δύο ἐκ Κυδωνίας. » Ὁ Χάμμερος (I. σελ. 529) μὴ ἐννοήσας τὸ χωρίον τοῦτο, ἠρμήνευσεν ἐσφαλμένως οὕτω· « ἐκ Κρήτης ἦσαν τέσσαρα πλοῖα Κυδωνίας δὲ δύο. »

Ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς ἄκρας τοῦ τριγώνου, ἐφ' οὗ κεῖται ἡ πόλις καὶ ἦν σήμερον κατέχει τὸ Σεράγιον, ὑψοῦτο τότε ἡ ἀκρόπολις τοῦ μεγάλου Δημητρίου. Ἀπὸ δὲ τῆς ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ Κυκλωβίου (τανῦν καλουμένου Ἑπταπύργιον) ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τῆς θαλάσσης τῆς Προποντίδος τεῖχος ἁπλοῦν ἄνευ τάφρου. Ἐν ὡρισμέναις τισὶν ἀποστάσεσι τὸ τεῖχος τοῦτο ἐδιπλασιάζετο, καὶ ὑπῆρχον πύργοι τινές, ὧν τὴν θέσιν καὶ τὸν ἀριθμὸν δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ ὁρίσωμεν ἀκριβῶς· διότι πολλοὶ μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου κατέπεσον, πολλοὶ δὲ κατὰ πρῶτον ἐπὶ Τούρκων ἐκτίσθησαν, καὶ ἄλλοι καλύπτονται ὑπὸ οἰκημάτων. Οἱ πλεῖστοι τῶν πύργων τῆς πόλεως ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Θεοδοσίου (829—844)· ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ τινες μεταγενέστεροι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν, φέρ' εἰπεῖν, τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Παρὰ δὲ Βουκολέοντα κεῖται πύργος ἀνακαινισθεὶς ἐν ἔτει 1024 ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Βασιλείου, καὶ παρὰ τὴν πύλην τοῦ Κοντοσκαλίου (Κουμ-Καπουσί, ἤτοι Ψαμμώδης πύλη) ἕτερος κτισθεὶς τὸ 1430 ὑπὸ τοῦ δεσπότου τῆς Σερβίας Γεωργίου Βραγκοβίτζ.

Τὰ δὲ τείχη ἐκτίσθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Καί τινα μὲν μέρη, παρὰ τὸν Βουκολέοντα καὶ τὸ Σεράγιον, φαίνονται οἰκοδομηθέντα πρὸ τῆς αὐτοκρατορίας Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ἴσως ἐπὶ Σεβήρου, καὶ μεγίστην ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς ἐν Ἀθήναις ἀκροπόλεως· ἄλλα δὲ πάλιν ἐγένοντο ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ Θεοφίλου, καὶ ἐπὶ Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων, ἀνακαινισθέντα κατὰ διαφόρους ἐποχὰς παρὰ τῶν Τούρκων, ὡς τὰ παρὰ τὸ Σεράγιον, τὰ περὶ τὴν πύλην τοῦ Κοντοσκαλίου καὶ τὰ περὶ τὸ Ἑπταπύργιον. Ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως μέχρι τῆς πρὸς βορρᾶν ἄκρας ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τοῦ Κερατίου κόλπου ἁπλοῦν τεῖχος μετὰ πύργων, ὧν ὁ ἀριθμὸς καὶ νῦν ἐστιν ἄγνωστος. Ἅπαντες δὲ σχεδὸν ἐκτίσθησαν ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Θεοφίλου, οὗτινος τὸ ὄνομα ἐστὶν ἐφ' ἑκάστου ἀναγεγραμμένον. Ἐκ τῶν τειχῶν ἰσχυρότερά εἰσι τὰ χερσαῖα, ἐκτεινόμενα ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῶν Βλαχερνῶν. Πλησίον δὲ τῆς πόλεως κεῖται τὸ ἐνδότερον τεῖχος μετὰ 112 πύργων (α) οἰκοδομηθέντων κατὰ τὴν Θ' καὶ Γ' δεκατονταετηρίδα παρὰ τῶν Αὐτοκρατόρων Μιχαήλ, Θεοφίλου, Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου, Ῥωμανοῦ, Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου, ὧν τὰ ὀνόματα μνημονεύονται ἐν ταῖς ἐπὶ τῶν πύργων ἐπιγραφαῖς. Πρὸ τοῦ τείχους τούτου ὑπῆρχε περίβολος περιζωσμένος διὰ δευτέρου ἥττον ὑψηλοῦ προτειχίσματος, ἔχοντος τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν πύργων. Ὁ δὲ περίβολος καὶ τὸ προτείχισμα αὐτοῦ δὲν ἐκτείνονται καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἐνδοτέρου τείχους, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως· διακοπτόμενοι δὲ πρὸ τοῦ Παλατίου τοῦ Ἑβδόμου ἐξακολουθοῦσι πάλιν ἀπὸ τῆς Χαρσίας Πύλης (Ἐγρι-καποῦ) μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου. Τὰ τείχη ταῦτα μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς πύργων ἐκτίσθησαν ἢ πιθανώτερον ἀνεκαινίσθησαν ὑπὸ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ 1433 καὶ 1444, ὅτε, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἱστοριογράφοι, τὰ μάλιστα ἤκμαζον αἱ θρησκευτικαὶ ἔριδες (α). Ἀφορμὴ πρὸς οἰκοδομὴν τῶν τειχῶν τούτων ἐγένετο ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος (1432) ἀποτυχοῦσα ἀπόπειρα τῶν Τούρκων ἵνα ἐκπορθήσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πρὸ τοῦ προτειχίσματος ἦν τάφρος 42 βημάτων πλάτους καὶ διαφόρου βάθους ἐκτεινομένη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἑβδόμου. Ἡ κλιτὺς τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ μέρους τῆς τάφρου κατεσκευάσθη διὰ στερεοῦ τείχους, καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔσω κλιτὺς εἶναι κατὰ μέσον ὅρον ἑνὸς μέχρι δύο ποδῶν ὑψηλοτέρα τῆς ἐξωτερικῆς.

Τοὐναντίον πλεῖστα περισωθέντα λείψανα τοῦ ἐσωτερικοῦ τείχους, ἔργου τῷ ὄντι γιγαντείου, χρονολογοῦνται ἀπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β', ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ ὁποίου ὁ Πραίτωρ Κωνσταντῖνος, ὡς ἐξ ἐπιγραφῆς τινος ἐπὶ τῆς Μελανδησίας πύλης (Γενὶ Καπουσὶ = νέα πύλη) εἰκάζεται, ἀνήγειρε ταῦτα ἐν διαστήματι δύω μηνῶν. Ἐκ τῶν τότε κτισθέντων Πύργων ὀλίγιστοι ἢ μᾶλλον εἰπεῖν οὐδεὶς διεσώθη, διότι κλονηθέντες ὑπὸ σφαιρῶν κατέπεσον. Μέρη τινὰ τοῦ τείχους ἀνεκαινίσθησαν παρὰ τῶν Τούρκων, μάλιστα ὁ νῦν ὑπάρχων πύργος τοῦ Ἑπταπυργίου ἀνωρθώθη μόλις πρὸ τεσσαράκοντα

(α) 8 πύργοι, ἀπὸ τῆς θαλάσσης μέχρι τῆς πύλης τοῦ Ἑπταπυργίου (πάλαι ποτὲ Ῥηγίου) Γεδὶ - καλὲ - καπουσί.

24 » Ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῆς πύλης τῆς Σηλυβρίας (Σηλυβρὶ καπουσί).

13 » Ἀπὸ τῆς πύλης τῆς Σηλυβρίας μέχρι τῆς Μελανδησίας πύλης (Μεβλιχανὲ καπουσὶ καὶ Γενὶ καπουί.)

12 » Ἀπὸ τῆς Μελανδησίας πύλης μέχρι τῆς πύλης τοῦ Ἀγ. Ῥωμανοῦ (Τοπ-καπουσί, πύλη τῶν τηλεβόλων).

14 » Ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ἀγ. Ῥωμανοῦ μέχρι τοῦ Σουλοῦ - Κουλὲ (πύργου τῶν ὑδάτων).

9 » Ἀπὸ τοῦ Σουλοῦ-Κουλὲ μέχρι τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως (Ἐδίρνὲ καπουσὶ) ἢ καὶ Μυριανδρίου ἢ Πολυανδρίου καλουμένης.

18 πύργοι, ἀπὸ τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως μέχρι τῆς Χαρσίας ἢ Κωρσίας πύλης (Ἐγρὶ-καποῦ, πλαγία πύλη).

14 » ἀπὸ τῆς Χαρσίας πύλης μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου.

112 πύργοι.

(α) Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος, προαισθανόμενος φαίνεται τὴν ἄδικον κρίσιν τῶν βιογράφων αὐτοῦ, ἐρρύτισιν ἵνα δώσῃ λίγον τοῖς ἀπογόνοις περὶ τοῦ ἐπωφελοῦς τούτου ἔργου. Σχεδὸν ἐπὶ ἑκάστου πύργου τοῦ προτειχίσματος ὑπάρχει πινὰξ ἐν ᾧ γράφεται ὁ χρόνος τῆς οἰκοδομῆς τοῦ πύργου. Μεταξὺ τοῦ Πύργου τῶν ὑδάτων (Σουλοῦ Κουλὲ) καὶ τῆς πύλης τοῦ Ἀγ. Ῥωμανοῦ (Τὸπ - Καπουσί) εἰς πύργος τοῦ προτειχίσματος φέρει τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν·

« ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΕ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟΝ ΟΛΟΝ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ Ο ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ »
ΕΝ ΕΤΕΙ ϛ ϡ Μ λ ο (6941, ἤτοι 1433)

ἐτῶν. Τὰ ὅπλα τῶν Ἑλλήνων ἦσαν τηλεβόλα μετρίου μεγέθους, καὶ πυροβόλα πιθανὸν ὅμοια τῶν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγ. Εἰρήνης, οὗν δὲ ὁπλοθήκη, σωζομένων, τόξα καὶ βέλη. Οὐχ ἧττον ἐχρησίμευσαν τὰ μάλιστα κατὰ τὴν πολιορκίαν (α) καὶ τὸ Βυζαντινὸν πῦρ.

Ἐκ τῶν προειρημένων δῆλόν ἐστιν ὅτι τὰ μεταξὺ τῆς Χαρσίας πύλης (Ἐγρι Καπουσι) καὶ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἑβδόμου τείχη εἰσὶ τὰ ἀσθενέστερα, μὴ ὑπάρχοντος ἐνταῦθα μήτε προτειχίσματος μήτε τάφρου. Οἱ χάρακες τοῦ τείχους ἀποκλίνουσι κατὰ τὴν θέσιν ταύτην τῆς εὐθείας γραμμῆς, διότι ὅτε ἄλλοτε αἱ Βλαχέρναι ἦσαν προάστειον, τὸ τεῖχος ἐπικαμπτόμενον ἐξετείνετο πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον· ὅτε δὲ βραδύτερον τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀνάκτορον τοῦ Ἑβδόμου καὶ αἱ Βλαχέρναι συμπεριελήφθησαν ἐντὸς τῆς πόλεως, δὲν ἐκτίσθη τὸ τεῖχος ἐγκαρσίως ὑπὲρ τὸ Ἕβδομον, ἵνα πιθανῶς ὑπάρχῃ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἔξοδος ἄγουσα κατ' εὐθεῖαν ἐντὸς τῆς πόλεως. Ἑπομένως τὰ τείχη κατὰ τὴν θέσιν ταύτην δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ περιζωσθῶσιν οὔτε διὰ περιβόλου οὔτε διὰ τάφρου. Ὁ Αὐτοκράτωρ παρήγγειλε πρὸς τὸν πλοίαρχον Ἀλόην Διέδον ὅπως παραλαβὼν τὸ πλήρωμα τῶν πλοίων αὐτοῦ ἐξορύξῃ ἐνταῦθα τάφρον. Τὴν 14 Μαρτίου ἀποβὰν τὸ πλήρωμα ἤρξατο τῆς ἐργασίας, καὶ ἐμψυχούμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος παρόντος ἐκεῖ μετὰ τῶν μεγιστάνων τῆς πόλεως, ἐξώρυξε μέγα μέρος τῆς τάφρου. Τὴν δὲ 31 Μαρτίου, παραμονὴν τοῦ Πάσχα, ἀπεπεράτωσε τὸ ὑπολειπόμενον μέρος ἐν ᾧ ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ προχωρήσαντος ἐγγυτέρω τῆς πόλεως, ἵστατο ὡς φρουρὸς ἐπὶ παρακειμένου λόφου πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἐργατῶν ἐναντίον πάσης ἐπιδρομῆς τῶν πολεμίων. Ἡ τάφρος σώζεται καὶ νῦν ἔτι ὅπως τότε παρὰ τῶν Ἑνετῶν ἐξωρύχθη, ἐκτεινομένη ἀπὸ τῶν Ἀνακτόρων τοῦ Ἑβδόμου (Τεκφούρ Σεράγι) μέχρι τῆς ἀπέναντι φραχθείσης πύλης 104 βημάτων μήκους, ὡς ὑποθέτω. Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῆς κλιτὺς ἔχει 15 ἀγγλικῶν ποδῶν βάθος, ἡ δὲ ἐξωτερικὴ 13. Τούναντίον ὁ Νικόλαος Βάρβαρος λέγει (σελ. 14, 15) ὅτι μῆκος μὲν εἶχε 100 βημάτων, βάθος δὲ ἀκτὼ ἑνετικῶν ποδῶν.

Τὴν 2 Ἀπριλίου ἐκέλευσεν ὁ Αὐτοκράτωρ τῷ Βαρθολομαίῳ Σολίγῳ ἵνα ἀποφράξῃ δι' ἁλύσεως τὸν λιμένα τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἡ ἅλυσις αὕτη συνέκειτο ἐκ παχέων στρογγύλων ξύλων προσηρτημένων ἀλλήλοις διὰ σιδηρῶν δεσμῶν καὶ ἁλύσεων. Καὶ τὸ μὲν ἓν ἄκρον ἐδέδη παρὰ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ (Βαγτσὲ Καπουσί) ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ δὲ ἕτερον ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ὄχθης ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ, ἤτοι κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου διεύθυνσιν ἣν ἔχει σήμερον ἡ ἐν ἔτει 1845 κτισθεῖσα γέφυρα ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου (δηλαδὴ ἡ πρώτη τῷ εἰσπλέοντι ἐκ τῶν τριῶν αἵτινες σήμερον ὑπάρχουν). Ἐν τῷ ναυστάθμῳ διασώζονται τεμάχιά τινα τῆς ἁλύσεως ταύτης, ἥτις πολλάκις ἔσωσεν ἐκ κινδύνων τὴν πόλιν, καὶ κατὰ τὴν ὑστάτην δὲ ταύτην πολιορκίαν ὑπῆρξε λυσιτελής (α).

Ἐπειδὴ μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐδὲν λόγου ἄξιον συνέβη ἐν αὐτῇ, ἴδωμεν πῶς διῆλθεν ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ τὸν χειμῶνα ἐν Ἀδριανουπόλει ἐξοπλίζων στρατοὺς καὶ παρασκευαζόμενος πρὸς τὸν ἀγῶνα.

Ἐπανελθὼν περὶ τὸν Ἰαννουάριον ἐκ Διδυμοτείχου (Δημοτικῶν) εἰς Ἀδριανούπολιν, προσέταξεν ἵνα δοκιμάσωσι τὸ παρὰ τοῦ τεχνίτου Ὀρβὰν κατασκευασθὲν τηλεβόλον τῇ συνδρομῇ τοῦ μηχανικοῦ Σαριτζὲ καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος Μουσλαχεδίν. Τὸ τηλεβόλον τοῦτο, τὸ μεγαλήτερον ἴσως ὅλων ὅσα ἀναφέρει ἡ ἱστορία, ἐξηκόντιζε σφαίρας λιθίνους βάρος ἐχούσας στατήρων δώδεκα, καὶ κατασκευαζομένας ἐκ μέλανος σχιστοῦ λίθου εὑρισκομένου ἐν τοῖς παραλίοις τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Κατὰ τὰς καταμετρήσεις τοῦ Λεονάρδου ἑκάστη σφαῖρα εἶχε περιφέρειαν ὀκτὼ σπιθαμῶν· ἑπομένως ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν σπιθαμὴν ἴσην πρὸς ὀκτὼ δακτύλους (ἀγγλικούς), τὸ βάρος τῆς σφαίρας ἦτο περίπου 1456 λιτρῶν. Νῦν ἔτι κεῖνται ἐν τοῖς τάφροις τῶν τειχῶν τῆς πόλεως *καὶ τοῦ Γαλατᾶ, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Σεραγίου, ἐν τῷ* ναυσταθμῷ καὶ ἀλλαχόσε τοιαῦται σφαῖραι ἐκ μαρμάρου ἔχουσαι περιφέρειαν 72—88 ἀγγλικῶν δακτύλων. Πρὸς χρῆσιν καὶ μετακόμισιν τοῦ τηλεβόλου ἐκείνου ἦσαν ἀναγκαῖοι ἑπτακόσιοι περίπου ἄνδρες καὶ 30 ζεύγη βοῶν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Μιρὰτ Κγαϊνὰτ (κατόπτρον τῶν ὄντων) λέγει ὅτι ἐζύγιζε τριακοσίας περίπου στατῆρας. Ἵνα δοκιμάσωσιν αὐτὸν μετέφεραν ἔμπροσθεν τῶν ἐν Ἀδριανουπόλει νέων Ἀνακτόρων, καὶ ἐνθέντες τὴν σφαῖραν, ἀνήγγειλον πρὸς ἀποφυγὴν συμφορῶν ἐξ αἰφνιδίου φόβου τοὺς κατοίκους πάντας τῆς πόλεως ὅτι τὴν ἐπαύριον ἔμελλε νὰ γίνῃ ἡ ἐκπυρσοκρότησις. Καὶ δὴ ταύτης γενομένης ὁ ἀὴρ καπνοῦ καὶ ὀμίχλης ἐνεπλήσθη, ὁ κρότος ἑκατὸν στάδια μακρὰν ἠκούσθη, ἡ δὲ λίθινος σφαῖρα ἐξεσφενδονίσθη εἰς ἀπόστασιν μιλίου, ἔνθα καταπεσοῦσα ἐποίησε βόθρον μιᾶς περίπου ὀργυιᾶς (β).

Ὁ μέγας Βεζύρης Χαλὶλ Πασσᾶς ἐξαγορασθεὶς παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος ἀνήγγελλεν αὐτῷ πάντα τὰ διατρέχοντα, καὶ χρώμενος τῇ δυνάμει ἣν εἶχεν ἐπειρᾶτο ἵνα σώσῃ τὴν πόλιν τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτὴν κινδύνου. Ὅτι ὁ Χαλὶλ Πασᾶς ἐδωροδοκήθη παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Δούκας, λέγων ὅτι ὠνομάζετο παρὰ τῶν Τούρκων Γιαοὺρ Ὀρταγή, ἤτοι τῶν ἀπίστων βοηθὸς ἢ σύντροφος. Ὡς εἰκὼν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς καταστάσεως τῶν Τούρκων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν ἡ ὅλως ἀπίθανος μαρτυρία τοῦ Μεχεμὲτ Σαὶδ Ἐφέντη λέγοντος ὅτι ἡ δωροδοκία αὕτη ἐγένετο διὰ ἰχθύων

(α) Φραντζῆς σελ. 238, 240, 241. — Δούκας σελ. 265—268. Ν. Βάρβαρ. σελ. 20 — Χαλκοκονδύλ. σελ. 450.

(α) Ν. Βάρβαρ. σελ. 15. — Φραντζ. σελ. 238. — Δούκ. σελ. 268. — Χαλκοκονδ. σελ. 448.

(β) Δούκας σελ. 248, 249. Χαλκ. σελ. 447, 448. — Φραντ. σελ. 238. — Μιρὰτ οὐλ Κγαϊνὰτ σελ. 67. — Χαϊρουλλὰχ σελ. 64.

οὓς ἐμπλήσας ὁ Αὐτοκράτωρ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀπέστειλε τῷ Πασᾷ (α).

Ὁ Σουλτάνος κατεγίνετο νυχθημερὸν εἰς προπαρασκευὴν τῶν πρὸς τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως ἀναγκαιούντων, οὐδὲ ἠγνόει τὴν προδοσίαν τοῦ Χαλίλ· δι' ὃ αἰφνιδίως ἐν μιᾷ τῶν νυκτῶν, περὶ τὴν δωδεκάτην ὥραν, μετεκαλέσατο αὐτόν. Ὁ Χαλὶλ οὐδὲν καλὸν ἀναμένων ἐκ τοιαύτης ἀσυνήθους προσκλήσεως, ἠσπάσθη τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ λαβὼν δίσκον πλήρη νομισμάτων χρυσῶν ἀπῆλθεν. Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὸν κοιτῶνα τοῦ ἡγεμόνος καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἐνδεδυμένον καὶ καθήμενον ἐπὶ τῆς κλίνης, προσέφερε τὸν δίσκον. Ἐρωτήσαντος δὲ τοῦ ἡγεμόνος τί ταῦτα, ἐκεῖνος ἀπεκρίνατο· « Κύριε, ἔθος ἐστὶ τοῖς σατράπαις ὅταν ὁ ἡγεμὼν φωνήσῃ τινὰ τῶν μεγιστάνων παρ' ὥραν μὴ εἰσέρχεσθαι κενὸς εἰς θεωρίαν αὐτοῦ. Ἐγὼ οὖν οὐδὲν ἐκ τῶν ἐμῶν ἔφερον εἰς θεώρητρα, ἀλλ' ἐκ τῶν σῶν τὰ σὰ προσέφερον. » Ὁ δὲ Σουλτάνος εἶπεν· « Οὐκ ἔστι μοι χρεία τῶν σῶν, μᾶλλον καὶ ἔτι πλείονα δωρήσομαί σοι· ἓν ἐστι τὸ ζητούμενον, τὸ τὴν πόλιν διδόναι μοι. » Καὶ ὁ Χαλὶλ ἀπήντησε· « Κύριε ὁ θεὸς ὁ δούς σοι εἰς χεῖρας τὸ πολλοστὸν μέρος τῆς γῆς τῶν Ῥωμαίων, αὐτός σοι καὶ τὴν πόλιν δωρήσεται, καὶ γὰρ ἐμοὶ δοκεῖ ἐκ τῶν χειρῶν σου οὐ φεύξεται, καὶ σὺν θεῷ καὶ τῷ κράτει σου καὶ ἐγὼ καὶ πάντες οἱ δοῦλοί σου συναγωνισόμεθα οὐκ ἐν πλούτῳ μόνον ἀλλὰ ἐν σαρκὶ καὶ αἵματι· καὶ περὶ τούτου τοῦ σκέμματος ἀμέριμνος ἔσο. » Οἱ λόγοι οὗτοι κατεπράϋναν κατά τι τὴν ὀργὴν τοῦ Σουλτάνου εἰπόντος· « Βλέπεις τὸ προσκεφάλαιον τὴν πᾶσαν νύκτα διεβίβασα ἕλκων ἀπὸ τῆς μιᾶς γωνίας τοῦ κοιτῶνος εἰς τὴν ἄλλην καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης εἰς τὴν ἑτέραν, ἀνακλινόμενος καὶ ἐξεγειρόμενος, καὶ ὕπνος τοῖς ὀφθαλμοῖς μου οὐκ ἐρχόμενος. Λέγω οὖν ἀργύριον ἢ χρυσίον μὴ σε δελεάζων ἀπορρίψῃ τῆς ἀποκρίσεως ἧς ἀπεκρίνω μοι νῦν, ἀλλὰ σταθερῶς ἀνταγωνισόμεθα τοῖς Ῥωμαίοις, καὶ θαρροῦντες θεοῦ τῇ νεύσει, καὶ τῇ εὐχῇ τοῦ Προφήτου τὴν πόλιν ληψόμεθα. Ὕπαγε ἐν εἰρήνῃ ». (β).

Ὁ Σουλτάνος διήρχετο ἄϋπνος ὁλοκλήρους νύκτας διαλογιζόμενος τὰ περὶ τῆς πολιορκίας, ἰδίαις χερσὶ σκιαγραφῶν ἐπὶ χάρτου τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως, καὶ δεικνύων πρὸς τοὺς γινώσκοντας τὰ φρούρια αὐτῆς ποῦ καὶ πῶς ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῶσιν αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναί, καὶ αἱ πρὸς ἔφοδον κλίμακες, ποῦ ἦν ἡ εἴσοδος τῆς τάφρου, κτλ., συνήθως δὲ σπουδάζων διὰ νυκτὸς τὰ τῆς πολιορκίας, προσέταττε τὴν ἐπαύριον τὰ δέοντα (γ).

Περὶ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου προεξαπεστάλη τὸ μέγα ἐκεῖνο τηλεβόλον, συρόμενον ὑπὸ 60 ζευγῶν ἰσχυρῶν βοῶν ἐπὶ 30 ἁμαξῶν. Ἐξ ἑκάστης δὲ πλευρᾶς ἐπορεύοντο 200 ἄνδρες ἵνα διατηρῶσιν αὐτὸ ἐν ἰσοσταθμίᾳ· 300 σκαπανεῖς καὶ 50 τεχνῖται προεπορεύοντο πρὸς ἰσοπέδωσιν τῆς ὁδοῦ καὶ πρὸς κατασκευὴν ξυλίνων γεφυρῶν τυχούσης ἀνάγκης. Δύο παρῆλθον μῆνες πρὸς μεταφορὰν αὐτοῦ εἰς τὸν ὁρισθέντα τόπον μόλις δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἀπέχοντα. Ὁ Καρατζᾶς Βέης, εἰς ὃν ἐνεπιστεύθησαν τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ τηλεβόλου, λαβὼν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο μεθ' ἑαυτοῦ 10,000 ἀνδρῶν, ἐξεπόρθησε χωρία τινὰ κείμενα ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Προποντίδος. Ἡ Μεσημβρία (Μισσιβρί), ὁ Ἀχελῶος καὶ ὁ Βυζὸς παρεδόθησαν αὐτῷ, ὡς καὶ οἱ πύργοι καὶ τὰ ὁρμητήρια, ἑκτὸς τοῦ πύργου τοῦ Ἀγ. Στεφάνου ἐπὶ τῆς Προποντίδος, δύω ὥρας ἀπέχοντος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ὁποῖον ἐκυρίευσεν ἐξ ἐφόδου, καὶ ἐφόνευσε πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ κατοίκους, καὶ τοὺς τῆς Σηλυβρίας, ἥτις ἀνθίστατο μαχίμως. Περὶ δὲ τὰ τέλη Μαρτίου ἔφθασε τὸ τηλεβόλον πέντε μίλια μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὁ Καρατζᾶς Βέης ἤρξατο ποιῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὰ περίξ τῆς πόλεως (α).

Τὰ τῶν Γενουησίων ἐν Γαλατᾷ εἰσὶ τῳόντι ἄξια περιεργείας. Ὀλιγοάριθμοι ἔμποροι, ὑπὸ Ποδέστατινὸς κυβερνώμενοι, ἐπολιτεύοντο ἐντελῶς ἀνεξάρτητοι, μὴ ὑπακούοντες μήτε εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Βυζαντινῶν μήτε εἰς τὴν ἐν Γενούῃ Γερουσίαν· ἡ πολιτεία ὅμως αὐτῶν δὲν ἦτο οἵα πάλαι ποτὲ ἡ τῆς Καρχηδόνος, ἢ ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ἡ τῆς Ἑνετίας καὶ τῆς Γενούης, ἀλλ' ἔφερε τὸν τύπον ἐκεῖνον τῆς μικροπρεπείας ὅστις καὶ νῦν ἔτι χαρακτηρίζει τοὺς ἐμπόρους τοῦ Γαλατᾶ. Ἕκαστος τῶν πολιτῶν ἀμεριμνῶν περὶ τῶν ἄλλων ἀπέβλεπε πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον. Καί τοι κατανοήσαντες ὅτι ὁ Γαλατᾶς δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ ἀλωθείσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὑποσχεθέντες τῷ Αὐτοκράτορι ἐπικουρίαν, ὅμως πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἐναντίον παντὸς ἐνδεχομένου κινδύνου, ἔπεμψαν πρεσβείαν πρὸς τὸν Σουλτάνον πρὶν ἔτι ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀδριανουπόλεως, δι' ἧς ἐκφράζοντες φιλικὰ αἰσθήματα διεβεβαίουν αὐτὸν συγχρόνως ὅτι θέλουσι τηρήσει πιστῶς τὰς ὑπαρχούσας συνθήκας. Ὁ Σουλτάνος ὑπεδέχθη τοὺς πρέσβεις μετὰ φιλοφροσύνης, ἀλλ' ἀπηγόρευσεν αὐτοῖς πᾶσαν βοήθειαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀπαιτήσας ἀπόλυτον οὐδετερότητα· πλὴν εἷς τῶν δύο κατεγελᾶτο, διότι ἡ ἐξάρτησις τῆς ἁλύσεως ἐκ τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ ἀντέκειτο εἰς τὴν οὐδετερότητα ταύτην. Ὁ ἱστοριογράφος Δούκας δυσχεραίνων διηγεῖται τὰ περὶ τῶν ἐν Γαλατᾷ ἐμπόρων, οἵτινες χαρακτῆρος ὅλως ἀντιθέτου πρὸς τὸν τοῦ γενναίου Ἰωάννου Ἰουστινιανοῦ συμπολίτου αὐτῶν, δὲν ὑπερέβαινον περί τε τὸ σκέπτεσθαι καὶ πράττειν τὸν στενὸν κύκλον τῶν ἰδεῶν ἐνὸς παντοπώλου (β).

(α) Ὡς φαίνεται ὁ τρόπος οὗτος πρὸς δωροδοκίαν εἶναι ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Τούρκοις· διότι πρὸ δύω ἐτῶν, κατὰ τὴν τελευταίαν πρὸς τοὺς Ῥώσσους πόλεμον, ὅμοιόν τι μυθολόγημα διεθρυλλεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτι δηλαδὴ ἀπεστάλησαν πρὸς τὸν Ῥεσὶδ Πασσᾶ παρά τινος Ῥώσσου στρατηγοῦ ὑδροπέπονες ἐν οἷς ἐτέθησαν ἀδάμαντες, καὶ ὅτι τούτους συνέλαβεν ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς.

(β) Δούκας σελ. 250 — 252. — Χαϊρουλλὰχ σελ. 61 — 63. — Μεχεμὲδ Σαὶδ Ἐφέντη ἐν τῷ Γκουλσχενὶ Μεαρίφ. σελ. 520.

(γ) Δούκας σελ. 252.

(α) Δούκ. σελ. 253. — Ν. Βάρβ. σελ. 3. Φραντ. σελ. 239. — Χαλκοκονδ. σελ. 447. (β) Δούκ. σελ. 267.

Πρὶν προβῶμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν τῆς πολιορκίας, νομίζομεν ἀναγκαῖον νὰ ἐρευνήσωμεν πόσος ἦν ὁ ἀριθμὸς τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας συνήθροισεν ὁ Μωάμεθ διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος. Τὸ πυροβολικὸν αὐτοῦ συνέκειτο, πλὴν τοῦ προμνησθέντος τηλεβόλου, ἐκ δύο ἄλλων μικροτέρων, καὶ δεκατεσσάρων κανονοστοιχιῶν. Πρὸς ἐξόρυξιν δὲ ὑπονόμων ἐμίσθωσε μεταλλουργοὺς ἐκ Νοβοπρίδος ἐν Σερβίᾳ. Περὶ τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν στρατευμάτων ἔχομεν διαφόρους πληροφορίας. Ὁ Χαλκοκονδύλης ὁμολογουμένως ὑπερβολῇ χρώμενος λέγει ὅτι σύμπας ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ 400,000 ἀνδρῶν, ἐνῷ Λεονάρδος ὁ Χῖος λέγει 300,000, ὁ Δούκας 265,000, ἐξ ὧν 15,000 Γενίτσαροι συνεκρότουν σωματοφυλακήν, ὁ Φραντζῆς 258,000, καὶ ὁ Ν. Βάρβαρος 160,000. Δυσκόλως δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦ στρατοῦ μετ' ἀκριβείας· οὐχ ἧττον ὅμως καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἡ τοῦ Ν. Βαρβάρου μαρτυρία φαίνεται ἡ ἀληθεστέρα. Ὁ Χάμμερος ἀποδέχεται τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δούκα καὶ Φραντζῆ. Ὁ Χαϊρουλλὰχ νομίζει ὅτι τακτικοῦ στρατοῦ ἦσαν μόνον 80,000, οἱ δὲ λοιποὶ Τζαπουλτζίδες (ἤτοι ἄτακτοι, βασὶ βουζοῦκ), δερβῖσαι καὶ σκευοφόροι. Ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τοῦ τουρκικοῦ κράτους κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, οὐδόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν τακτικῶν στρατευμάτων ἀνέβαινεν εἰς 260.000 καὶ ἐπέκεινα. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως τὸ κασίγνωστον τοῦτο, ὅτι ἅμα κηρύττοντος τοῦ Σουλτάνου πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀπίστων, καὶ τῆς ἐχθρικῆς πρὸ πάντων χώρας οὔσης εὐδαίμονος, μέγας ὄχλος στρατευσίμων συνέρρεε πανταχόθεν. Δι' ὃ νομίζομεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ στρατοῦ ὑπερέβαινε τὰς 80,000. Βεβαίως μεγάλη τάξις καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ δὲν ἐτηρεῖτο. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ 800 χρόνων ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἐνδοξότερος τῶν σκοπῶν τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, εὔκολον νὰ συμπεράνωμεν πόσον πλῆθος ἱμαμῶν καὶ μολλάδων καὶ δερβισῶν συνέρρευσαν εἰς τὸ στρατόπεδον ἵνα ἀναρριπίζοντες τὴν θρησκομανίαν καὶ τὸ θάρρος τῶν στρατιωτῶν, καὶ συνεργοῦντες καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἐπωφελῆ ταύτην ἐπιχείρησιν συμμετάσχωσι τῆς λείας. Καὶ ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν παρακολουθούντων τὸ στράτευμα δὲν ἦτο μικρός, ἀφ' οὗ νῦν ἔτι εἰς Πασᾶς σύρει κατόπιν αὐτοῦ μείζονα ἀριθμὸν ὑπηρετῶν ἢ εὐρωπαῖος ἡγεμών. Λαβόντες ταῦτα πάντα ὑπ' ὄψιν νομίζομεν ὅτι καὶ αὐτῶν τῶν συγχρόνων αἱ πληροφορίαι ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ κατὰ τὰς περὶ τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰδήσεις· διότι ἐν ᾧ μανθάνομεν περὶ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πηγῶν ὅτι συνεκροτεῖτο ἐκ 300 ἢ 400 πλοίων ἤτοι 18 τριήρεων, 50 πλοιαρίων καὶ ἐκ φορτηγῶν πλοίων ὑπὲρ τὰ 300, ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τοῦ Ν. Βαρβάρου ἀριθμοῦνται 145 πλοῖα, ἤτοι 12 μεγάλαι τριήρεις, 70—80 διήρεις, καὶ 20—25 μικρὰ πλοῖα, τὰ δὲ λοιπὰ βρίκια. Τὸ μέγιστον πλοῖον ἦν χωριτικότητος 300 τόννων ἐλθὸν ἐκ Σινώπης, καὶ κομίσαν φορτίον λίθων, ξύλων καὶ λοιπῶν πολεμεφοδίων. Κατὰ πρῶτον περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἱστορία μνείαν ποιεῖται τουρκικοῦ στόλου. Ἕως τότε οἱ Σουλτάνοι εἶχον εὐάριθμά τινα πλοιάρια, ἀλλ' ὁ Μωάμεθ, κατανοήσας ὅτι ἄνευ στόλου ἀδύνατος ἦν ἡ ἐκπόρθησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προσέταξε τὴν κατασκευὴν τοιούτου. Ναύαρχος δὲ τοῦ στόλου (Καπουδὰν Πασᾶς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας) ἦν Βούλγαρός τις ἀρνησίθρησκος Βαλταογλοῦ Σουλεϊμὰν Βέης καλούμενος (*).

(Ἕπεται συνέχεια.)

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ.

(Τόμος. Ἴδε φυλλάδ. 220.)

Ἦτον ἡ 27 τοῦ Δεκεμβρίου 537· ὁ ναός, ἐργοτέλειον ἐξελθὸν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμονα κεφαλὴν τοῦ Ἀνθεμίου καὶ Ἰσιδώρου, ἦτο πλήρης δόξης κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐκείνην ἡμέραν. Ἤστραπτε τὸ θυσιαστήριον ἀπὸ ἄργυρον καὶ λίθους τιμαλφεστάτους· ὑψοῦτο ἐν μέσῳ αὐτοῦ ἐπὶ ἓξ στηριζομένη χρυσῶν ποδῶν ἡ Τράπεζα ἡ ἁγία, μνημεῖον μοναδικὸν πολυτελείας καὶ τέχνης· ἐκρέματο ἐπ' αὐτῆς λυχνία ἑπτάφωτος, καὶ σμύρνα μετ' ἀρωμάτων ἀφθόνως κατεκαίοντο πέριξ τοῦ θυσιαστηρίου· ἔλαμπεν ὁ ναὸς ἀπὸ μυριάδας φώτων ἀπηρτημένων ὑπὸ τὸν θόλον, ὑπὸ τὰς στοάς, ὑπὸ τὰς ἀψίδας· ἔρριπτεν ἄνωθεν τὸ κατάχρυσον ἐκεῖνο καταπάτασμα χιλίας ἀκτῖνας ἐπὶ ἐδάφους ποικιλοχρόου καὶ κατεστιλβωμένου. Κιγκλὶς ἐξ ὀρειχάλκου περίχρυσος, ἀπολήγουσα εἰς διαφόρους περιπλοκὰς ἀνθέων καὶ φύλλων, διεχώριζε τὸν κυρίως ναὸν ἀπὸ τοῦ χοροῦ, εἰς τὰ ἄκρα δὲ αὐτῆς δύο ἐφαίνοντο ἑκατέρωθεν ὑψηλοὶ θρόνοι, ὁ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ὁ τοῦ Πατριάρχου. Ἐπλήρου τὸν χορὸν καὶ τὸ θυσιαστήριον χιλιὰς ἱεραρχῶν, ἱερέων καὶ διακόνων οἱ πιστοὶ κατεῖχον τὸν ναόν, οἱ κατηχούμενοι τὸν πρόναον, τὰ ὑπερῷα ἐστόλιζε τῆς Αὐτοκρατορίσσης Θεοδώρας τὸ περίοπτον θεωρεῖον περιστοιχισμένον ἀπὸ κύκλον ἡγεμονίδων καὶ ἅπασαν τὴν βασιλικὴν θεραπείαν καὶ τὴν αὐλήν· τῆς Αὐτοκρατορίας δὲ οἱ στρατοὶ ἐσκέπαζον τοὺς ὑπαιθρίους αὐλῶνας, τὰς στοάς, τὸ Λύγουσταῖον μέχρι τῶν ἀνακτορικῶν προπυλαίων καὶ τῆς Συγκλήτου!.. Ἰουστινιανὸς ὁ Μέγας τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐνδεδυμένος στολήν, περιστοιχισμένος ἀπὸ Στρατάρχας καὶ Πατρικίους καὶ ὅλην τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν, διέρχεται διὰ μέσου τοῦ στρατοῦ πεζὸς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν βαδίζων. Προπορεύονται αἱ ἱεραὶ σημαῖαι,

(*) Χαλκοκονδύλ. σελ. 448, 449.—Δούκας σελ. 257, 263, 270.—Φραντ. σελ. 237, 239, 240.—Λεον. Χῖος σελ. 86, 87.—Ν. Βάρβαρ. σελ. 18.—Χατζῆ Κάλφας φύλ. 6.—Χαϊρουλλὰχ σελ. 68, 69.

τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου τὸ λάβαρον καὶ ὁ δικέφαλος ἀετός, ἔπεται δὲ ἅρμα βασιλικὸν φέρον πρεσβύτην πολιόν· εἶνε οὗτος Μηνᾶς ὁ ἱερὸς Πατριάρχης, ὅστις καταβαίνων ἀπὸ τοῦ ἅρματος, λαμβάνει τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ἱεραρχικὴν ῥάβδον, εὐλογεῖ τὸν περιεστῶτα λαόν, καὶ μετὰ τοῦ εὐσεβοῦς Αὐτοκράτορος εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἐν μέσῳ ἱερᾶς μουσικῆς παιανιζούσης, καὶ ἀσμάτων θρησκευτικῶν, καὶ λαοῦ ἀπείρου εὐλογοῦντος τὸν Κύριον! . . . . . .

. . . . . .

Ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦτο θρίαμβος τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας! ἦτο τρόπαιον τῆς Ὀρθοδόξου Αὐτοκρατορίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ μὲν πρεσβυτέρα Ῥώμη προσέφερε τὰ προνόμια καὶ τὰ σκῆπτρά της, ἡ δὲ Ἑλλὰς ἔδωκε τὸ ὄνομα καὶ τὴν εὐφυΐαν της!

Ὅστις ἀναγνώσει τὰ ὀλίγα ταῦτα θέλει πεισθῆ ὅτι δὲν ἐπῆλθε διόλου εἰς ἐμὲ ἡ ἰδέα νὰ ἐκθέσω ἀρχαιολογικῶς ἢ τεκτονικῶς τὰ καθέκαστα τοῦ περιωνύμου τούτου ναοῦ, διότι οὔτε ὡς ἀρχαιολόγος οὔτε ὡς ἀρχιτέκτων ἐπεσκέφθην τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴν ἀφήσω σκοτεινὰ χωρία τινὰ τῆς σκιαγραφίας μου ταύτης, καταγράφω ἐν συντόμῳ ἐνταῦθα ὅσα ἐξ ἰδίας μελέτης συνέλεξα.

Πρῶτος ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ ἐγείρῃ ναὸν μεγαλοπρεπῆ ἐν τῇ διασήμῳ πλατείᾳ τοῦ Λύγουσταίου. Τοῦ ναοῦ τούτου κατέθεσε τὰ θεμέλια ὁ εὐσεβὴς Αὐτοκράτωρ, ἀφιερώσας αὐτὸν εἰς τὴν Σοφίαν τοῦ Θεοῦ. Κωνστάντιος δὲ ὁ υἱός του ἐτελείωσε τὸ ἔργον κατὰ τὸ 360 μ. Χ. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 404 ἡ φιλόδοξος Εὐδοξία, σύζυγος τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου, προστάζει νὰ ἐγερθῇ ὁ ἀνδριάς της μεταξὺ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τῆς Συγκλήτου. Συμπλίκιος Ὀπτάτος ὁ τῆς πόλεως ὕπατος ὑπῆρξε τὸ ὄργανον τῆς κενοδόξου ταύτης διαταγῆς· ὁ ἀνδριὰς ὑψοῦται ἀργυροῦς ἐπὶ κίονος πορφυροῦ, ὁ δὲ Συμπλίκιος πρὸς κολακείαν τῆς ματαίας γυναικὸς ἑορτάζει τοῦ ἀνδριάντος τὴν ἀνέγερσιν μὲ χοροὺς καὶ ὀρχήσεις ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας καὶ νύκτας. Ὁ θεῖος Χρυσόστομος, ὁ εὔτολμος ἐκεῖνος τῆς Εὐδοξίας πολέμιος, ἠγανάκτει διὰ τὸν θόρυβον τὸν ὁποῖον ἔκαμνον πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θεοῦ οἱ χορεύοντες καὶ κροτοῦντες, κατὰ τὴν ὥραν μάλιστα τῆς θείας μυσταγωγίας. Ἐπέπληξε διὰ τοῦτο τὸν Συμπλίκιον ὁ ἱερὸς ἀνὴρ μὲ τὴν αὐτὴν παρρησίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐξήλεγχε τὰς παρανόμους πράξεις τῆς Αὐτοκρατορίσσης· ἤρεσε δὲ τοῦτο διὰ νὰ ἐρεθίσῃ τὴν βιαίαν Εὐδοξίαν. Ὁ χρυσορρήμων καθαιρεῖται, καὶ τὴν ἀντικανονικὴν καθαίρεσιν διαδέχεται μετ' ὀλίγον ἐξορία ἀδικωτάτη! Ἀλλὰ μόλις ἐξῆλθε τῶν πυλῶν τοῦ Βυζαντίου ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶσσαν Ἰωάννης, καὶ ὁ λαὸς πρὸς ἐκδίκησιν τῆς Εὐδοξίας ἔβαλε πῦρ καὶ κατέκαυσε τὸν ναόν, τὸν ὁποῖον δὲν ἤθελε πλέον νὰ βλέπῃ, ἐξορίστου ὄντος τοῦ Χρυσοστόμου.

Καὶ τοιαύτην ἔλαβε τύχην ὁ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου οἰκοδομηθεὶς ναός· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ Εὐδοξία καὶ ὁ Ἀρκάδιος ἀποθνήσκουσι, Θεοδόσιος δὲ ὁ μικρὸς ἀναβαίνει τὸν θρόνον, καὶ ἀνοικοδομεῖ κατὰ τὸ 415 τὸν τῆς Σοφίας ναὸν πολυτελέστερον τοῦ πρώτου· εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἔμεινεν ἑκατὸν δεκαὲξ ὁλόκληρα ἔτη· καὶ ἰδοὺ πῶς μετὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἠφανίσθη πάλιν ὁ περίδοξος οὗτος ναός.

Ἐβασίλευεν ὁ Μέγας Ἰουστινιανός· ὀχλαγωγικά τινα τάγματα, διακρινόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα *πρασίνων* καὶ *κυανῶν* (Βενέτων) ἐπανέστησαν κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος· ἐντεῦθεν ἔλαβε χώραν ἡ φρικώδης ἐκείνη ἐπανάστασις, ἡ ἐπονομασθεῖσα *Νίκα*, ὡς ἐκ τοῦ συνθήματος τῶν ἀπαναστατῶν· ἡ πόλις τοῦ Κωνσταντίνου εἶδε τριάκοντα πέντε χιλιάδας θυμάτων ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, ἀποτεφρωμένα δὲ τὰ λαμπρότερα οἰκοδομήματά της, καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸν κάλλιστον ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξῆλθε νικητής, οἱ ὀχλαγωγοὶ κατεστράφησαν, καὶ πρὸς παραμυθίαν τοῦ λαοῦ ὁ Αὐτοκράτωρ διέταξε τὴν πολυτελεστάτην ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ. Ἐχρειάσθησαν δὲ πέντε ἔτη, ἕνδεκα μῆνες καὶ δέκα ἡμέραι πρὸς κατασκευὴν τοῦ τεραστείου τούτου ἔργου, διὰ τὸ ὁποῖον δέκα χιλιάδες ἐργάται ἀδιακόπως εἰργάζοντο, ὅλοι δὲ οἱ θησαυροὶ τῆς Αὐτοκρατορίας ἐξηντλήθησαν πρὸς ἀποπεράτωσίν του. Ὁ ἴδιος Ἰουστινιανὸς (ὡς διηγοῦνται οἱ ἱστορικοί) φέρων χιτῶνα λινόν, παρευρίσκετο καθεκάστην εἰς τὴν οἰκοδομὴν καὶ συναναστρέφετο μετὰ τῶν τεκτόνων, ἐβοήθει αὐτούς, καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς παρουσίας του ἠρέθιζε τὸν ζῆλόν των.

Διὰ νὰ κατασκευασθῇ δὲ τέλειος καὶ πολυτελὴς ὁ ναὸς ἐχρειάσθη, ὄχι μόνον αἱ λαμπρότεραι οἰκοδομαὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου νὰ φροντιγηθῶσιν, ἀλλὰ καὶ τεχνίτης νὰ εὑρεθῇ μεγαλοφυής, ὅστις νὰ σχεδιάσῃ τὸν ναὸν τοῦτον, τὸν ὁποῖον ἤθελεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνώτερον τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος. Καὶ ἀληθῶς εὑρέθη ὁ μηχανικώτατος Ἀνθέμιος ὁ ἐκ Τράλλεων, ἄριστα ὑπηρετήσας τοῦ Αὐτοκράτορος τὴν ἰδέαν· ὁ ἔμπειρος οὗτος ἀρχιτέκτων ἐσχεδίασε τὸν ναόν, καὶ εἶνε ὁ πρῶτος ὅστις ἔβαλε κατὰ νοῦν τὴν τολμηρὰν ἰδέαν νὰ οἰκοδομήσῃ ἐνάριον θόλον, ἐπὶ ἀψίδων μόνον στηριζῶν αὐτόν· ἀλλὰ κατά τινας δὲν ἐπέζησε νὰ ἀποτελειώσῃ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον Ἰσίδωρος ὁ Μιλήσιος ἀπεπεράτωσεν ἐπὶ τῶν βάσεων τὰς ὁποίας ὁ Ἀνθέμιος ἔθετο.

Παριστᾷ δὲ ὁ ναὸς σταυρὸν ἑλληνικὸν ἐντὸς ὀρθογωνίου ἐγγεγραμμένον· τὸ σχῆμα τοῦτο, φύνηθες παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἀπαρτίζεται διὰ τῆς συνάψεως τοῦ θόλου μετὰ τῶν ἡμιθολίων· καὶ ἰδοὺ πῶς· Ὁ μέγας θόλος ἢ τροῦλλος κατέχει ὅλον τὸ ἀνώτατον τοῦ καταπετάσματος μέρος· δύο μέγιστα ἡμιθόλια καὶ ἐξ μικρότερα συνδέονται θαυμασίως μετ' αὐτοῦ, ὥστε δίδουσιν ἄπειρον ἔκτασιν εἰς τὸ καταπέτασμα τοῦτο· ὅλα ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τεσσάρων κολοσσιαίων ἀψίδων, τὰς ὁποίας διακρατοῦσι τέσσαρες μέγιστοι πυνσοὶ (piliers) ἐξ ὀργυιῶν περίπου πάχους ἕκαστος· οἱ πυνσοὶ οὗτοι, εἴτε τὰ στερεώτατα ταῦτα ἐρείσματα, κατέχουσι τὰ μέσα τῶν δύο τοῦ ναοῦ πτερύγων ἀνὰ δύο ἐξ ἀμφοτέρων τῶν

μαρῶν, ἔχουσι δὲ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἑκάτεροι ἀνὰ τέσσαρας μεγίστους κίονας ἐκ γρανίτου λίθου, τεσσαράκοντα πέντε ποδῶν ὕψους. Τέσσαρες μικρότεροι πινσοὶ (δύὸ πρὸς δυσμὰς καὶ δύο πρὸς ἀνατολὰς) ὁμοῦ μὲ τριάκοντα δύο κίονας κύκλῳ ὑψωμένους τοῦ ναοῦ, βαστάζουσι τὰς στοὰς τῶν πρώτων κατηχουμένων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἵστανται στιχηδὸν ἑξήκοντα ἄλλοι κίονες, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται οἱ κατὰ τὸ μέσον ὀκτὼ πορφυροῖ, μετακομισθέντες ἀπὸ τὸν ἐν Ῥώμῃ ναὸν τοῦ Ἡλίου, καὶ ἐξ ἀπὸ ἴασπιν πράσινον, ἀνήκοντες εἰς τὸν ἐν Ἐφέσῳ ναόν. Οὕτως ὅλοι οἱ κίονες οἱ ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἐκτὸς τῶν ἐν τοῖς προπυλαίοις, εἶνε τὸν ἀριθμὸν ἑκατόν.

Οἱ τοῖχοι καὶ οἱ πινσοὶ καλύπτονται ἀπὸ ποικιλόχροα μάρμαρα· τὸ ἔδαφος εἶνε ἐπίσης ἐστρωμένον μὲ λίθους ποικίλους, πορφυρίτην, ἴασπιν, λευκότατον μάρμαρον, κτλ. Τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου μέχρι τῆς κατὰ τὸ μέσον τοῦ προνάου μεγίστης πύλης εἶνε ποδῶν ἀγγλικῶν 269· τὸ πλάτος ἀπὸ ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν 243. Ὁ θόλος, ἐν τῇ ἀρχικῇ κατασκευῇ του, εἶχε σχῆμα σφαίρας, ὡς τὸν τοῦ Πανθέου τῆς Ῥώμης· ἀλλὰ κατὰ τὸ 559 διερράγη ὑπὸ σεισμοῦ, καὶ τότε Ἰσίδωρος ὁ νεώτερος (ἀνεψιὸς τοῦ πρώτου ἀρχιτέκτονος Ἰσιδώρου) τῇ διαταγῇ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνήγειρεν αὐτὸν ὑψηλότερον, καὶ εἰς τὸ σχῆμα τὸ ὁποῖον ἔχει σήμερον· τὸ σχῆμα τοῦτο εἶνε καμπύλη ἐλλειψοειδής, τοσοῦτον δὲ εἶνε ἐλαφρὰ κυρτωμένη, ὥστε τὸ κοίλωμα ἢ βάθος αὐτῆς μετρούμενον κατὰ κάθετον, μόλις εἶνε τὸ ἕκτον τῆς διαμέτρου (α).

Ὁ θόλος οὗτος ἦτον ἐσωτερικῶς κατάχρυσος· ἡ εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος (ἐξαφανισθεῖσα ἤδη) κατεῖχε τὸ κέντρον αὐτοῦ, ἐκ μωσαϊκοῦ κατειργασμένη, πέριξ δὲ οἱ δώδεκα ὑπῆρχον Ἀπόστολοι, καὶ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῶν ἀψίδων ἐφ' ὧν ἐπερείδεται, τέσσαρα μέγιστα ἐκ μωσαϊκοῦ Χερουβίμ, διακρινόμενα εἰσέτι.

Ὁ Πρόναος, τοῦ ὁποίου αἱ μαρμάρινοι ὁροφαὶ εἶνε ἄριστης τέχνης, ἔχει πλάτος ποδῶν 28, ἐκτείνεται δὲ καθ' ὅλην τὴν ἐλλειψοειδῆ τοῦ ναοῦ ἔκτασιν, διὰ τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου ἐκ τῶν ὀκτὼ πινσῶν καὶ τῶν τεσσαράκοντα κιόνων περιστυλίου. Μετὰ τὸν κυρίως πρόναον ὑπάρχει ὁ ἐξωτερικός, οὐδένα ἔχων καλλωπισμόν· ἦτο δὲ ὁ ἐξωτερικὸς οὗτος πρόναος ἢ νάρθηξ, ὁ τόπος ἔνθα ἵσταντο οἱ κατηχούμενοι καὶ οἱ μετανοοῦντες.

Εἰς τὰ ὑπερῷα ἢ κατηχούμενα ἀνέρχονται δι' εὐρυτάτης ἑλικοειδοῦς ἀναβάθρας, ὁμοίας μὲ ἀμαξητὴν ὁδὸν τοσοῦτον ἐλαφρὰ κεκλιμένην, ὥστε ἀνέτως ἤθελεν ἀναβῆ τις εἰς τὸ ὑπερῷον ἔφιππος ἢ ἐφ' ἁμάξης· εἶνε δὲ τὰ Κατηχούμενα εὐρύτατα καὶ διὰ λευκοτάτου ἐστρωμένα μαρμάρου· εἴκοσι καὶ δύο βήματα εἶνε περίπου τὸ πλάτος των, καὶ δεκατεσσάρων κοινῶν ποδῶν εἶνε τὸ μῆκος ἑκάστου τοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῶν μαρμάρου. Δύο ἐξῶνται (ἢ σειραὶ) κιγκλιδωτοί, μαρμάρινοι καὶ στενώτατοι περιζωννύουσι τὸ μέρος τοῦ ναοῦ τὸ μεταξὺ τῶν Κατηχουμένων καὶ τοῦ γείσου τοῦ θόλου· τὰ δεύτερα κατηχούμενα κεῖνται ἄνωθεν, σχηματίζοντα μέγιστα δι' ἀψίδων παράθυρα.

Ἐννέα ὀρειχάλκινοι πύλαι ὑπάρχουσι κατὰ μέτωπον τοῦ ναοῦ πρὸς τὴν δυτικὴν πλευράν, καὶ δύο πλάγιαι ἀρκτικῶς καὶ μεσημβρινῶς· τὰ δὲ προπύλαια εἶνε στοὰ μαρμάρινος ὑπὸ ὀκτὼ βασταζομένη κιόνων.

Ὁ ναὸς ἔξωθεν ὑποβαστάζεται ἀπὸ μεγίστους εὐπαγεῖς τοίχους ἐν εἴδει τόξων, οἵτινες κρύπτουσιν, οὕτως εἰπεῖν, ὁλόκληρον τὴν οἰκοδομήν· διάφοροι ἄλλαι τουρκικῆς τεκτονικῆς οἰκοδομαὶ ἔνθεν κἀκεῖθεν κείμεναι ἐντὸς τοῦ περιβόλου, καὶ τέσσαρες μέγιστοι μιναρέδες εἰς τὰς τέσσαρας αὐτοῦ γωνίας, προσβάλλουσι τὰς αἰσθήσεις ἀμέσως· ἐντεῦθεν ἡ δυσάρεστος ἐκείνη ἀντίθεσις τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν καὶ καλλονήν. Τόσον δὲ μεγάλη εἶνε ἡ ἀντίθεσις αὕτη ὥστε ὁ εἰσερχόμενος κατὰ πρῶτον εἰς τοῦ ναοῦ τὸν περίβολον εἶνε ἀδύνατον, ἐὰν δὲν γνωρίζῃ, νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ἐξαίσιον ἔργον κρύπτεται ὑπὸ τοιαύτην ἐξωτερικὴν ἀνωμαλίαν.

Ἐπεχειρίσθημεν ἀνωτέρω νὰ δώσωμεν ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς λαμπρότητος τοῦ ναοῦ τούτου, σκιαγραφοῦντες τὰ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐγκαινίων· ἀλλ' εἶνε ἀδύνατον νὰ περιγράψῃ τις ὅσα δὲν βλέπει· ἂν δὲ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς δώσωμεν πίστιν, βέβαια ὁ οἶκος οὗτος τοῦ Θεοῦ κατὰ πολλὰ ἦτον ὑπέρτερος τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφιλοτιμήθη νὰ καταστήσῃ αὐτὸν μοναδικὸν εἰς τὸν κόσμον· μόνον τὸ θυσιαστήριον περιεῖχε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἱστορικῶν, τεσσαράκοντα χιλιάδας λίτρας ἀργύρου, ἄφθονον χρυσὸν καὶ πολυτίμους λίθους, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία ὑπερέβαινεν ὅλα τὰ πλούτη τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἁγία Τράπεζα πρὸ πάντων, ἦτον ἔργον ἀμίμητον· ὅλα τῶν μετάλλων τὰ εἴδη ἐχωνεύθησαν πρὸς κατασκευήν της· ὁ ἀδάμας, ὁ σάπφειρος, ὁ σμάραγδος καὶ οἱ μαργαρίται ἦσαν ἀφθονώτατοι ἐπ' αὐτῆς· ἀργυροῦν ἦτο τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵστατο τὸ πολύτιμον τοῦτο κειμήλιον, ἐξ δὲ κιόνια χρυσᾶ (ἢ δώδεκα ἀργυρᾶ κατ' ἄλλους) ἐβάσταζον τὴν ἁγίαν ταύτην Τράπεζαν, κύκλῳ τῆς ὁποίας χρυσοῖς γράμμασιν ἔγραψεν ὁ Ἰουστινιανὸς «τὰ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν Σοὶ προσφέρομεν οἱ δοῦλοί Σου,

(α) Ὁ Γίββων, εἰς τὸν ὁποῖον τίποτε δὲν ἀρέσκει, ἐπικρίνει τὸ σχῆμα τοῦτο· ἀλλὰ πρέπει ἰδίαις ὀφθαλμοῖς νὰ ἴδῃ τις τὸν θόλον αὐτόν, διὰ νὰ θαυμάσῃ τὴν ἐπίνοιαν τοῦ τεχνίτου· ἀληθῶς δὲ ὅ,τι καθιστᾷ ἔξοχον τὸν θόλον αὐτὸν εἶνε τὸ σχῆμά του τὸ καμπύλον, καὶ ἡ ἀναλογία ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς διαμέτρου καὶ τοῦ ὕψους του. Τὰς ἀναλογίας ταύτας μᾶς τὰς δίδει ὁ ἴδιος Γίββων ὡς ἑφεξῆς·

Ὕψος τοῦ θόλου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους εἰς τὸ κέντρον ποδ.	180
Διάμετρος αὐτοῦ	115
Βάθος τοῦ θόλου τὸ 1/6 τῆς διαμέτρου ὡς ἔγγιστα	19

Κατεσκευάσθη δέ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου συγγραφέως, πρὸς ἐλάττωσιν τοῦ μεγάλου βάρους του, ἐκ κισσήρεως καὶ ἀπὸ πλίνθους τῆς Ῥόδου, πεντάκις ἐλαφροτέρους τῶν κοινῶν λίθων.

Χριστέ.» Ἀργυροῦν ἦτον ἐπίσης τὸ ἱερὸν σύνθρονον μετὰ τῶν βαθμίδων ἐφ' ὧν ἔβαινεν ὁ Πατριάρχης.

Τέχνης ἀπαραμίλλου ἦτο καὶ ὁ ἄμβων ὅστις ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἐξειργασμένος εἶχε μαρμαρίνην καλύπτραν πεποικιλμένην μὲ σμάραγδον, καὶ ἐπ' αὐτῆς σταυρὸν ὁλόχρυσον βάρους ὡς ἔγγιστα ἑκατὸν λιτρῶν· κιγκλὶς δὲ ἐξ ὀρειχάλκου περίχρυσος, κειμένη μεταξὺ τῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ πινσῶν, διεχώριζε τὸν κυρίως ναὸν ἀπὸ τοῦ χοροῦ, εἰς τὰ δύο τῆς ὁποίας πέρατα ἦναι οἱ δύο μεγαλοπρεπεῖς θρόνοι τοῦ Λυτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου. Περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν θρόνων τούτων, καθόσον γνωρίζω, δὲν δίδουσιν οἱ ἱστορικοὶ οὐδεμίαν λεπτομέρειαν, ἀλλ' ἐξ ἀναλογίας ὑποθέτομεν πόσον θὰ ἦσαν μεγαλοπρεπεῖς καὶ πολύτιμοι. Τὸ βαπτιστήριον δὲ, κείμενον πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα, εἶχε πολυτελεστάτην κατασκευήν· τόσον δὲ ἦτον εὐρύχωρον, ὥστε μία σύνοδος συνεκροτήθη ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ ὁ λαὸς κατέφευγεν ἐν αὐτῷ ὡς εἰς ἄσυλον ἐν καιρῷ μεγάλων ὀχλαγωγικῶν ταραχῶν. Ἔξωθεν δὲ ὑπῆρχον στοαὶ εὐπρεπέστατοι καὶ ὑπαίθριοι αὐλαὶ ὡραιότατοι, καὶ πυλὼν εὐμεγέθης μετὰ κιόνων, καὶ κατέναντι αὐτοῦ ἡ δι' ἀψίδων περίστυλος ἐκείνη στοὰ ἡ μέχρι τοῦ προαυλίου τῆς Ἁγ. Σοφίας ἐκταινομένη, ἔνθα ἡ θυρεωρὸς ὑπῆρχε φάλη, ἡ τὰ καρκινικὰ ταῦτα φέρουσα γράμματα. «Νίψον ἀνομήματα μὴ μόναν ὄψιν.» Ἐν γένει δὲ, ὁ ναὸς οὗτος ὁ ἅγιος, ἐνδεδυμένος μὲ τὴν ὡραιοτέραν ὀρθομαρμάρωσιν καὶ μὲ ἔδαφος ποικίλων χρωμάτων καὶ λίθων, κεκοσμημένος κατὰ τὸν θόλον, τὰ ἡμιθόλια καὶ τὰς ἀψίδας μὲ κατάχρυσον καὶ πολύχροον μωσαϊκὸν, διαλάμπων δὲ ἀπὸ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ λίθους πολυτελεῖς, καὶ ἀπειρίαν πολυφώτων καὶ βαρυτίμων λυχνιῶν παντὸς σχήματος καὶ μεγέθους, κατεθάμβει τὴν ὅρασιν, κινῶν τὸν θαυμασμὸν καὶ διεγείρων τὸν ἐνθουσιασμὸν ὡς καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐθνικῶν.

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΚΙΝΑΣ.

Ἰδοὺ καὶ ἄλλαι περιεργότατοι εἰδήσεις τὰς ὁποίας ποριζόμεθα ἐκ τοῦ αὐτοῦ περὶ Κίνας συγγράμματος τοῦ Κ. Μίλνε (*).

«Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν νέαν μου ἀποκατάστασιν πολλοὶ Ἄγγλοι ἦλθον εἰς Νιγγπό· καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχον ἄλλον νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς αὐτοὺς ὡς διερμηνεύς, μὲ παρεκάλεσαν νὰ τοὺς συνοδεύσω σκοποῦντας νὰ ἐπισκεφθῶσι τὰς κυριωτέρας ἐγχωρίους ἀρχάς. Οἱ Κινέζοι ὑπεδέχθησαν αὐτοὺς μετὰ πολλῆς φιλοφροσύνης, ὁ δὲ πρῶτος μανδαρῖνος τοὺς ἐκάλεσεν εἰς γεῦμα.

» Καὶ ἐνέδωκαν μὲν οἱ συμπολῖταί μου μετὰ χαρᾶς, ἀπόφασιν ὅμως εἶχον νὰ μὴ ἐγγίσωσι κἂν τὰ φαγητά, διότι ἐνόμιζον ὅτι τὸ κρέας θὰ ἦτο ἢ σκύλων, ἢ ποντικῶν ἢ σκωλήκων μαγειευομένων μὲ λίπος χοίρων. Ὁπόσον ὅμως ἠπόρησαν ὅτε εἶδον ὄχι μόνον πολυποικιλίαν ἀλλὰ καὶ τρόπον κατασκευῆς ἀξιόλογον. Καὶ πρῶτον μὲν ἔφεραν μικροὺς ἄρτους θερμοτάτους καὶ πλακούντια παντοειδῆ· ἔπειτα δὲ σακχαρικά, ὠὰ πολυχρώματα καὶ κόκκαλα μὲ μυελὸν σακχαρωμένα· μετὰ ταῦτα χήνας, ὄρνιθας, βόεια, ἐρίφεια καὶ χοίρεια κρέατα· καὶ ἐπὶ τέλους ἰχθῦς, ῥόφημα καὶ ὀρύζιον. Πλὴν τούτων ἡ τράπεζα ἦτο πλήρης ὀπωρῶν ξηρῶν καὶ χλωρῶν, καὶ οἴνου ἐκ τῶν καλητέρων τῆς Κίνας. Ἓν τι μόνον ἠσχήμιζε τὸ ἀξιόλογον τοῦτο γεῦμα, ἡ ἐν τῷ αὐτῷ

Κινέζος ὀψοπώλης.

πινακίῳ, τῷ ἐν τῷ μέσῳ τῆς τραπέζης, ἀναζήτησις τοῦ βρώματος παρ' ὅλων τῶν συνδαιτυμόνων, εἰ καὶ πάντες εἴχομεν ἔμπροσθεν ἡμῶν καὶ πινάκια καὶ κύπελλα καὶ ῥαβδάκια. Τὰ ῥαβδάκια αὐτὰ κατεσκευασμένα εἴτε ἐκ ξύλων, εἴτε ἐκ καλάμων, εἴτε καὶ ἐξ ἀργύρου ἢ ἐλεφαντίνου ὀστοῦ, εἶναι μακρὰ ὅσον μολυβδοκόνδυλα, πλατέα μὲν εἰς τὴν μίαν ἄκραν, στρογγύλα δὲ εἰς τὴν ἄλλην. Ἕκαστος δείπνων ἔχει δύο, τὰ ὁποῖα λαμβάνων κατὰ μέσον διὰ τῆς δεξιᾶς, ῥυθμίζει οὕτω πως· τὸ μὲν θέτει εἰς τὸ βάθος τὸ μεταξὺ τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ ἀντίχειρος, καὶ στηρίζον κάτωθεν ἐπὶ τῆς ἄκρας δύο ἄλλων δακτύλων, τοῦ μέσου καὶ τοῦ παραμέσου, τηρεῖ ἀκίνητον· τὸ δὲ ἄλλο, τὸ ὁποῖον εἶναι κινητόν, κρατεῖ μὲ τὴν ἄκραν τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ ἀντίχειρος. Μεταχειρίζεται δὲ ἀμφότερα ὡς πυράγραν, δι' ἧς λαμβάνει κρέατα, ἰχθῦς καὶ λάχανα ὄχι πολὺ ψιλὰ κεκομμένα. Ὁσάκις δὲ τρώγωσιν ὀρύζιον ἢ ἄλλα τοιαῦτα παντοειδῆ, πλησιάζουσι τὰ πινάκια εἰς τὸ στόμα, καὶ μὲ τὸ πλατὺ μέρος τῶν ῥαβδακίων εἰσβιβάζουσιν αὐτά.

(*) Ἴδε φυλλάδ. 118, σελ. 45.

» Οἱ τῆς ἀνωτέρας κοινωνίας μεταχειρίζονται καὶ εἶδος κοχλιαρίου ἐκ πορσελάνης, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ ἀργύρου. Οἱ νεανισκεύομενοι φέρουσι μετ' ἐπιδείξεως τὰ ῥαβδάκια εἰς τὴν ζώνην ἐντὸς κομψῆς θήκης περιεχούσης καὶ μάχαιραν.

» Καὶ ἐγώ, συνειθίσας πρὸ πολλοῦ νὰ μεταχειρίζωμαι τὰ ῥαβδάκια ἔτρωγον θαυμασίως· οἱ σύντροφοί μου ὅμως δὲν τὸ κατώρθουν. Ἔφεραν λοιπὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω κοχλιαρίων, πρὸς δὲ καὶ ἀργυρᾶς περόνας κατεσκευασμένας ἐν Κίνᾳ.

» Ἐγνώρισα εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Γκανόη ἀρχαῖόν τινα ὑπάλληλον τοῦ αὐτοκράτορος Λὶ καλούμενον, ὁ ὁποῖος εἶχε μέγα προτέρημα, τὴν παῤῥησίαν, καὶ ἔλεγεν ἐλευθέρως ὅ,τι καὶ ἂν ἔπραξε. Μοὶ εἶπε, παραδείγματος χάριν, ὅτι ἠγωνίσθη ἄλλοτε νὰ μὲ κλέψῃ, ἀλλ' ὅτι δὲν τὸ κατώρθωσε. Σημειωτέον ὅτι οἱ Κινέζοι, ἀδυνατοῦντες νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν εὐδοκίμως πρὸς τοὺς Ἄγγλους, κλέπτουσιν ὅσους δύνανται, καὶ ἐπὶ τούτου δίδουσιν ἀδρὰς χρηματικὰς ἀμοιβάς, καὶ ὅταν ἀκόμη φέρῃ τις κεφαλὴν Ἄγγλου καθημαγμένην.

» Καὶ αὐτὸς ὁ Κινέζος μ' ἐκάλεσεν εἰς γεῦμα. Ἐπὶ τῆς τραπέζης εἶδον πινάκιον ἐσκεπασμένον, πρᾶγμα σπανιώτατον εἰς τὴν Κίναν. Ἀφοῦ ἐκαθήσαμεν ὁ οἰκοδεσπότης ἔνευσε πρὸς τοὺς ὑπηρέτας, καὶ ἀνεσήκωσαν τὸ σκέπασμα. Καὶ εὐθὺς ἐξῆλθον τρέχοντες πάγουροι, τοὺς ὁποίους ἁρπάζοντες οἱ συνδαιτυμόνες ἔθετον μεταξὺ τῶν ὀδόντων καὶ συντρίβοντες ἔτρωγον. Θελήσας νὰ μιμηθῶ καὶ ἐγὼ τοὺς ἄλλους, εἶδον ὅτι τὸ κέλυφος τοῦ ὀστρακοδέρμου ἦτο γλυκὺ καὶ μαλακόν· ὅτε δὲ ἐδοκίμασα καὶ τρίτον πάγουρον, αὐτὸς ἐδάγκασε τόσον δυνατὰ τὸ κατώτερον χεῖλός μου, ὥστε τὸν ἔῤῥιψα.

» Ὁ ἡμέτερος Ἰανουάριος μὴν εἶναι ὁ τελευταῖος τοῦ ἔτους τῶν Κινέζων· καθ' ὅλον δὲ αὐτὸν γίνονται προετοιμασίαι διὰ τὸ νέον. Πρὸς τοῦτο δὲ ἔχουσιν ἀπείρους φράσεις λέγοντες· « θὰ εὐχαριστήσωμεν τὸν χρόνον,—θὰ προπέμψωμεν τὸ παρελθὸν ἔτος,—θὰ προσφέρωμεν δῶρα εἰς τὸ νέον ἔτος, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπὸ τῆς 19 Ἰανουαρίου τὰ δημόσια γραφεῖα κλείονται ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας, καθ' ἃς οἱ πλούσιοι δίδουσι πρὸς ἀλλήλους δῶρα, ὡς τεῖον, ὀπώρας καὶ σακχαριωτά, ἄρτια πάντοτε τὸν ἀριθμόν, διότι οὗτος μὲν θεωρεῖται αἴσιος, ὁ δὲ περιττὸς ἀπαίσιος. Δῶρα τοιαῦτα γίνονται καθ' ὅλας τὰς ἑορτάς, καὶ κατὰ τὰς κηδείας φίλων· ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν ὁ ἀριθμὸς εἶναι περιττός.

» Τὴν 23 τοῦ τελευταίου μηνός, ἡ μίαν ἑβδομάδα πρὸ τοῦ νέου ἔτους, παρετήρησα μεγάλην κίνησιν εἰς τὰς οἰκίας ὅλων· ὀνομάζεται δὲ αὕτη *Τσιτσάο*, ἤτοι θυσία εἰς τὸν θεὸν τοῦ μαγειρείου. Ὁ ἐφέστιος οὗτος θεὸς κάθηται μικρὸς καὶ βαναύσως ἐζωγραφημένος ἐπὶ τοῦ κλιβάνου. Καὶ κατὰ πρῶτος μὲν τὸν καθαρίζουσιν ἐπιμελῶς ἀποῤῥίπτοντές τὴν ἀσβόλην, ἥτις ἐπεκάλυψεν αὐτὸν ἐπὶ τριακοσίας καὶ ἐπέκεινα ἡμέρας. Κατὰ τὴν ἰδέαν τῶν Κινέζων ὁ θεὸς οὗτος, ἀφοῦ καθαρισθῇ οὕτω, ἀναβαίνει εἰς οὐρανοὺς καὶ παρακαθήμενος μετὰ τῶν ἄλλων δίδει λόγον εἰς τὸ ἐπουράνιον συμβούλιον τῶν πράξεων τῆς οἰκογενείας. Μετὰ δὲ ταῦτα παραχωροῦσιν αὐτῷ ἑπταήμερον ἀνακωχὴν ἀπαλλάττοντες τῶν ταπεινῶν ἐνασχολήσεών του, τὰς ὁποίας ἐπαναλαμβάνει μετὰ τὸ τέλος αὐτῶν. Ὁ δὲ λαὸς ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ ἀνώτεροι θεοὶ ἔρχονται ὁμοθυμαδὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τὴν γῆν καὶ μένουσιν ἑπτὰ ἡμέρας· διὰ τοῦτο καὶ προετοιμάζουσιν ὅσον δύνανται λαμπρότερον τὰς οἰκίας των.

» Τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ἡ πόλις μετηλλάγη εἰς ἀπέραντον θέατρον· οἱ ἄνθρωποι μετέβαινον ἀπὸ ἐργαστηρίου εἰς ἐργαστήριον πληρόνοντες τὰ χρέη καὶ λαμβάνοντες τὰ ὀφειλόμενα· ἄλλοι ἀπήρχοντο εἰς τὰς ἐξοχάς, ἄλλοι ἤρχοντο ἀπὸ τῶν ἐξοχῶν, τὰ δὲ δαπανηθέντα κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀνέβησαν εἰς μεγίστην ποσότητα.

» Τὸ ἑσπέρας, καλεσθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ Τζλὴ μετέβην εἰς τὴν οἰκίαν του περὶ τὴν ἑβδόμην ὥραν. Ὅλοι ἔφερον τὰ λαμπρότερα αὐτῶν ἐνδύματα. Ἡ κυριωτέρα αἴθουσα ἦτο περίφωτος, τὰ ἔπιπλα καθαρώτατα, καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἔκειτο τράπεζα. Πρὸς τὸ ἄνω μέρος αὐτῆς ὑπῆρχε θρανίον καὶ ἐπ' αὐτοῦ τρεῖς εἰκόνες παριστάνουσαι « τὸν θαυμάσιον καὶ ἐπουράνιον θεὸν Σάγκτην», ἔμπροσθεν δὲ αὐτῶν ἔκειντο τρία κύπελλα τεῖου καὶ τρία ποτήρια οἴνου, διότι αἱ προσφερόμεναι πρὸς τοὺς θεοὺς θυσίαι εἶναι πάντοτε τριπλαῖ. Πορρωτέρω ἔκειντο δώδεκα ποτήρια πλήρη οἴνου, δηλοῦντα τοὺς δώδεκα τοῦ ἔτους μῆνας, ὀπῶραι, λάχανα ὠμά, θυμίαμα, κηρία, οἶνος, σάκχαρ, πλακοῦντες καὶ *φουλί*. Τὸ *φουλὶ* εἶναι προσφορὰ δηλοῦσα εὐτυχίαν, καὶ γίνεται ἐκ τριῶν εἰδῶν, ἐκ πτηνῶν, χοίρου καὶ ἰχθύων.

» Πρὸς τὴν κατωτέραν ἄκραν τῆς τραπέζης, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐξήπλωσαν ἐρυθρὸν τάπητα, ἐφ' οὗ ἐγονυπέτησαν πάντες. Ὁ οἰκογενειάρχης βαλὼν τὴν λευκὴν αὐτοῦ κεφαλὴν καταγῆς ἔμεινεν οὕτω ἐπὶ πολλὰ λεπτὰ τῆς ὥρας προσευχόμενος μετὰ πολλῆς εὐλαβείας καὶ κατανύξεως. Ἀφοῦ δὲ καὶ ὅλοι οἱ υἱοί ἐπανέλαβον τὴν αὐτὴν προσευχήν, αἱ εἰκόνες ἐπάτησαν μὲ χάρτην ἀργυροειδῆ, ἐκπυρσοκροτήσάντων τριῶν πυροτεχνημάτων, ἓν δὲ ποτήριον οἴνου μὲ *φουλὶ* ἐῤῥίφθη ἐπὶ τῆς στέγης. Ταῦτα πάντα σημαίνουσιν εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν ἡμίθεον *Τσιν-τσὺγκ* διατάξαντα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους νὰ μαγειρεύωσι τὰ φαγητὰ ἀντὶ νὰ τὰ τρώγωσιν ὠμά. Μετὰ δὲ ταῦτα μετέβησαν εἰς τὸ μαγειρεῖον ἵνα θυσιάσωσι καὶ πρὸς τὸν εἰδικὸν αὐτοῦ θεόν, τὸν ὁποῖον εὗρον καταβάντα ἐξ οὐρανῶν. Ἦτο δὲ καθαρώτατος, δύο ἢ τρία κηρία ἔκαιον ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ τρία πινάκια πλήρη λαχάνων ἔκειντο πέριξ. Μετὰ ταῦτα ἀπεδόθησαν τιμαὶ πρὸς τοὺς προπάτορας τῆς οἰκογενείας, τοὺς ἄῤῥενας μόνον, παρισταναμένους δι' ὀκτὼ εἰκόνων, τεθέντων πρὸ αὐτῶν ὀρυζίου, κρασίου καὶ ζεύγους ῥαβδακίων. Ἐπέστεψε δὲ τὰς τελετὰς ταύτας ἀξιόλογον δεῖπνον. Καὶ οὕτω μὲν ἐτελείωσε τὸ παλαιὸν ἔτος.

» Τὸ δὲ νέον ἤρξατο κατ' ἄλλον τρόπον· ἄνδρες γυναῖκες, παιδία, ὅλοι ἀνέμενον αὐτὸ ὄρθιοι. Μόλις δὲ ἐφάνη ἡ αὐγή, καὶ εὐθὺς ἔφεραν εἰς ἕκαστον πλακούντιον ζεστόν, μεμιγμένον μετὰ σάκχαρος καὶ οἴνου. Καὶ ὅτε ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος ἀνεχώρησαν ὅλοι εἰς προσκύνησιν τῶν θεῶν τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς πόλεως, τῶν ἀποθανόντων προγόνων καὶ τῶν ζώντων συγγενῶν, καὶ ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας πάντες οἱ κάτοικοι ἀντεπεσκέπτοντο ἀλλήλους. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, καὶ ἰδίως οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐμπορικῶν κα-

Κινέζος λαχανοπώλης.

ταστημάτων καὶ τῶν δημοσίων, ἀντὶ ἐπισκέψεων στέλλουσιν ἐπισκεπτήρια τὰ ὁποῖα οἱ ὑπηρέται ῥίπτουσιν ὑπὸ τὰς θύρας.

» Ὡς καὶ παρ' ἡμῖν οὕτω καὶ ἐν Κίνᾳ ἐκδίδεται κατ' ἔτος ἡμερολόγιον περιέχον περιέργους ὁδηγίας· πότε φερ' εἰπεῖν νὰ νίπτωνται, πότε νὰ ξυρίζωσι τὴν κεφαλήν, πότε ν' ἀνοίγωσι τὰ ἐργαστήριά των, πότε νὰ ταξειδεύωσιν ἢ νὰ νυμφεύωνται, ἢ νὰ πράττωσι πᾶν ἄλλο ἔργον. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ λογικοὶ ἄνθρωποι δὲν πιστεύουσι τὰ τοιαῦτα, ὥστε οὔτε ὑποτάσσονται εἰς τὰς ὁδηγίας· οὐχ ἧττον ὅμως ὁ ὄχλος ἀκολουθεῖ αὐτάς, ὧν τινας ὡς περιέργους θέλομεν κοινοποιήσει ἄλλοτε. »

ΠΕΡΙΟΔΙΑΙ ΣΠΟΥΔΑΣΤΟΥ.

Ἐπιστολὴ ΣΤ' (*).

Μάντσεστιρ, Μάρτιος, 1857.

ΑΝΔΡΟΣ.

—ooo—

Εἰς τὰς χαριεστάτας καὶ εὐγλώττους Ἐξομολογήσεις αὐτοῦ ὁ μελαγχολικὸς τῆς Γενεύης φιλόσοφος ἀναφέρει ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, ἐν οἷς δὲν ἀπατῶμαι,, ὅτι ᾐσθάνετο ἰδίαν τινὰ εὐχαριστηρὰν περιγράφων τὴν καλλονὴν τοῦ ἔαρος, κεκλεισμένος ἐντὸς θαλάμου ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, τὰ χρώματα καὶ τὴν θέαν τῶν ἀνθέων, περικυκλούμενος ἀπὸ τὸν καπνὸν τῆς σκιρθηριζούσης ἑστίας, τὰ ἄσματα τῶν πτηνῶν, θεωρῶν ἀπὸ τοῦ παραθύρου τὸ μονήρες καὶ ἄφυλλον δάσος τοῦ Montmorancy, *καὶ τὸν ἔρωτα, διάγων ἤδη ἄνευ σχεδὸν ἔρωτος, παρὰ τὸν χειμῶνα τοῦ βίου γενόμενος, καὶ χειμῶνα τοιοῦτον, οἷον ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνῶσται τῶν παθητικῶν σελίδων τοῦ ἀφίλου ἐκείνου καὶ φερεοίκου φιλοσόφου.*

Ἀρχόμενος οὕτω τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, φίλε, διὰ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ Ἰακώβου Ῥουσσὼ, καὶ μέλλων νὰ ἐξαγάγω ἐκ σημειώσεων παλαιῶν καὶ σχεδὸν δυσαναγνώστων ἀναπολήσεις ἐποχῆς λίαν μεμακρυσμένης ἀπὸ τῆς παρούσης, δὲν ἔγω ποσῶς τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ παραβάλω τὰς διηγήσεις μου πρὸς τὰς τοῦ συγγραφέως τῶν Ἐξομολογήσεων. Τυχαίως πως ἐπῆλθέ μοι ἡ ὁμοίωσις αὕτη, καθ' ἣν στιγμὴν ἐξύπνησεν εἰς τὴν φαντασίαν μου σειρά τις ἀναμνήσεων τῆς ἀποπτάσης νεότητός μου. Εἶχον καὶ ἐγὼ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας, ἀνάμικτον σχεδίων, ὀνείρων, πόθων, ἐλπίδων καὶ ἐπιθυμιῶν ματαίων. . . . Ἀλλὰ καὶ ἐρώτων; Εἶναι δυνατὸν ν' ἀποσιωπηθῇ καὶ νὰ παραληφθῇ ἡ ἠχήεσσα καὶ πλήρης γοήτρου αὕτη λέξις, λαλοῦντός τινος περὶ νεότητος, καὶ ἀναδιφοῦντος μετὰ γρόνους τὰς πρώτας σελίδας τοῦ βιβλίου τῆς ζωῆς;

Ἀποφασίσας λοιπὸν νὰ κατατάξω ἐν ταῖς περιοδίαις ταύταις καὶ τὴν ἐν τῇ νήσῳ Ἄνδρῳ περιδιάβασίν μου, καὶ ἀποτυπώσων τὴν κόνιν παλαιοῦ ἡμερολογίου νὰ ἐφοδιάσω τὴν περὶ νεαροῦ τινος συμβάντος τῆς ζωῆς μου διήγησιν μετὰ παραγράφων ὁλοκλήρων, γεγραμμένων ἐν τῇ θερμότητι τῆς φαντασίας, καὶ οὐδὲν ἧττον ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ τῆς πασχούσης καρδίας, νομίζω, φίλε, ἀναγκαῖον ν' ἀποκριθῶ ἐκ προοιμίου εἰς τὴν ἑξῆς ἐρώτησιν· — Προτίθεσαι, κύριε σπουδαστά, νὰ ὁμιλήσῃς περὶ ἐρωτικοῦ σου ἐπεισοδίου; καὶ τίς ἀρά γε ἡ ἀνάγκη νὰ λαλήσῃς περὶ πράγματος γνωστοῦ εἰς σὲ καὶ εἰς τινα λίαν ἴσως εὐάριθμα πρόσωπα, καὶ νὰ ἐκθέσῃς εἰς τὴν ῥάθυμον τοῦ κοινοῦ περιέργειαν ἐξομολογήσεις ἀποκρύφοις, αἵτινες ἴσως δύνανται νὰ θλίψωσι τὸ ὄμμα ἀναγνώστου μάρτυρος ἢ καὶ συνοδοιπόρου τῶν νεανικῶν ἐνδρομῶν σου; Ἀποκριτόμενος εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην λέγω εὐθὺς πρῶτον, ὅτι αἱ λέξεις κοινὸν καὶ οὔτις μοὶ φαίνονται ἀρκετὰ συνώνυμοι· δεύτερον ὅτι ὁμιλῶ ἐν τῇ σκέπῃ καὶ τῇ σκιᾷ ἀρχαίων χρόνων περὶ ἡμερῶν ἀρχαίων, καὶ τρίτον, ὅπερ ἐνδιαφέρει ἐμὲ προσωπικῶς, ὅτι πρὸ χρόνων ἤκουσα παρὰ φίλου σοβαροῦ ἐπιτιμῶντός με ὡς γενομένου ἥρωος ἀπατηλοῦ ἐν δράματι ἀπροσδιόνυσῳ. Εἴποτε ὑπῆρξε τοιοῦτόν τι, ὅπερ ὠνομάσθη ἐμφαντικῶς δρᾶμα, τὸ δρᾶμα τοῦτο παρεμορφώθη καὶ παρωδήθη. Καὶ ἰδοὺ οἱ λόγοι δι' οὓς μοὶ ἐφάνη

(α) Ἴδε φυλλάδια 132, 136, 163, 171, 184.

ἀρεστὸν ἵνα διορθώσω, ἐν τῇ ἐμῇ ἐξομολογήσει, τὰ εἴτε ἐξ ἀγνοίας εἴτε ἐκ δυσβουλίας ἁμαρτήματα τοῦ μικροῦ μου ἐρωτικοῦ δράματος.

Λ'.

Καὶ τοι ἐνωρίτερον τοῦ συνήθους, ἀλλ' ἐγκαίρως ἐφαίνοντο ἀπελθοῦσαι μετὰ τῶν καυμάτων τῆς ἀθηναϊκῆς ἀτμοσφαίρας αἱ θερινὰι τοῦ Πανεπιστημίου διακοπαὶ, μεσοῦντος ἤδη τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1845. Τρεῖς μῆνες μόλις ἦσαν ἀπὸ τῆς ἐκ Βυζαντίου ἐπανόδου εἰς Ἀθήνας, καὶ ἐν τῇ μονοτόνῳ ἡσυχίᾳ τῶν διακοπῶν περιπεσὼν ἤρχησα εὐθὺς νὰ αἰσθάνωμαι φὴν μελαγχολίαν τῆς νοσταλγίας καὶ νὰ ποθῶ τὰς κοιλάδας τοῦ Καταστένου. Ἡ ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας διατριβὴ δὲν παρέχει οὔτε ψυχαγωγίαν οὔτε θέλγητρόν τι εἰς τὸν σπουδαστὴν, πολλῷ δὲ μᾶλλον εἰς ἐμὲ ὅστις ἔφερον ζωηροτάτας εἰσέτι τὰς ἀναπολήσεις τῆς ὡραίας ἑπταλόφου.

Ὅθεν βαρυνθεὶς καὶ τὴν χαῦνον ἀράγνωσιν, καὶ τοὺς περιπάτους τῶν Ἀθηνῶν πλήρεις κονιορτοῦ καὶ πολιτικῆς ἐρεσχελίας, καὶμὴ ὑποφέρων τὴν ἐν τοῖς πολυαρίθμοις καφενείοις τῆς πρωτευούσης ματαίαν τοῦ χρόνου δαπάνην, ἐπεβιβάσθην τὸ ἑσπέρας τῆς 10 Ἰουλίου εἰς τὸ αὐστριακὸν ἀτμόκινητον ἀποπλέον εἰς Σύρον.

Δὶν ἦτο βεβαίως πρωτοφανὲς εἰς ἐμὲ τὸ θέαμα τῶν κύκλῳ πειραϊκῶν παραλίων· ἀλλ' εἴτε ἕνεκα τοῦ εὐχαρίστως ἀρχομένου πλοῦ, εἴτε ἕνεκα τῆς ὡραίας θερινῆς ἑσπέρας, εἴτε (ὅπερ τὸ αἰωνίως ἀληθὲς) διότι τὰ παράλια ταῦτα λαλοῦσι πάντοτε εἰς τὴν φαντασίαν μέγα τι, καὶ πάντοτε τέρπουσι τὸ ὄμμα τοῦ θεατοῦ, μ' ἐφαίνετο λίαν γοητευτικὴ ἡ θέα τῆς σαρωνικῆς θαλάσσης. Περιοριζομένη ὑπὸ τῶν πέριξ ζωγραφικῶν λόφων καὶ ἀριστερόθεν ὑπὸ τῶν παραλίων τῆς Σαλαμῖνος καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁρίζοντος ὑπὸ τῶν ὀρέων τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, ἡ θάλασσα αὕτη, καθ' ἣν ὥραν ἀπέπλεον πλήττουσα γαληνιαίως τὰ ψαμμώδη κράσπεδα τῆς Μουνυχίας καὶ τοῦ Φαλήρου, καὶ ἐκτεινομένη πρὸς ἔρημον αἰγιαλὸν τοῦ Σουνίου, μ' ἔθελγεν ὡς παλαιὰ φίλη. Τὸ δὲ ἱεροπρεπὲς θέαμα τοῦ ὄπισθεν τῶν κορυφῶν τῆς Σαλαμῖνος δύοντος ἡλίου ἐξύπνιζε καὶ ἐζωογόνει τὰς ἐντυπώσεις τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας, ἀγαπησάσης τὰς μεγάλας παραδόσεις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀρχαίας τε καὶ νεωτάτης.

Μετὰ δώδεκα ὥρας ἠράξαμεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἑρμουπόλεως.

Διατρίψας τὰ εὐτυχέστερα ἔτη τῆς μαθητικῆς μου ζωῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, τρόφιμος τοῦ Γυμνασίου τῆς Ἑρμουπόλεως καὶ μαθητὴς τοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ τὸ φρόνημα καὶ τὴν φαντασίαν γυμνασιάρχου Γ. Σερουΐου, ἐπανεῖδον καὶ ταύτην τὴν φορὰν μετ' εὐχαριστήσεως τὴν ἀληθῶς φίλην τοῦ λογίου Ἑρμοῦ πόλιν καὶ τοὺς προσπεφωνημένην εἰς τὸν Κερδῷον. Ποσάκις τῷ ὄντι δὲν ἐπέσυρεν ἡ Ἑρμούπολις τὸν δίκαιον ἔπαινον τῶν περιηγητῶν, θελγομένων ἐκ πρώτης ὄψεως ὑπὸ τῆς ἐκ τοῦ λομένος ἀναπετασσομένης ἀμφιθεατρικῆς αὐτῆς ὄψεως; Ποσάκις δὲν ἐπηνέθη ἡ φιλεργία καὶ ἐπιμέλεια τῶν κατοίκων τῆς αὐτοσχεδίου ταύτης πόλεως, οἵτινες ὀσημέραι καλύπτουσι τοὺς βράχους τῆς παραλίας ταύτης διὰ καλῶν οἰκοδομημάτων; Τὸ Γυμνάσιον καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ αὐτῆς καταστήματα δὲν μαρτυροῦσι φανερῶς ἰδίᾳ μὲν τὴν ὑπὲρ τῆς παιδείας μέριμναν τῶν Ἑρμουπολιτῶν, γενικῶς δὲ τὴν εἰς τὸ καλὸν τάσιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, διότι δύναταί τις προχείρως νὰ εἴπῃ ὅτι τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν ἀρκούντως ἀντιπροσωπεύουσιν οἱ ἀπανταχόθεν τῆς τε ἐλευθέρας καὶ δούλης Ἑλλάδος ἐγκαταστηθέντες αὐτόθι κάτοικοι.

Εἰς τὴν πόλιν ταύτην πᾶς τις εὑρίσκει ἁρμοδίαν ψυχαγωγίαν καὶ ἐν ταῖς δύω ἐμπορικαῖς λέσχαις (α), ἐντὸς τῶν ὁποίων συνέρχονται οἱ ἐκλεκτότεροι τῶν πολιτῶν, καὶ εἴτε ἀναγινώσκουσι τὰς ἐγχωρίους καὶ ξένας ἐφημερίδας, εἴτε συνδιαλέγονται περὶ ἐμπορικῶν ἢ πολιτικῶν πραγμάτων. Πρὸ πάντων δὲ τὰ ἡμέτερα πολιτικὰ ἐπικρίνονται καὶ συζητοῦνται ἄνευ σχεδὸν πάθους κομματικοῦ, ἀλλ' ὑπὸ ἔποψιν συμβιβαστικὴν, ἀναγκαίαν εἰς τὰ συμφέρον τοῦ ἐμπορίου, καὶ εἰς τὴν κατὰ μικρὸν ἀναπτυσσομένην στερεότητα τοῦ νεαροῦ ἡμῶν βασιλείου, ἔχοντος ἀναμφιλέκτον χρείαν ἡσυχίας, ὁμονοίας καὶ κοινῆς ὑπὲρ τοῦ καλοῦ συμπράξεως.

Τὴν ἐπιοῦσαν (12 Ἰουλίου) ἐπέβην εἰς Πέραμα ἀποπλέον εἰς Ἄνδρον.

(Ἕπεται συνέχεια.)

Χ. Α. ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ.

ΓΝΩΜΙΚΑ ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ.

—ooo—

Ἐρωτηθείς ποτε, τί τῶν θηρίων κάκιστα δάκνει; ἔφη· Τῶν μὲν ἀγρίων, συκοφάντης, τῶν δὲ ἡμέρων, κόλαξ.

Πρὸς τὸν εἰπόντα· Πολλοί σου καταγελῶσιν, ἀλλ' ἐγώ, ἔφη, οὐ καταγελῶμαι.

Πλάτων θεασάμενος αὐτὸν λάχανα πλύνοντα, προσελθὼν ἡσυχῇ εἶπεν αὐτῷ· Εἰ Διονύσιον ἐθεράπευες, οὐκ ἂν λάχανα ἔπλυνες. Τὸν δὲ ἀποκρίνασθαι ὁμοίως ἡσυχῇ· Καὶ σὺ εἰ λάχανα ἔπλυνες, οὐκ ἂν Διονύσιον ἐθεράπευες.

(α) Πρὸς τὰς δύω ἐμπορικὰς λέσχας, συχναζομένας ὑπὸ συνδρομητῶν ἐμπόρων καὶ ἰδιοκαταστάτων πολιτῶν, ἡ Ἑρμούπολις εἶχε καὶ τὸ Μουσεῖόν της, τὸ ὁποῖον ἤνθει πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς γυμνασιαρχίας τοῦ Γ. Χερουΐου. Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο κατάστημα, ὑπάρχον ἐνδιαίτημα μαθητῶν καὶ λογίων ἀνδρῶν, κατηργήθη μετὰ ταῦτα. Ἐσχάτως δὲ (1858) ἐφημίζετο ἡ ἀνακαίνισίς του. Εὐχῆς ἔργον τῷ ὄντι ἡ ἐπαλήθευσις τῆς φήμης ταύτης.